
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

अथश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधप्रारंभः
श्रीशुक
प्रह्लाद
हिर.क.
नृसिंहावतार

श्रीगणेशायनमः॥ स्वभक्तपक्षपातेनतद्विपक्षविदारणम्॥ नृसिंहमद्भुतंवंदेपरमानंदविग्रहम्॥ १ ॥ ऊतिःपंचदशाध्यायैःसप्तमेवर्ण्यतेऽधुना ऊतिश्चवासनाप्रोक्तातत्तत्क र्मानुसारिणी २ अशुभाचशुभाचेतिद्विधासाहेतुभेदतः अशुभामहतांकोपाच्छुभामहदनुग्रहात् ३ हरेर्द्वारपयोर्यद्वद्वैकुंठेवसतोरपि चतुःसनरुषाविष्णुद्वे षाद्यशुभवासना ४ यथाचदैत्यगर्भेऽपिप्रह्लादस्यसतःस्थिरा नारदानुग्रहाद्दासविष्णौसद्भक्तिवासना ५ स्वभक्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति तृतीयेऽथ भवेद्वास्थावकरोदात्मसात्पुनः ६ अतोमनीषिणायत्नःकार्योमहदनुग्रहे इत्येतदर्थमूतीनामत्रलक्षणमुच्यते ७ तत्रादौदशभिर्दैत्यतत्पुत्रमतिभेदतः महत्को पानुकंपोत्थवासनाभेदउच्यते ८ सद्वासनानयुज्येतकर्मभिःशुद्धचेतसः परैस्तुपंचभिस्तस्मात्क्रियतेधर्मनिर्णयः ९ तत्रतुप्रथमेध्यायेहिरण्यकशिपोःस्मृ ते विष्णुभक्तेविरोधस्तुविप्रशापजईर्यते १० यदुक्तंपूर्वस्कंधांते हतपुत्रादितिःशक्रपार्ष्णिग्राहेणविष्णुना मन्युनाशोकदीप्तेनज्वलंतीपर्यचिंतयदितितच्छु त्वाविस्मितःपरीक्षित्पृच्छति समइतित्रिभिः नहिसमस्यस्वतःदक्षवैषम्यंनामास्ति नचप्रियस्यप्रीतिकर्तृषुवैषम्यंयुक्तमित्यर्थः १ किंच यस्यपरोप्रया-

नमोभगवतेवासुदेवाय॥ राजोवाच॥ समःप्रियःसुहृद्ब्रह्मन्भूतानांभगवान्स्वयम्॥ इंद्रस्यार्थेकथंदैत्यानवधीद्विषमोयथा॥ १ ॥ नह्यस्या- र्थःसुरगणैःसाक्षान्निःश्रेयसात्मनः॥ नैवासुरेभ्योविद्वेषोनोद्वेगश्चागुणस्यहि॥ २ ॥ इतिनःसुमहाभागनारायणगुणान्प्रति॥ संशयःसु महान्जातस्तद्भवांश्छेत्तुमर्हति॥ ३ ॥ श्रीशुकउवाच॥ साधुपृष्टंमहाराजहरेश्चरितमद्भुतम्॥ यत्रभागवतमाहात्म्यंभगवद्भक्तिवर्धन म्॥ ४ ॥ गीयतेपरमंपुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः॥ नत्वाकृष्णायमुनयेकथयिष्येहरेःकथाम्॥ ५ ॥ निर्गुणोऽप्यजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःप रः॥ स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाधकतांगतः॥ ६ ॥ सत्वंरजस्तमइतिप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः॥ नतेषांयुगपद्राजन्ह्रासउल्लासएववा॥ ७ ॥ ज यकालेतुसत्त्वस्यदेवर्षीन्रजसोऽसुरान्॥ तमसोयक्षरक्षांसितत्कालानुगुणोऽभजत्॥ ८ ॥

जनंसिद्ध्यतिसतत्पक्षपातीभवति येभ्योबिभेतितान्द्वेषेणहंति नतुतदत्रास्तीत्याह नहीति निःश्रेयसंपरमानंदएवआत्मास्वरूपंयस्य असुरेभ्यश्चोद्वेगः भयंनास्ति अतोविद्वेषोऽपिनास्ति तत्रहेतुः अगुणस्येति गुणाधीनौप्रीतिद्वेषावित्यर्थः २ श्रीनारायणस्यगुणान् अनुग्रहनिग्रहादीन्प्रतिमेमहान्संशयः तत् संशयंच्छेत्तुमर्हति ३ यत्रभागवतस्यप्रह्लादस्यमाहात्म्यंगीयतइतिसंबंधः ४ कृष्णायव्यासायकृष्णांमुनिंनत्वेत्यर्थः ५ यस्मात्प्रकृतेःपरःअतो निर्गुणःअतएवअजःअव्यक्तःरागद्वेषादिनिमित्तभूतदेहेंद्रियादिरहितः सोऽपिस्वमायागुणंसत्वादिकमाविश्यअधिष्ठायबाध्यान्प्रति यद्वा देवासुराणांप रस्परयाबाध्यबाधकतातांगतःप्राप्तः तत्रहेतुर्जात इत्यर्थः ६ तत्रगुणानांस्वीयत्वेसति प्राकृतपुरुषवद्विषमःस्यात् तत्तुनास्तीत्याह सत्त्वमिति ननुस्वेच्छ यागुणाधिष्ठानेनापिपक्षपातवैषम्यंस्यादेव नतस्यकालकृतत्वादित्याह नतेषामितिसार्द्धेन उल्लासोवृद्धिः ७ सत्त्वस्यजयकालेदेवादीन्ऋषींश्चाभजत् तत्त द्देहप्रविश्यवर्द्धयतीत्यर्थः रजसोजयकालेअसुरान् तमसोजयकालेयक्षरक्षांसि तस्यकालस्य अनुगुणःसन् ८ ॥ ५ ॥

समस्यापिनिमित्तभेदेनवैषम्येदृष्टांतः ज्योतिर्यथाकाशादिषु जलंयथापात्रेषु आकाशोयथाघटादिषु तथानानारूपआभाति ननुतर्हितद्देवविवेकेनकिंनप्रती
यतेतत्राह संघातात् करादिदेहात् नविविच्यते नपृथक्प्रतीयते तर्हितान्भजतीतिकुतोज्ञायतेतत्राह विदंतीति आत्मानंजीवात्मानंकवयोनिपुणाः मथि
त्वाकार्यदर्शनलिंगेनविचार्यजानंति अंततः स्वभावकालकर्मादिवादनिषेधेन विंदतीतिपाठेलाभोऽपिज्ञानमेव अत्रापिज्योतिरादिरिवेतिद्रष्टव्यम् यथा
सूर्यकांतादौदाहदर्शनात्ज्योतिर्ज्ञायते यथावगंधदर्शनाद्वायुरित्यादि ९ तदेवंमायागुणवशेनेतद्वैषम्यंनस्वाभाविकमित्युक्तंतर्हिगुणपारतंत्र्यादनीश्वरत्व
माशंक्याह यदाआत्मनोजीवस्यभोगायपुरः शरीराणिपरमेश्वरः सिसृक्षुःभवति तदासाम्येनस्थितंरजः पृथक् सृजति विचित्राःकृताःपूर्षुरिरंसुः क्रीडि
तुमिच्छुः यदातदासत्वंपृथक्सृजति शयिष्यमाणःसंहरिष्यन् यदातदातमः पृथक्ईरयति आधिक्यतांनयतीत्यर्थः १० यदासिसृक्षुरित्यादिनिर्देशात्
प्रतीतंकालपारतंत्र्यंवारयन्प्रधानपुरुषपारतंत्र्यमपिवारयति कालमिति हेनरदेव अजः अजन्माप्रधानपुंभ्यांनिमित्तभूताभ्यांसत्सकृत् अमोघकर्ताईशः

ज्योतिरादिरिवाभातिसंघातान्नविविच्यते विदंत्यात्मानमात्मस्थंमथित्वाकवयोऽततः ९ यदासिसृक्षुःपुर आत्मनःपरोरजःसृज
त्येषपृथक्स्वमायया सत्वंविचित्रासुरिरंसुरीश्वरःशयिष्यमाणस्तमईरयत्यसौ १० कालंचरंतंसृजतीशआश्रयंप्रधानपुंभ्यांनरदे
वसत्यकृत् यएषराजन्नपिकालईशितासत्वंसुरानीकमिवैधयत्यजः तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रियोरजस्तमस्कान्प्रमिणोत्युरुश्र
वाः ११ अत्रैवोदाहृतः पूर्वमितिहासःसुरर्षिणा प्रीत्यामहाक्रतौराजन्पृच्छतेऽजातशत्रवे १२ दृष्ट्वामहाद्भुतंराजाराजसूयेमहाक्रतौ
वासुदेवेभगवतिसायुज्यंचेदिभूभुजः १३ तत्रासीनंसुरऋषिंराजापांडुसुतःक्रतौ पप्रच्छविस्मितमनामुनीनांशृण्वतामिदम् १४ यु
धिष्ठिरउवाच अहोअत्यद्भुतंह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि वासुदेवेपरेतत्वेप्राप्तिश्चैद्यस्यविद्विषः १५ एतद्वेदितुमिच्छामःसर्वएववयंमु
ने भगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितः १६ दमघोषसुतःपापआरभ्यकलभाषणात् संप्रत्यमर्षीगोविंदेदंतवक्रश्चदुर्मतिः १७ शप
तोरसकृद्विष्णुंयद्ब्रह्मपरमव्ययं श्वित्रोनजातोजिह्वायांनांधंविविशतुस्तमः १८

तयोः सहकारित्वेन आश्रयभूतम् चरंतंवर्तमानंकालंस्व
धर्मेवसृजति स्वचेष्टारूपत्वात्कालस्यनतत्पारतंत्र्यमित्यर्थः तथापिप्रस्तुतेकिमायातंतत्राह यएषकालः सत्वमेधयतिवर्द्धयति अतोहेतोः ईशितासत्व
प्रधानसुरानीकंदेवसमूहमेधयतीव तत्प्रत्यनीकानसुरान्सुरप्रतिपक्षान् प्रमिणोतिहिनस्तिचेत्यन्वयः उरुप्रभूतंश्रवःकीर्तिर्यस्यसः कालशक्तिद्वाराभिन्नगुण
गतंवैषम्यमिहसन्निधिमात्रेण तदधिष्ठातरिस्फुरतीतिप्रकरणार्थः ११ तदानींतयोःनसुरपक्षपातेनवधः किंतु ब्रह्मशापेन आसुरीयोनिंप्राप्तयोः अनु
ग्रहार्थएवेतिवक्तुमितिहासमुपक्षिपति अत्रद्वेषादिरहितस्यापिदैत्यवधेनारदेनइतिहासःप्रस्तावितः १२ चैदिभूभुजः शिशुपालस्य १३ १४ एकांतभ
क्तानामपिदुर्लभाप्राप्तिर्विद्विषोजातेत्येतदद्भुतंहि १५ तस्यतुवेनवत्नरकपातएवोचितइत्याह भगवन्निंदयेतितमसिनरके १६ दमघोषस्यसुतःशिशुपालः कुभा
षणात् कोमलभाषणमारभ्यसंप्रति अधुनाऽपि अमर्षीक्रोधीमत्सरीच १७ श्वित्रः श्वेतकुष्ठम् १८

दुरवग्राहं दुःप्रापं धामस्वरूपं यस्य तस्मिन् लयं सायुज्यमीयतुः जग्मतुः अभूतस्यापिदं तवत्कलयस्य तज्ज्ञानक प्रामाण्येन सिद्धवन्निर्देशः १९ एतदद्भुततमहि भ
तएतस्मतिमेमनोभ्राम्यति भगवान्सर्वज्ञः त्वमस्मत्कृपयाब्रूहि २० आभाष्य संबोध्यसीदंति निषीदंति अस्यामिति सदः सभातस्याः सदः शृण्वंत्याः कथाः प्राहे
त्यन्वयः २१ अहोभगवन्निंदकस्यनरकपातेनभाव्यमितिवदतस्तवकोऽभिप्रायः भगवत्पीडाकरत्वेनवा तदभावेपिरूशपानादिवन्निषिद्धनिंदाचरणाद्वा तत्र
तावद्देहाभिमानकृतनिंदादिनिमित्तत्वात्पीडादीनांभागवतश्चतदभावात्नपीडाशंकास्तीत्याह निंदनइतिसार्द्धैस्त्रिभिः निंदनंदोषकीर्त्तनम् न्यक्कारस्तिरस्का
रः निंदास्तुत्यादिज्ञानार्थंप्रधानपुरुषयोः अविवेकेनकलेवरंकल्पितंरचितम् २२ तदभिमानेनभूतानांयथाममाहमितिवैषम्यंतत्कृतंहिंसादिकंचभवति स
थानयस्येत्युत्तरेणान्वयः दंडस्ताडनंपारुष्यंनिंदातयोर्हेतुभूतयोर्हिंसापीडाचभवति २३ यस्मिन्निबद्धोऽयमभिमानः तस्यदेहस्यवधाद्वधश्चयथातथायस्या
भिमानोनास्ति अतोस्यपरमैश्वरस्यहिंसाकेनहेतुनाकल्प्यते नकेनापीति अभिमानाभावेहेतुः कैवल्यात् अद्वितीयत्वेनाभिमंतव्याभावात् वैषम्याभावेहेतुः

कथंतस्मिन्भगवतिदुरवग्राहधामनि पश्यतांसर्वलोकानांलयमीयतुरंजसा १९ एतद्भ्राम्यतिमेबुद्धिर्दीपार्चिरिववायुना ब्रूह्येतदद्भुत
तमंभगवांस्तत्रकारणम् २० श्रीशुकउवाच राज्ञस्तद्वचआकर्ण्यनारदोभगवानृषिः तुष्टःप्राहतमाभाष्यशृण्वंत्यास्तत्सदः क-
थाः २१ नारदउवाच निंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थंकलेवरम् प्रधानपरयोराजन्नविवेकेनकल्पितम् २२ हिंसातदभिमानेनदंडपा
रुष्ययोर्यथा वैषम्यमिहभूतानांममाहमितिपार्थिव २३ यन्निबद्धोऽभिमानोयंतद्वधात्प्राणिनांवधः तथानयस्यकैवल्यादभिमानोऽखिला
त्मनः परस्यदमकर्तुर्हि हिंसाकेनास्यकल्प्यते २४ तस्माद्वैरानुबंधेननिर्वैरेणभयेनवा स्नेहात्कामेनवायुंज्यात्कथंचिन्नेक्षतेपृथक् २५ यथावै
रानुबंधेनमर्त्यस्तन्मयतामियात् नतथाभक्तियोगेनइतिमेनिश्चितामतिः २६ कीटःपेशस्कृतारुद्धःकुड्यायांतमनुस्मरन् संरंभभययोगेनविंद
तेतत्स्वरूपताम् २७ एवंकृष्णेभगवतिमायामनुजईश्वरे वैरेणपूतपाप्मानस्तमीयुरनुचिंतया २८ कामाद्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथाभक्त्येश्वरेम
नः आवेश्यतदघंहित्वाबहवस्तद्गतिंगताः २९ कतमोऽपिनवेनःस्यात्पंचानांपुरुषंप्रति तस्मात्केनाप्युपायेनमनःकृष्णेनिवेशयेत् ३०

अखिलात्मनःसर्वात्मनइति तर्हिकिमितिहंतिदैत्यान्तत्राह परस्येति दमकर्तुःहितार्थंदंडंकरोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतोनिंदादिकृतंवैषम्यंनास्ति तस्माद्येनकेना
प्युपायेनध्यायतस्तेनैवध्यानेननिंदादिकृतपापस्यापिनाशात्सायुज्यंयुक्तमित्याशयेनाह तस्मादितिसप्तभिः निर्वैरेणनास्तिवैरंकेनापियस्मिन्तेनभक्तियोगेनेत्य
र्थः युंज्यान्मनइतिशेषः २५ यस्मादेतैरप्युपायैर्भगवान्स्मर्तॄणांमोक्षंदिशत्येव तेष्वपिवैरानुबंधःश्रेष्ठइत्याह यथेति नतथाभक्तियोगेनापि २६ अत्रदृष्टांतः की
टः पेशस्कृताभ्रमरेणसंरंभोद्वेषः भयंचसएवयोगस्तेनतत्स्वरूपतांतेनैवशरीरेणविंदते २७ वैरेणयाअनुचिंताचिंतनंतयैवपूतःपाप्मायेषांतेतंप्रापुरिति २८
तानाह कामादिति तदघंकामादिनिमित्तंपापंहित्वाउक्तंच गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः संबंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंविभोरिति २९ तर्हिवेनःकिमि
तिनरकेपातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेवतस्यफलितमित्याह कतमोऽपीति पुरुषंश्रीहरिंप्रति पुरुषेपुरुषस्यकामासंभवात् द्वेषादिभिश्चिंतयतांपंचानांमध्येवेनः नैकतमोऽ
पीत्युक्तम् ३०

तदेवमितिहासप्रस्तावकथामुक्त्वाश्रीकृष्णेशिशुपालस्यवैरानुबंधेकोहेतुरित्यपेक्षायांतमेवेतिहासंवक्तुमाह मातृष्वस्रेयइति पदात्वैकुंठात्च्युतौ ३१ हरिदासो
अभिमृशति अभिभवतीतितथा कस्यशापःकीदृशोवा अश्रद्धेयः अनादरणीयइवाभाति असंभवात् यतःहरेःभक्तानांतथाऽपिवैकुंठवासिनांभवःजन्मइतिय
त् ३२ असंभवमेवाह जन्महेतुभूतैःप्राकृतैर्देहेंद्रियासुभिर्हीनानांशुद्धसत्वमयदेहानामित्यर्थः प्राकृतदेहसंबंधेनसंबद्धम् एतदाख्यानमाख्यातुमर्हसि ३३ ३४
कथंभूताः पंचवाषड्वाहायनानिवर्षाणियेषांते अर्भाबालाः तद्वदाभायेषांते पूर्वेषामरीच्यादीनामपिपूर्वजाः तेभ्यः प्रथमंजाताः दिग्वाससः दिगंबराः अतः शिशून्म-
त्वा ३५ वासमपिनार्हथः कुतःपुनस्तत्सेवामितिचकारार्थः हेबालिशौ अतोहेतोः आसुयातम् ३६ वांयुवयोस्त्रिभिर्जन्मभिः लोकायस्वस्थानप्राप्तयेकल्पतांतावता

मातृष्वस्रेयोवश्चैद्योदंतवक्रश्चपांडव पार्षदप्रवरौविष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ ३१ युधिष्ठिरउवाच कीदृशःकस्यवाशापोहरिदासाभि
मर्शनः अश्रद्धेयइवाभातिहरेरेकांतिनांभवः ३२ देहेंद्रियासुहीनानांवैकुंठपुरवासिनाम् देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ३३ ना
रदउवाच एकदाब्रह्मणःपुत्राविष्णोर्लोकंयदृच्छया सनंदनादयोजग्मुश्चरंतोभुवनत्रयम् ३४ पंचषड्ढायनार्भाभाः पूर्वेषामपिपूर्वजाः
दिग्वाससःशिशून्मत्वाद्वास्थौतान्प्रत्यषेधताम् ३५ अशपन्कुपिताएवंयुवांवासंचनार्हथः रजस्तमोभ्यांरहितेपादमूलेमधुद्विषः पापिष्ठा
मासुरींयोनिंबालिशौयातमाश्वतः ३६ एवंशप्तौस्वभवनात्पततौतैः कृपालुभिः प्रोक्तौपुनर्जन्मभिर्वांत्रिभिर्लोकायकल्पताम् ३७ जज्ञाते-
तौदितेःपुत्रौदैत्यदानववंदितौ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठोहिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ३८ हतोहिरण्यकशिपुर्हरिणासिंहरूपिणा हिरण्याक्षोध
रोद्धारेबिभ्रतासौकरंवपुः ३९ हिरण्यकशिपुःपुत्रंप्रह्लादंकेशवप्रियम् जिघांसुरकरोन्नानायातनामृत्युहेतवे ४० सर्वभूतात्मभूतंतंप्र
शांतंसमदर्शनम् भगवत्तेजसास्पृष्टंनाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ४१ ततस्तौराक्षसौजातौकेशिन्यांविश्रवःसुतौ रावणःकुंभकर्णश्चसर्वलोकोप
तापनौ ४२ तत्रापिराघवोभूत्वान्यहनच्छापमुक्तये रामवीर्यंश्रोष्यसित्वंमार्कंडेयमुखात्प्रभो ४३ तावेवक्षत्रियौजातौमातृष्वस्रात्मजौ
तव अधुनाशापनिर्मुक्तौकृष्णचक्रहतांहसौ ४४ वैरानुबंधतीव्रेणध्यानेनाच्युतसात्मताम् नीतौपुनर्हरेःपार्श्वंजग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ४५
युधिष्ठिरउवाच विद्वेषोदयितेपुत्रेकथमासीन्महात्मनि ब्रूहिमेभगवन्येनप्रह्लादस्याच्युतात्मता ४६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेस
प्तमस्कंधेप्रथमोऽध्यायः १

अयंशापःसमाप्यतामितिपुनःप्रोक्तावित्यर्थः ३७ ३८ धरोद्धारेनिमित्तेतत्प्रतिघातीहतः ३९ हिरण्यकशिपोर्वधेकारणं-
सूचयति हिरण्यकशिपुःपुत्रमिति ४० सर्वभूतानामात्मभूतम् कुतः सममनुस्यूतंब्रह्मैवपश्यतीतितथातम् अतःप्रशांतंद्वेषादिरहितम् अतएवभगवत्ते-
जसास्पृष्टंव्याप्तम् उद्यमैःशस्त्रास्त्रप्रहारादिभिः ४१ विश्रवसःसुतौ ४२ न्यहनत् हतवानित्यर्थः तर्हितदेवकथनीयमित्युत्सुकंप्रत्याह रामवीर्यमिति ४३
कृष्णचक्रेणाहतमंहोययोस्तौ तयोःपापमेवहतंनतुतावित्यर्थः ४४ ४५ येनकारणेनप्रह्लादस्याच्युतात्मताअच्युतैकचित्तत्वंतदपिब्रूहीतिशेषः ४६ इति
सप्तमेटीकायांप्रथमोऽध्यायः १

५ ५ ५ ५ ५

द्वितीये विष्णुरोषेण लोकं विप्लाव्य दानवैः तद्धत भ्रातृपुत्रादीनिति हासैरसांत्वयत् १ भगवद्द्वेष एवतद्द्वेषेऽपिकारणमित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना एवंपक्षपातेनइंद्र
स्यहितमिच्छता १ कोपेनउत् अतिशयेनज्वलद्भ्याम् कोपाग्निधूमेनेवधूम्रमंबरंनिरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्राभिर्युक्तयाहष्ट्यादुःप्रेक्ष्यंभ्रूकुटीयुक्तंमुखंयस्यसः
३ ४ ५ समेनापिउपधावनैर्भजनैः निमित्तभूतैः पार्ष्णिग्राहेणसतामेभ्राताहतः ६ एवंत्यक्तस्वभावःसमत्वंयेनतस्यघृणेःशुद्धतेजोमयस्यापिमाययावनौकसः वराहरूपस्यसतः अस्थिरात्मनः अव्यवस्थितचित्तस्य कुतः योयोभजति तंतंभजमानस्य अनुसरतः ७ तस्यकृष्णास्यरुधिरेणयावत्तर्पयिष्यामि तावद्यूयंभुवंयातेतितृतीयेनान्वयः ८ ननुदेवैस्तद्वधः कारितः अतस्तेकिंनहन्यंतेतत्राह तस्मिन्हरौकूटेकपटे अहितेप्रतिपक्षेकूटमीहितंयस्येतिवा नष्टेअहष्टेसति देवाःस्वयमेवशुष्यंति नाशंयास्यंति कुतः विष्णुरेवप्राणोयेषांते यथाकृत्तमूलेवृक्षेशाखाःस्वयंशुष्यंतितद्वत् ९ तपोयज्ञादियुक्तान् सूदयध्वंघातय

नारदउवाच भ्रातर्येवंविनिहते हरिणाक्रोडमूर्तिना हिरण्यकशिपूराजन्पर्यतप्यद्रुषाशुचा १ आहचेदंरुषाघूर्णःसंदष्टदशनच्छदः कोपोज्ज्वलद्भ्यांचक्षुर्भ्यांनिरीक्षन्धूम्रमंबरम् २ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्यादुःप्रेक्ष्यभ्रूकुटीमुखः शूलमुद्यम्यसदसिदानवानिदमब्रवीत् ३ भोभोदानवदैतेयाद्विमूर्धन्त्र्यक्षशंबर शतबाहोहयग्रीवनमुचेपाकइल्वल ४ विप्रचित्तेममवचःपुलोमन्शकुनादयः शृणुतानंतरंसर्वेक्रियतामाशुमाचिरम् ५ सपत्नैर्घातितःक्षुद्रैर्भ्राताभेदयितःसुहृत् पार्ष्णिग्राहेणहरिणासमेनाप्युपधावनैः ६ तस्यत्यक्तस्वभावस्यघृणेर्मायावनौकसः भजंतंभजमानस्यबालस्येवास्थिरात्मनः ७ मच्छूलभिन्नग्रीवस्यभूरिणारुधिरेणवै रुधिरप्रियंतर्पयिष्येभ्रातरंमेगतव्यथः ८ तस्मिन्कूटेऽहितेनष्टेकृत्तमूलेवनस्पतौ विटपाइवशुष्यंतिविष्णुप्राणादिवौकसः ९ तावद्यातभुवंयूयंब्रह्मक्षत्रसमेधिताम् सूदयध्वंतपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः १० विष्णुर्द्विजक्रियामूलोयज्ञोधर्ममयःपुमान् देवर्षिपितृभूतानांधर्मस्यचपरायणम् ११ यत्रयत्रद्विजागावोवेदावर्णाश्रमाःक्रियाः तंतंजनपदंयातसंदीपयतवृश्चत १२ इतितेभर्तृनिर्देशमादायशिरसाहताः तथाप्रजानांकदनंविदधुःकदनप्रियाः १३ पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् खेटखर्वटघोषांश्चददहुःपत्तनानिच १४ केचित्खनित्रैर्बिभिदुःसेतुप्राकारगोपुरान् आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान्केचित्परशुपाणयः प्रादहञ्छरणान्यन्येप्रजानांज्वलितोल्मुकैः १५ एवंविप्रकृतेलोकेदैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः दिवंदेवाःपरित्यज्यभुविचेरुरलक्षिताः १६

त १० ननुतैः किमपराद्धंतत्राह विष्णुरिति द्विजानांक्रियाअनुष्ठानंमूलंयस्यसः यतोऽसौयज्ञः धर्ममयश्चदेवादीनांपरायणंपरमआश्रयः अतोयज्ञरूपस्य विष्णोर्मूलत्वान्मामनाहत्यतदाश्रयणाच्चतेवध्याइतिभावः ११ तस्मात्परममंत्रंशृणुतेत्याह यत्रयत्रेति संदीपयत दहत वृश्चत छेदंकुरुत यज्ञोपयोगिवृक्षानितिशेषः १२ १३
पुरंहट्टादिमत् ग्रामस्तद्रहितः व्रजोगवांवासः उद्यानंकृत्रिमंवनम् क्षेत्रंव्रीह्यादेः आरामोऽकृत्रिमंवनम् आश्रमऋषीणांस्थानम् आकरोरत्नादीनाम् खेटःकृषीवलानांवासः खर्वटोगिरिद्रोण्याश्रयोग्रामः घोषआभीराणांवासः पत्तनंराजधानी १४ खनित्रैःखननसाधनैः आजीव्यान् उपजीव्यान् जंबाम्रकपित्थादीन्शरणानिगृहान् १५ विप्रकृतेउपद्रुते यज्ञभागानामभावात् दिवंपरित्यज्य अलक्षिताःसंतः भुविचेरुः १६

तदेवंप्रजानांकदनंदानवेषुकुर्वन्स्वयंस्वर्गराज्यादिसाधयितुंतपस्तप्तुकामः प्रथमंयत्कृतवान्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना कटोदकं प्रेतायप्रदेयमुदकम् आदिशब्दात्प्रेतश्राद्धादिकम् १७ १८ तन्मातरंतेषांशकुनिशंबरादीनांमातरंरुषाभानुंभ्रातृसंज्ञाम् १९ हेवधूरिति भ्रातुर्भार्यांसंबोधयति २० भवतुनामतस्य-श्लाघ्योवधः तथाप्यस्माकंतावद्दुःखंदुर्गतएवेतिचेत्तत्राह भूतानामिति दैवेनप्राचीनकर्मणाएकत्रनीतानांसंयोजितानांपुनश्चस्वैः स्वैः कर्मभिरुन्नीतानांवियोजितानाम् २१ एवंलौकिकदृष्ट्याशोकंनिवार्यतत्त्वदृष्ट्यावारयति नित्यइति आत्मानित्यः मृत्युशून्यः अव्ययः अपक्षयशून्यः शुद्धः निर्मलः सर्वगः सर्ववित् सर्वज्ञश्च सर्वत्रहेतुः परोदेहादिव्यतिरिक्तः अतोमृतइतिकृशइतिमलिनइतिवियुक्तइति अज्ञइतिचमत्वाशोकोनकार्यइत्यर्थः कथंतर्हितस्यसंसारस्तत्राह धत्तइति आत्मनोमाययास्वाविद्ययालिंगंमूर्तिर्धत्ते गुणानुच्चावचान्देहान्सुखदुःखादीन्वाधत्ते विशेषेणसृजन्स्वीकुर्वन् लिंगशरीरोपाधिः संसारइत्यर्थः २२

हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः संपरेतस्यदुःखितः कृत्वाकटोदकादीनिभ्रातृपुत्रानसांत्वयत् १७ शकुनिंशंबरंधृष्टिंभूतसंतापनंवृकम् कालनाभं महानाभंहरिश्मश्रुमथोत्कचम् १८ तन्मातरंरुषाभानुंदितिंचजननींगिरा श्लक्ष्णयादेशकालज्ञइदमाहजनेश्वर १९ हिरण्यकशिपुरुवाच अंबांबहेवधूः पुत्रावीरंमार्हथशोचितुम् रिपोरभिमुखेश्लाघ्यः शूराणांवधईप्सितः २० भूतानामिहसंवासः प्रपायामिवसुव्रते दैवेनैकत्रनीतानामुन्नीतानांस्वकर्मभिः २१ नित्यआत्माव्ययः शुद्धः सर्वगः सर्ववित्परः धत्तेऽसावात्मनोलिंगंमाययाविसृजन्गुणान् २२ यथांऽभसाप्रचलतातरवोऽपिचलाइव चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेचलतीवभूः २३ एवंगुणैर्भ्राम्यमाणेमनस्यविकलः पुमान् यातितत्साम्यतांभद्रेह्यलिंगोलिंगवानिव २४ एषआत्मविपर्यासोह्यलिंगेलिंगभावना एषप्रियाप्रियैर्योगोवियोगः कर्मसंसृतिः २५ संभवश्चविनाशश्चशोकश्चविविधः स्मृतः अविवेकश्चचिंताचविवेकास्मृतिरेवच २६ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् यमस्यप्रेतबंधूनांसंवादंतंनिबोधत २७ उशीनरेष्वभूद्राजासुयज्ञइतिविश्रुतः सपत्नैर्निहतोयुद्धेज्ञातयस्तमुपासत २८ विशीर्णरत्नकवचंविभ्रष्टाभरणस्रजम् शरनिर्भिन्नहृदयंशयानमसृगाविलम् २९ प्रकीर्णकेशंध्वस्ताक्षंरभसादष्टदच्छदम् रजः कुंठमुखांभोजंछिन्नायुधभुजंमृधे ३०

एतत्सदृष्टांतंप्रपंचयति यथेतिचतुर्भिः तरवः प्रतिबिंबिताः उपाधिधर्माउपहितेभवंतीतिदृष्टांतमुक्त्वाग्राहकधर्माग्राह्येभवंतीतिदृष्टांतमाह चक्षुषेति २३ अविकलः परिपूर्णएवतत्साम्यतांमनः समतामित्यर्थः २४ लिंगभावनादेहाभिमानः एषआत्मनोविपर्यासः अन्यथाभावः तदेवाह प्रियैर्वियोगः अप्रियैर्योगश्च-कर्मचसंसृतिश्चनानागर्भेषुप्रवेशः २५ ततश्चसंभवउत्पत्तिः विवेकस्यास्मृतिः अननुसंधानम् २६ अत्रापिशोकहेतुंविनावृथैवायंशोकइत्यस्मिन्नर्थेप्रेतस्य मृतस्यकस्यचिद्येबंधवस्तेषांचसंवादंशृणुत २७ उपासततत्समीपेआवृत्यस्थिताइत्यर्थः २८ विशीर्णरत्नमयंकवचंयस्य विभ्रष्टानिआभरणानिस्रजश्चयस्य शरेणनिर्भिन्नंहृदयंयस्य असृजारुधिरेणाविलंलिप्तम् २९ प्रकीर्णाः केशायस्य ध्वस्तेअक्षिणीयस्य रभसासंरंभेणदष्टोदच्छद ओष्ठोयेन रजसा कुंठमावृतंमुखांभोजंयस्य छिन्नमायुधंभुजश्चयस्य ३० ७ ७ ७

तस्यपादयोरुपसमीपे आसमंतात् अपतन् ३१ ३२ विलापमेवाह अहोइतिद्वाभ्याम् अकरुणत्वमेवाहुः येनविधात्रादृशामगोचरांदशांभवान् प्रणीतः गमितः तेनविधात्रात्वमधुनाशुचांविवर्धनः कृतोऽसीत्यन्वयः ३३ हेमहीपते त्वयाकृतत्वमेनविनावयंकथंस्यामभवेमजीवेमइत्यर्थः अतः हेवीर यत्रत्वंयास्यसि तत्रतेअनुयानमनुगमनंतवपादयोः शुश्रूषांकुर्वतीनामस्माकंदिशदेहि आज्ञामितिशेषः ३४ निर्हारंदाहार्थंनयनमनिच्छतीनां अस्तमस्ताचलंप्रति ३५ परिदेवितंरोदनम् स्वपुर्यामेवस्थितोयमः आश्रुत्यश्रुत्वा ३६ तत्रस्वयमेवोपागतोयमः बालकोभूत्वातानाह अहोइत्यादिना अहोआश्चर्यम् अस्मत्तोवयसाऽधिकानामपिलोकस्यविधिंजन्ममरणादिप्रकारंविपश्यतामपिविमोहः मोहमेवाह यत्रयस्मादव्यक्तादागतः तत्रैवगतमपार्थंशोचंति तदुक्तंगीतासु अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवनेति किंच स्वयमपिसधर्माः मृतेनसहसमानोमृत्युलक्षणोधर्मोयेषांतथाभूताअपिशोचंति

उशीनरेंद्रंविधिनातथाकृतं पतिंमहिष्यःप्रसमीक्ष्यदुःखिताः हताःस्मनाथेतिकरैरुरोभृशंघ्नंत्योमुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ३१ रुदंत्यउच्चैर्दयितांघ्रिपंकजंसिंचंत्यअस्रैः कुचकुंकुमारुणैः विस्रस्तकेशाभरणाःशुचंनृणांसृजंत्यआक्रंदनयाविलेपिरे ३२ अहोविधात्राऽकरुणेननःप्रभोभवान्प्रणीतोदृगगोचरांदशाम् उशीनराणामसिवृत्तिदःपुराकृतोऽधुनायेनशुचांविवर्द्धनः ३३ त्वयाकृतज्ञेनवयंमहीपते कथंविनास्यामसुहृत्तमेनते तत्रानुयानंतववीरपादयोः शुश्रूषतीनांदिशयत्रयास्यसि ३४ एवंविलपतीनांवैपरिगृह्यमृतंपतिम् अनिच्छतीनांनिर्हारमर्कोऽस्तंसंन्यवर्तत ३५ तत्रहप्रेतबंधूनामाश्रुत्यपरिदेवितम् आहतान्बालकोभूत्वायमःस्वयमुपागतः ३६ यमउवाच अहोअमीषांवयसाधिकानांविपश्यतांलोकविधिंविमोहः यत्रागतस्तत्रगतंमनुष्यंस्वयंसधर्माअपिशोचंत्यपार्थम् ३७ अहोवयंधन्यतमायदत्रत्यक्ताःपितृभ्यांनविचिंतयामः अभक्ष्यमाणाअबलावृकादिभिः सरक्षितारक्षतियोहिगर्भे ३८ यइच्छयेशःसृजतीदमव्ययोयएवरक्षत्यवलुंपतेचयः तस्याबलाःक्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरंनिग्रहसंग्रहेप्रभुः ३९ पथिच्युतंतिष्ठतिदिष्टरक्षितंगृहेस्थितंतद्विहतंविनश्यति जीवत्यनाथोऽपितदीक्षितोवनेगृहेऽपिगुप्तोऽस्यहतोनजीवति ४० भूतानितैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंतिकालेनभवंतिसर्वशः नतत्रहात्माप्रकृतावपिस्थितस्तस्यागुणैरन्यतमोनिबध्यते ४१

३७ अहोवयंयुष्मत्तोधन्यतमाः यतः अबलादुर्बलाबालाअपिवृकादिभिरभक्ष्यमाणावयंनविचिंतयामः तत्रहेतुः योगर्भेरक्षतिसएवसर्वत्ररक्षिता ३८ ननुतस्यरक्षणार्थेकिंप्रयोजनम् नकिंचिदपि किंतु क्रीडैवकेवलमित्याह यइति यईशः इदंविश्वम् लीलयासृजतिरक्षति अवलुंपते संहरतिच भोअबलाः तस्येशितुश्चराचरंक्रीडासाधनमाहुः अतः सएवनिग्रहे संहारे संग्रहेपालनेचप्रभुः ३९ प्रभुत्वमेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांदर्शयति पथीति दिष्टेनदैवेनईश्वरेणरक्षितंचेत् तेनईश्वरेणविहतमुपेक्षितंचेत् गृहेस्थितंयत्नतः पाल्यमानमपि अस्यहतः तेनोपेक्षितः ४० तदेवमात्मनोजन्ममरणादिकमंगीकृत्येश्वराधीनत्वान्नशोकःकार्यइत्युक्तम् इदानींतुदेहानामेवजन्मादिनत्वात्मनइत्याह भूतानीतित्रिभिः भूतानिदेहाः निजयोनिः स्वकारणभूतंलिंगशरीरंतन्निमित्तैः कर्मभिः भवंतिजायंतेनभवंतिनश्यंतिच सर्वशः देवादिदेहाअपितत्रहतदाप्रकृतौदेहेस्थितोऽप्यात्मातस्याःप्रकृतेर्गुणैः देहधर्मैर्जन्मभिर्ननिबध्यते नयुज्यते यतअन्यतमोदेहादत्यंतविलक्षणः ४१

नन्वहंकृशःस्थूलइत्यादौनवैलक्षण्यंप्रतीयतेतत्राह इदमिति इदंशरीरंमोहजमविवेकादात्मत्वेनज्ञातंवस्तुतस्तुपृथगेवयतईयते दृश्यतेभौतिकंच यथागृह
मित्यन्वयः अत्रैवंप्रयोगः द्रष्टुरभौतिकत्वाच्चपुरुषात्शरीरंभिन्नंदृश्यत्वात् भौतिकत्वाच्च यथात्यंताविवेकिनः आत्मत्वेनाभिमतमपिगृहंततः गृहात्गृहीयथा
पृथक्तद्वदिति भौतिकत्वानुमानंविवृण्वन्नात्मनोजन्माद्यभावमुपसंहरति यथा औदकैः परमाणुभिर्जातोबुद्बुदादिः यथाचपार्थिवैर्जातोघटादिः यथाचतै
जसैर्जातः कुंडलादिर्विनश्यति तथातैरेवत्रिविधैः परमाणुभिर्जातोजनोदेहएवविकृतः परिणतः सन्विनश्यति नत्वात्मेत्यर्थः ४२ पृथगवस्थानाभावेऽपि
भिन्नत्वेदृष्टांतद्वयमाह यथेति यथाऽनलोदारुष्वेवस्थितोऽपिदाहकत्वेनप्रकाशकत्वेनभिन्नएवप्रतीयते यथाचदेहगतोऽप्यनिलोमुखनासिकादिषुपृथक्
स्थितएवप्रतीयते तथादेहस्थत्वेप्यात्मनः तद्धर्मयोगाभावेदृष्टांतमाह यथानभोनसज्जतेक्वापिसंगंनप्राप्नोति तथापुमानपिसर्वेषांगुणानांदेहेंद्रियादीना
माश्रयः तेष्वाश्रितोवापरः पृथगेवेत्यर्थः ४३ किंच हेमूढाः यमनुशोचथ सोऽयंयुष्मद्भर्तासुयज्ञः शेतेकिमितिशोचथ नन्वेतावंतंकालमसौशृणोति अनं
तरंप्रतिवक्तिच प्रत्युत्तरंददाति इदानींतस्यादर्शनान्मृतइतिशोचामइतिचेत् सतुशोच्योनभवति प्रागपितस्यश्रोतुर्वक्तुरदर्शनादित्याह यःश्रोतेति ४४

इदंशरीरंपुरुषस्यमोहजंयथापृथग्भौतिकमीयतेगृहम् यथौदकैःपार्थिवतैजसैर्जनःकालेनजातोविकृतोविनश्यति ४२ यथाऽ
नलोदारुषुभिन्नईयतेयथाऽनिलोदेहगतःपृथक्स्थितः यथानभःसर्वगतंनसज्जतेतथापुमान्सर्वगुणाश्रयःपरः ४३ सुयज्ञोनन्व
यंशेतेमूढायमनुशोचथ यःश्रोतायोनुवक्तेहसनदृश्येतकर्हिचित् ४४ नश्रोतानानुवक्ताऽयंमुख्योऽप्यत्रमहानसुः यस्त्विहेंद्रियवा
नात्मासचान्यःप्राणदेहयोः ४५ भूतेंद्रियमनोलिंगान्देहानुच्चावचान्विभुः भजत्युत्सृजतिह्यन्यस्तच्चापिस्वेनतेजसा ४६ यावल्लिंगा
न्वितोह्यात्मातावत्कर्मनिबंधनम् ततोविपर्ययःक्लेशोमायायोगोऽनुवर्तते ४७ वितथाऽभिनिवेशोऽयंयद्गुणेष्वर्थदृग्वचः यथामनो
रथःस्वप्नःसर्वमैंद्रियकंमृषा ४८

ननुमुखनासिकासंचारीप्राणः श्रोतावक्ताचदृष्टएवइतिचेत् नासौश्रोतावक्तावा अचेतनत्वादित्याह नश्रोतेति म
हान्सर्वेंद्रियचेष्टाहेतुःअतएवमुख्यः प्राणोवैमुख्यइतिश्रुतेः कस्तर्हिश्रोतावक्ताचतत्राह यस्त्विहदेहेंद्रियैः तत्तदर्थद्रष्टा आत्मासतुप्राणदेहाभ्यामचेतना
भ्यामन्यएवसचेतनः ४५ ननुचेतनत्वेअन्यत्वेचतस्याहंकृशःस्थूलः काणोबधिरइत्यादिदेहधर्मोपलब्धिःकुतस्तत्राह भूतेंद्रियमनोभिर्लिंग्यंतेलक्ष्यंत
इति तथातान्देहान् तेभ्योऽन्यएवभजति अहमितिमन्यते तर्हिकथंमोक्षस्तत्राह तच्चभजनंस्वेनतेजसाविवेकबलेनउत्सृजत्यपिहीत्यनुभवंप्रमा-
णयति ४६ ननुविवेकानंतरमपिआहारादिकर्मसुप्रवृत्तेःबंधःस्यादेवेत्यत आह यावदिति यावल्लिंगशरीरेणान्वितः तदभिमानवानात्माभवति ताव
देवतत्कर्मनिबंधनंबंधहेतुर्भवति ततोविपर्ययः देहधर्मभाक्त्वम् ततः क्लेशश्चानुवर्तते ननुलिंगाभिमानेनिवृत्तेऽपियतोऽयंमायायोगोविपर्ययादिः माय
यायुज्यनइतितथानपरमार्थइत्यर्थः ४७ ननुसुखदुःखादीनांतत्साधनानांचसत्यत्वप्रतीतेः कुतोमायामयत्वम् तथाचबहवोवादिनःसत्यत्वमेववदंति
तत्राह वितथेति वितथोमिथ्याभूतोयमभिनिवेशः कोऽसौगुणेषुतत्कार्येषुसुखदुःखादिषुअर्थःपरमार्थइतिदृग्वचश्चेतियत् सकुतइत्यतआह यथे
ति यथामनोरथःस्वप्नः ४८

उपसंहरति अथेति अथतस्मात्नित्यमात्मानमनित्यंदेहंवातद्विदः नित्यमनित्यंचजानतः नशोचंति नन्वेवमुपदेशाद्यो ऽपिशोचंतोदृश्यंतेतत्राह नान्यथेतिज्ञा
नदार्ढ्याभावात्स्वभावेननिवर्ततइत्यर्थः ४९ स्वयंसधर्माअपीतियदुक्तंतत्रेतिहासमाह लुब्धकइत्यादिना पक्षिणामंतकईश्वरेणनिर्मितः सन्यत्रयत्रतेतत्रत
त्रतान्कणादिभिः प्रलोभयन्जालंविस्तार्यविशेषेणधृतवान् पाठांतरेतेषामामिषादिभिः प्रलोभनंकृतवानित्यर्थः ५० कुलिंगः कंदभक्षी पक्षिविशेषः कु
लिंगयोर्मिथुनं ५१ शिवस्तंस्तांजलस्यसूत्रेऽसज्जतबंधंप्राप तामापन्नामापदंप्राप्तांदृष्ट्वाकुलिंगः पक्षीतांमोचितुमकल्पः सन्पर्यदेवयत् वृक्षशाखामाश्रि-
त्यविलापंचकार ५२ आकरुणयासर्वतोऽनुकंप्ययास्त्रियाकिंकरिष्यति ५३ आत्मनादेहस्यार्द्धेन अनेनविधुरायुषाभार्याशून्यजीवितेनदुःखंयथाभवत्येवं-

अथनित्यमनित्यंवानेहशोचंतितद्विदः नान्यथाशक्यतेकर्तुंस्वभावःशोचतामिति ४९ लुब्धकोविपिनेकश्चित्पक्षिणांनिर्मितोऽतकः
वितत्यजालंविदधेतत्रतत्रप्रलोभयन् ५० कुलिंगमिथुनंतत्रव्यचरत्समदृश्यत तयोःकुलिंगीसहसालुब्धकेनप्रलोभिता ५१ सासज्जतशिच
स्तंस्यामहिषीकालयंत्रिता कुलिंगस्तांतथापन्नांनिरीक्ष्यभृशदुःखितः स्नेहादकल्पःकृपणःकृपणांपर्यदेवयत् ५२ अहोअकरुणोदे
वःस्त्रियाकरुणयाविभुः कृपणंमानुशोचंत्यादीनयाकिंकरिष्यति ५३ कामंनयतुमांदेवःकिमर्द्धेनात्मनोहिमे दीनेनजीवतादुःखमने
नविधुरायुषा ५४ कथंत्वजातपक्षांस्तान्मातृहीनान्बिभर्म्यहम् मंदभाग्याःप्रतीक्षंतेनीडेमेमातरंप्रजाः ५५ एवंकुलिंगंविलपंतमारात्
प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् सएवतंशाकुनिकःशरेणविव्याधकालप्रहितोविलीनः ५६ एवंयूयमपश्यंत्यआत्मापायमबुद्धयः नैनंप्राप्स्य
थशोचंत्यःपतिंवर्षशतैरपि ५७ हिरण्यकशिपुरुवाच बालएवंप्रवदतिसर्वेविस्मितचेतसः ज्ञातयोमेनिरेसर्वमनित्यमयथोत्थि
तम् ५८ यमएतदुपाख्यायतत्रैवांतरधीयत ज्ञातयोऽपिस्फुयज्ञस्यचक्रुर्यत्सांपरायिकम् ५९ ततःशोचतमायूयंपरंचात्मानमेवच कआ
त्माकःपरोवाऽत्रस्वीयःपारक्यएववा स्वपराभिनिवेशेनविनाज्ञानेनदेहिनाम् ६० नारदउवाच इतिदैत्यपतेर्वाक्यंदितिराकर्ण्यसस्नु
षा पुत्रशोकंक्षणात्त्यक्त्वातत्त्वेचित्तमधारयत् ६१ इतिश्रीभाग॰ महा॰ सप्तमस्कंधेदितिशोकापनयनंनामद्वितीयोऽध्यायः २

नारदउवाच हिरण्यकशिपूराजन्नजेयमजरामरम् आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजंव्यधित्सत १ सतेपेमंदरद्रोण्यांतपःपरमदारुण
म् ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिःपादांगुष्ठाश्रितावनिः २

जीवताकिंप्रयोजनम् अतोमामपिकामंनयत्वित्यन्वयः ५४ नजाताःपक्षायेषांतान् बालकान् क
थंबिभर्मिपुष्यामि मंदभाग्याःप्रजाःमातरंप्रतीक्षंते ५५ शाकुनिकःपक्षिहंताविलीनःसन् ५६ आत्मापायंस्वमृत्युमपश्यंत्यः ५७ अयथोत्थितम्मिथ्यैवावि
र्भूतम् ५८ सांपरायिकंपरलोककृत्यम् ५९ अशोचतइतिपाठेअडागमआर्षः स्वपरइत्यभिनिवेशएवाज्ञानंतेनविना ६० सस्नुषास्नुषयासहिता ६१ इति
सप्त॰टीकायांद्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेनस्यतपसातप्तंसंवीक्ष्यजगद्विधिः आगत्यविस्मितस्तेनसंस्तुतश्चवरानदात् १ तदेवंसाधूनांकदनेदानवानादिश्यबंधूनां
शोकंतत्त्वनिरूपणेनापनीययत्कृतवान्तदाह हिरण्यकशिपुरित्यादिना अप्रतिद्वंद्वंप्रतिपक्षहीनमेकराजमेकमेवराजानंव्यधित्सतकर्तुमैच्छत् १ ऊर्ध्वौबाहूयस्य
नभसिदृष्टिर्यस्य पादांगुष्ठेनाश्रिता अवनिर्येन २ ७

जटानांदीधितिभिः अंशुभिः रश्मिभिः प्रलयकर्ता अर्क इव रेजे पूर्वं ये अलक्षिताः संतो भुवि विचेरुस्ते देवाः पुनः स्वानि स्थानानि भेजिरे ३ विष्वगीरितः सर्वतः प्रसृतः सन्त्रैलोक्यमतपत् तापयामास ४ द्वीपैरद्रिभिश्च सहिता भूश्चचाल ५ ६ तव बलिहाराः करप्रदाः पूजाकारिण इति वा अभितो भवतीत्यभिभूः हे अभिभो सर्वाधिपते पाठांतरे भो इति संबोधनम् अभितो यावन्न नंक्ष्यंतीति संबंधः ७ ब्रह्मणस्तस्मिन्द्वेषं मुत्पादयितुं तत्संकल्पमाहुः तस्येति चतुर्भिः तथाप्यस्माभिर्निवेदितं तत् श्रूयताम् ८ तपोयोगयोः समाधिना निष्ठया सर्वधिष्ण्येभ्यः श्रेष्ठं निजासनं सत्यलोकं यथा अध्यास्ते अधितिष्ठति ९ तत्तथैवात्मनः साधयिष्यामि ननु ब्रह्मणा अतिदीर्घायुषा तपस्तस्मात्तत्साधितमन्यः कुतस्तत्साधयेत्तत्राहुः कालात्मनोरिति यद्यप्यायुषोऽल्पत्वेन देहो वारं वारं म्रियेत तथाऽपि कालस्य आत्मनश्च नित्यत्वात्

जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशुभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ३ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः तिर्यगूर्ध्वमधो लोकानतपद्विष्वगीरितः ४ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो दश ५ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ६ दैत्येंद्रतपसा तप्ता दिवि स्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपशमं भूमन्विधेहि यदि मन्यसे लोका न यावन्नंक्ष्यंति बलिहारास्तवाभिभो ७ तस्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः श्रूयतां किं न विदितस्तवाथापि निवेदितम् ८ सृष्ट्वा चराचरमिदं तपोयोगसमाधिना अध्यास्ते सर्वधिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ९ तदहं वर्धमानेन तपोयोगसमाधिना कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः १० अन्यथेदं विधास्येहमयथापूर्वमोजसा किमन्यैः कालनिर्धूतैः कल्पांते वैष्णवादिभिः ११ इति शुश्रुम निर्बंधं तपः परममास्थितः विधत्स्वानंतरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर १२ तवासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं जगत्पते भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च १३ इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप परीतो भृगुदक्षाद्यैर्ययौ दैत्येश्वराश्रमम् १४ न ददर्श प्रतिच्छन्नं वल्मीकतृणकीचकैः पिपीलिकाभिराचीर्णमेदस्त्वङ्मांसशोणितम् १५ तपंतं तपसा लोकान्यथाभ्रापिहितं रविम् विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन्हंसवाहनः १६ ब्रह्मोवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपः सिद्धोऽसि काश्यप वरदोहमनुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वरः १७ अद्राक्षमहमेतत्ते हृत्सारं महदद्भुतम् दंशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते १८

बहुभिर्जन्मभिस्तपस्तस्मात्तत्साधयिष्याम्येवेति १० वर्द्धमानेनेति यदुक्तं तदभिप्रायमाह अन्यथेति अन्यथा क्रूराक्रूरादिव्यत्ययेन अयथापूर्वं पुण्यपापादिव्यत्ययेन इदं जगत् विधास्यामि अन्यैः वैष्णवादिभिः ध्रुवादिपदैः किं प्रयोजनमतस्तदेव साधयिष्यामि ११ इति त्वत्पदापहरणे तस्य निर्बंधं शुश्रुम अत एवासौ तपः परममास्थितो वर्तते यदत्र युक्तं तत् अनंतरमेव विधत्स्व १२ अन्यथा तव स्थानभ्रंशे सति साधूनामनिष्टं स्यादिति शोचंत आहुः तव पारमेष्ठ्यमिदमासनं द्विजानां गवां च भवाय उद्भवाय श्रेयसे सुखाय भूत्यै ऐश्वर्याय मोक्षाय लब्धपालनाय विजयाय उत्कर्षाय १३ १४ वल्मीकादिभिः प्रतिच्छन्नं प्रथमं न ददर्श पश्चात्कथंचिद्विलक्ष्य तं प्राहेति द्वयोरन्वयः पिपीलिकाभिः आचीर्णं समंताद्भक्षितं मेदस्त्वङ्मांसं च शोणितं च यस्य १५ अभ्रैरपिहितं छन्नं रविमिव विलक्ष्य विस्मितः प्राह १६ १७ हृत्सारं धैर्यं दंशैर्मक्षिकादिविशेषैर्भक्षितो देहो यस्य १८ ७

निरंबुः निषिद्धमंबुयेनसः त्यक्तोदकइत्यर्थः १९ नेत्वया अनेनव्यवसायेनैवतावज्जितोहम् तपोनिष्ठेनभवतातु स्फुतरांजितः २० मर्त्यस्यतवअमर्त्यस्यममदर्शनमफलंनिष्फलंनभवति अतोवरंवृणीष्व २१ आदौभवतीति आदिभवोब्रह्मा औक्षत् प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत्संहननमंगदार्ढ्यंयस्य तप्तस्यहेम्नइवआभादेहकांतिर्यस्यसगिरा अगृणादित्युत्तरेणान्वयः २३ तस्यदर्शनेनमहानुत्सवोयस्य २४ हर्षेणाश्रूणिपुलकोद्भेदश्चयस्यसः २५ अंधेननिबिडेन तत्रहेतुः कालसृष्टेनप्रकृतिगुणरूपेणनतुध्वांतेनतमसावृतमिदंजगत् यः अभिव्यनक् अभिव्यक्तमकरोत् २६ यश्चत्रिगुणेनात्मनाइदंजगत्सृजति अवति पालयति लुंपति संहरतिचतस्मैरजःसत्वतमसांधाम्ने आश्रयाय महते पराय परमेश्वराय नमइतिद्वयोरन्वयः २७ अत्रचस्वप्रकाशकत्वंजगत्प्रकाशकत्वंतत्कारणत्वंतत्सृष्ट्यादिकर्तृत्वंमहत्वंपरमेश्वरत्वंचेतिषड्विधत्वमुक्तं तदेवप्रपंचयन्नमस्करोति नमइतिचतुर्भिः बीजाय कारणाय तत्रहेतुः आद्याय ज्ञानंज्ञप्तिः विज्ञानंविषयाकारंज्ञानं

नैतत्पूर्वर्षयश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे निरंबुर्धारयेत्प्राणान्कोवैदिव्यसमाः शतम् १९ व्यवसायेनतेनेनदुष्करेणमनस्विनाम् तपोनिष्ठेन भवताजितोःहंदितिनंदन २० ततस्तआशिषः सर्वाददाम्यसुरपुंगव मर्त्यस्यते अमर्त्यस्यदर्शनंनाफलंमम २१ नारदउवाच इत्युक्त्वादिभवोदेवोभक्षितांगंपिपीलिकैः कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनामोघराधसा २२ सतत्कीचकवल्मीकात्सहओजोबलान्वितः सर्वावयवसंपन्नोवज्रसंहननोयुवा उत्थितस्तप्तहेमाभोविभावसुरिवैधसः २३ सनिरीक्ष्यांबरेदेवंहंसवाहमवस्थितम् ननामशिरसाभूमौतद्दर्शनमहोत्सवः २४ उत्थायप्रांजलिः प्रह्वईक्षमाणोदृशाविभुम् हर्षाश्रुपुलकोद्भेदोगिरागद्गदयाःगृणात् २५ हिरण्यकशिपुरुवाच कल्पांतेकालसृष्टेनयोःधेनतमसावृतम् अभिव्यनक्जगदिदंस्वयंज्योतिःस्वरोचिषा २६ आत्मनात्रिवृताचेदंसृजत्यवतिलुंपति रजःसत्वतमोधाम्नेपरायमहतेनमः २७ नमआद्यायबीजायज्ञानविज्ञानमूर्त्तये प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे २८ त्वमीशिषेजगतस्तस्थुषश्चप्राणेनमुख्येनपतिःप्रजानाम् चित्तस्यचित्तेर्मनइंद्रियाणांपतिर्महान्भूतगणाशयेशः २९ त्वं सप्ततंतून्वितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रकविद्ययाच त्वमेकआत्मात्मवतामनादिरनंतपारः कविरंतरात्मा ३०

मूर्तिर्यस्यतस्मै अनेनस्वप्रकाशत्वंजगत्प्रकाशकत्वंचदर्शितम् बीजायेति निमित्तत्वमुक्तम् उपादानत्वमाह प्राणादयोयेविकारास्तैरूपैर्व्यक्तिं कार्याकारमीयुषेप्राप्तवते २८ एवमात्मनात्रिवृताचेत्यनेनोक्तंकारणंद्वेधादर्शितं महत्वमीश्वरत्वंचाह त्वमिति त्वमेवजगतोजंगमस्यतस्थुषः स्थावरस्यचईशिषेनियंताभवसि केनमुख्येनप्राणेनसूत्रात्मरूपेण अतस्त्वंप्रजानांपतिः तासांचित्तस्यचित्तेश्चतत्परिणामभूतायाश्चेतनायाः मनसश्चतन्नियम्यानामिंद्रियाणांचपतिः अतस्त्वमेवमहान् भूतानामाकाशादीनांतद्गुणानांशब्दादिविषयाणाम् आशयानांतद्वासनानामीशश्च एतेनैवस्रष्टृत्वंदर्शितम् २९ इदानींयज्ञप्रवर्त्तकत्वेनांतर्यामित्वेनजगत्पालकत्वमाह त्वमेवसप्ततंतून् अग्निष्टोमादियज्ञान् विस्तारयसि कथंत्रय्यातन्वावेदत्रयरूपेण कथंभूतयाचत्वारोहोतारोयत्रतच्चातुर्होत्रंकर्मतद्विषयया विद्यया आत्मवतांप्राणिनामात्मभूतस्त्वमेवांतरात्माच अंतर्यामी कुतःयतःकविःसर्वज्ञःतत्कुतःएकःअखंडः तत्रहेतुः अनादिः अनंतपारश्चेति नास्त्यंतःपारश्चकालतोदेशतोयस्य ३०

कालरूपेणसंहर्तृत्वमाह त्वमेवेति लवाद्यैः कालावयवैः क्षिणोषिक्षपयसि तदेवंसृष्ट्यादिकर्तृत्वेऽपिनिर्विकारत्वमेवाह कूटस्थइतितत्रहेतवः आत्माज्ञानरूपः परमेष्ठी
परमेश्वरः अजः जन्मशून्यः महान् अपरिच्छिन्नः किंच जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिर्विक्रियते त्वंतुतस्यजीवः जीवनहेतुः यतस्तस्यात्मानियंता ३१ तत्कुतस्त
त्राह त्वत्तइति त्वत्तोव्यतिरिक्तंयदिकिंचित्भवेत्तर्हितस्मात्तवजन्मादिविकारोनियम्यत्वादिकंवाभवेत् तत्तुनास्तीत्याह त्वत्तः परंकारणमपरंकार्यम् तत्रच ए
जत्जंगममनेजत् स्थावरंचत्वद्व्यतिरिक्तंनास्ति ननुमद्बोधकशास्त्रंव्यतिरिक्तमस्तीतिचेत् नयतः विद्यावेदोपवेदादिविद्यास्थानानिकलाश्चतदंगानितवैवत
नवः नतुत्वद्व्यतिरिक्ताः तत्कुतः यतः त्वंबृहत्ब्रह्मैवासि तदपिकुतः तत्राह हिरण्यरूपंब्रह्मांडंगर्भोयस्यसः त्रिपृष्ठः त्रिगुणात्मकस्यप्रधानस्यपृष्ठेपरतः स्थितः
अक्षरात्परतः परइत्यादिश्रुतेः ३२ ननुब्रह्मांडशरीरस्थंजीवस्यममकुतोब्रह्मत्वंकुतोवाब्रह्मांडगर्भत्वादितत्राह व्यक्तंकार्यमिदंतवशरीरम् व्यक्तस्तस्यमिति

त्वमेवकालोनिमिषोजनानामायुर्लवाद्यावयवैः क्षिणोषि कूटस्थआत्मापरमेष्ठ्यजोमहांस्त्वंजीवलोकस्यचजीवआत्मा ३१ त्वत्तः परंनाप
रमप्यनेजदेजच्चकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति विद्याकलास्तेतनवश्चसर्वाहिरण्यगर्भोऽसिबृहत्त्रिपृष्ठः ३२ व्यक्तंविभोस्थूलमिदंशरीरंयेनेंद्रियप्रा
णमनोगुणांस्त्वम् भुंक्षेस्थितोधामनिपारमेष्ठ्येअव्यक्तआत्मापुरुषःपुराणः ३३ अनंताव्यक्तरूपेणयेनेदमखिलंततम् चिदचिच्छक्तियुक्ता
यतस्मैभगवतेनमः ३४ यदिदास्यस्यभिमतान्वरान्मेवरदोत्तम भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभो ३५ नांतर्बहिर्दिवानक्तमन्य
स्मादपिचायुधैः नभूमौनांबरेमृत्युर्ननरैरपिमृगैरपि ३६ व्यसुभिर्वासुमद्भिर्वासुरासुरमहोरगैः अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेऐकपत्यंचदेहिनाम्
३७ सर्वेषांलोकपालानांमहिमानंयथात्मनः तपोयोगप्रभावानांयन्नरिष्यतिकर्हिचित् ३८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्त० हि
रण्यकशिपोर्वरप्रदानंनामतृतीयोऽध्यायः ३ नारदउवाच एवंवृतः शतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ प्रादात्तत्तपसाप्रीतोवरांस्त
स्यसुदुर्लभान् १ ब्रह्मोवाच तातेमेदुर्लभाःपुंसांयान्वृणीषेवरान्मम तथापिवितराम्यंगवरान्यदपिदुर्लभान् २ ततोजगामभ
गवानमोघानुग्रहोविभुः पूजितोसुरवर्येणस्तूयमानः प्रजेश्वरैः ३

वा येनशरीरेणत्वमिंद्रियप्राणमनसांगुणान्विषयान्भुंक्षे किंच पारमेष्ठ्ये
परमैश्वर्येधामनिस्वस्वरूपेस्थितएवभुंक्षे ननुअस्मदादिवत्स्वरूपतिरोधानेनअतस्त्वमव्यक्तआत्मानिरुपाधिब्रह्मैवपुराणपुरुषश्चेत्यर्थः ३३ ननुब्रह्मत्वंपुराणपु
रुषत्वंकथमेकस्यतत्राह अनंतइति हेअनंतयेनत्वयाअव्यक्तेनमनोवचनागोचरेणरूपेणइदंविश्वंततंव्याप्तम् तस्मैतुभ्यंभगवतेअचिंत्यैश्वर्यायनमः भगवत्त्वेहे
तुः चिदचिच्छक्तियुक्तायचिच्छक्तिर्विद्याअचिच्छक्तिर्मायाताभ्यांयुक्तायेति ३४ ३५ अन्यस्मात्त्वत्सृष्टव्यतिरिक्तादपिहेभगवन् आयुधैर्मृत्युर्माभूत् ३६ व्यसु
भिः अप्राणैः असुमद्भिः सप्राणैः यथाआत्मनस्तवास्तिमहिमातथा अप्रतिद्वंद्वतादिकंदेहीतिशेषः ३७ तपसायोगेनचप्रभावोयेषांतेषांयत्अणिमाद्यैश्वर्यंनरिष्यतिननश्यति
तच्चदेहीत्यर्थः ३८ इतिसप्तमस्कंधेटीकायांतृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थेतुवरांल्लब्ध्वाविजित्याखिललोकपान् विष्णुद्वेषेणतान्सर्वान्दैत्येंद्रः समपीडयत्
१ शतधृतिः ब्रह्मा १ मेमत्तः यदपियद्यपीमेदुर्लभाः २ अमोघोऽनुग्रहोयस्य प्रजेश्वरैर्मरीच्यादिभिः ३ ७ ७

यदर्थं नपस्तप्तं तदाह एवमित्यादि ४ ५ ६ सर्वेषां सत्वानां प्राणिजातानां येपतयस्तान् ७ त्रिविष्टपं स्वर्गमध्यास्तेस्म अधिष्ठितवान् महेंद्रभवनमध्युवास अधिवसतिस्म ८ अखिलसमृद्धियुक्तत्वमेवाह यत्रेतित्रिभिः ९ मुक्तादामानिपरिच्छदाः परिकरायासाम् १० स्रुदतीः सुदत्यः ११ ऊर्जितमधिकं चंडं तीव्रंशासनंयस्य १२ अंगहेराजन् उरुगंधिना उग्रगंधेन मधुना सुरया मत्तम् अतएव विवृत्ते विघूर्णिते ताम्रेअक्षिणीयस्य तम् अशेषधिष्ण्यपाः सर्वलोकपालाः उपायनयुक्तैः

एवंलब्धवरोदैत्योबिभ्रद्धेममयंवपुः भगवत्यकरोद्द्वेषं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ४ सविजित्यदिशः सर्वालोकांश्चत्रीन्महासुरः देवासुरमनुष्येंद्रान् गंधर्वगरुडोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्रानृषीन्पितृपतीन्मनून् यक्षरक्षः पिशाचेशान् प्रेतभूतपतीनथ ६ सर्वसत्वपतीन्जित्वावशमानीयविश्वजित् जहारलोकपालानांस्थानानिसहतेजसा ७ देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यास्तेस्मत्रिविष्टपम् महेंद्रभवनंसाक्षान्निर्मितंविश्वकर्मणा त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाखिलर्धिमत् ८ यत्रविद्रुमसोपानामहामारकताभुवः यत्रस्फाटिककुड्यानिवैडूर्यस्तंभपंक्तयः ९ यत्रचित्रवितानानिपद्मरागासनानिच पयःफेननिभाःशय्यामुक्तादामपरिच्छदाः १० कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यः शब्दयंत्यइतस्ततः रत्नस्थलीषुपश्यंतीस्रुदतीःसुंदरंमुखम् ११ तस्मिन्महेंद्रभवनेमहाबलोमहामनानिर्जितलोकएकराट् रेमेभिवंद्यांघ्रियुगःसुरादिभिःप्रतापितैरूर्जितचंडशासनः १२ तमंगमत्तंमधुनोरुगंधिनाविवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः उपासतोपायनपाणिभिर्विनात्रिभिस्तपोयोगबलौजसांपदम् १३ जगुर्महेंद्रासनमोजसास्थितंविश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः गंधर्वसिद्धाऋषयोऽस्तुवन्मुहुर्विद्याधराअप्सरसश्चपांडव १४ सएववर्णाश्रमिभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः इज्यमानोहविर्भागानग्रहीत्स्वेनतेजसा १५ अकृष्टपच्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही तथाकामदुघाद्यौस्तुनानाश्चर्यपदंनभः १६ रत्नाकराश्चरत्नौघांस्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मिभिः क्षारसीधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतोदकाः १७ शैलाद्रोणीभिराक्रीडंसर्वर्तुषुगुणान्द्रुमाः दधारलोकपालानामेकएवपृथग्गुणान् १८ सइत्थंनिर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान् यथोपजोषंभुंजानोनातृप्यदजितेंद्रियः १९ एवमैश्वर्यमत्तस्यदृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः कालोमहान्व्यतीयायब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंडसंविग्नाः सर्वेलोकाःसपालकाः अन्यत्रालब्धशरणाः शरणंययुरच्युतम् २१ तस्यैनमोस्तुकाष्ठायैयत्रात्माहरिरीश्वरः यद्गत्वाननिवर्ततेशांताःसंन्यासिनोमलाः २२ इतितेसंयतात्मानःसमाहितधियोऽमलाः उपतस्थुर्हृषीकेशंविनिद्रावायुभोजनाः २३ तेषामाविरभूद्वाणीअरूपामेघनिस्वनासन्नादयंतीककुभःसाधूनामभयंकरी २४

पाणिभिरुपासत सेवंते त्रिभिर्ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विना पदमाश्रयभूतम् १३ उपासनाप्रकारमाह जगुरिति १४ १५ १६ तत्पत्न्योनद्यः ऊहुः वहंतिस्म घृतदुग्धादीन् रत्नाकरानेवाह क्षारेति १७ आक्रीडं क्रीडास्थानम् द्रुमाः सर्वेषु ऋतुषु गुणान् पुष्पफलादीन् सचलोकपालानाम् पृथग्विधान् गुणान् वर्षणदहनशोषणादीन् एकएवदधार १८ निर्जिताः ककुभोयेन यथोपजोषं यथाप्रीति १९ महान् कालः एकसप्ततियुगान् किंचिदधिकान् २० २१ २२ २३ अरूपा वक्तृरहिता २४

ममदर्शनंस्तवनंश्रवणंसर्वेषांश्रेयसामुपपत्तये प्रासयेभवति २५ २६ २७ ननुदेवादिविद्वेषेऽपिअस्यविनाशोनास्ति ब्रह्मवरेणोर्जितत्वात् तत्राह निर्वैरायेति सर्वमहंसहेनभक्तद्रोहमितिभावः २८ अस्मरंचहतंमेमेनिरेतदानींतनद्वेषेप्रवृत्तत्वादितिभावः २९ तमेवद्वेषंवक्तुमादौस्तस्यमहत्वमाह तस्येति गुणैर्महान्भूत् गुणानेवाह महद्रुपासकइत्यादिना ३० सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्य एकएवप्रियश्चसुहृत्तमश्च ३१ दासवत्सम्यक्नता आर्याणामंघ्रयोयेन गुरुषुईश्वरइतिभावनायस्य ३२ व्यसनेषुप्रासेष्वपि नोद्विग्नचित्तः दृष्टश्रुतेषुगुणेषुविषयेषुइहामुत्रभोगेषुनिस्पृहः यतस्तेषु अवस्तुदृक् दांताइंद्रियादयोयस्यरहितः आसुरो

माभैष्टविबुधश्रेष्ठाः सर्वेषांभद्रमस्तुवः मद्दर्शनंहिभूतानांसर्वश्रेयोपपत्तये २५ ज्ञातमेतस्यदौरात्म्यंदैतेयापसदस्यच तस्यशांतिंकरिष्यामिकालंतावत्प्रतीक्षत २६ यदादेवेषुवेदेषुगोषुविप्रेषुसाधुषु धर्मेमयिचविद्वेषःसवाआशुविनश्यति २७ निर्वैरायप्रशांतायस्वसुतायमहात्मने प्रह्लादाययदाद्रुह्येद्धनिष्येऽपिवरोर्जितम् २८ नारदउवाच इत्युक्तालोकगुरुणातंप्रणम्यदिवौकसः न्यवर्तंतगतोद्वेगामेनिरेचासुरंहतम् २९ तस्यदैत्यपतेःपुत्राश्चत्वारःपरमाद्भुताः प्रह्लादोभून्महांस्तेषांगुणैर्महदुपासकः ३० ब्रह्मण्यःशीलसंपन्नःसत्यसंधोजितेंद्रियः आत्मवत्सर्वभूतानामेकःप्रियसुहृत्तमः ३१ दासवत्संनतार्यांघ्रिःपितृवद्दीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशेस्निग्धोगुरुष्वीश्वरभावनः विद्यार्थरूपजन्माढ्योमानस्तम्भविवर्जितः ३२ नोद्विग्नचित्तोव्यसनेषुनिस्पृहःश्रुतेषुदृष्टेषुगुणेष्ववस्तुदृक् दांतेंद्रियप्राणशरीरधीःसदाप्रशांतकामोरहितासुरोऽसुरः ३३ यस्मिन्महद्गुणाराजन्गृह्यंतेकविभिर्मुहुः नतेऽधुनाऽपिधीयंतेयथाभगवतीश्वरे ३४ यंसाधुगाथासदसिरिपवोपिसुरानृप प्रतिमानंप्रकुर्वंतिकिमुतान्येभवादृशाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यंतस्यसूच्यते वासुदेवेभगवतियस्यनैसर्गिकीरतिः ३६ न्यस्तक्रीडनकोबालोजडवत्तन्मनस्कया कृष्णग्रहगृहीतात्मानवेदजगदीदृशम् ३७ आसीनःपर्यटन्नश्नन्शयानःप्रपिबन्ब्रुवन् नानुसंधत्तएतानिगोविंदपरिरंभितः ३८ क्वचिद्रुदतिवैकुंठचिंताशबलचेतनः क्वचिद्धसतितच्चिंताह्लादउद्गायतिक्वचित् ३९ नदतिक्वचिदुत्कंठोविलज्जोनृत्यतिक्वचित् क्वचित्तद्भावनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकार ह ४० क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्तेसंस्पर्शनिर्वृतः अस्पंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः ४१

भावोमत्सरादिर्यस्यसः असुरोऽपिसन् प्रशांतकामः ३३ अधुनापितैर्गुणानापिधीयंते तिरोहितानभवंति ३४ साधुगाथासदसिदेवासुरमनुष्याणांमध्येकःसाधुरितिप्रसंगवत्सुसभायांयंमहाद्दृष्टांतम् प्रतिमानंदृष्टांतम् ३५ सूच्यतेमयाकेवलंद्योत्यते स्तुकथ्यतइतिवा ३६ नैसर्गिकरतेर्लिंगान्याह न्यस्तक्रीडनकइतिषड्भिः तन्मनस्कतया तदेकचित्तत्वेन ३७ एतानिआसनादीनि गोविंदेनपरिरंभितः आत्मनाएकीकृतः ३८ रुदति रोदिति रौति वैकुंठस्यचिंतयाशबलाव्यामिश्राक्षुभिताचेतनायस्य तस्यचिंतया आल्हादोयस्य ३९ क्वचिदुत्कंठः मुक्तकंठः सन् अनुचकार तच्चेष्टादिकंस्वयंकृतवान् ४० संस्पर्शस्तद्भावापत्तिः तेननिर्वृतः अस्पंदः स्थिरोयःप्रणयः तेनयः आनंदः तेनयत्सलिलंतेनयुक्ते आमीलितेईषन्निमीलितेईक्षणेयस्यसः ४१

आत्मनः परांनिर्वृतिंतन्वन्‌दुःसंगेनदीनस्यान्यस्यापिमनः शमंशांतंव्यधात् ४२ अघंद्रोहमकरोत् ४३ प्रथमाध्यायांतेपृष्टमेवार्थमतिविस्मयेनपुनः पृच्छति देवर्षइति न
वलत्तः तववाक्यमितिवासाधवेअघमदात् साधोर्द्रोहंकृतवानितियत् एतद्वेदितुंज्ञातुमिच्छामः ४४ उपालभंते आक्षिपंति अघंतुनैवकुर्वंति अपरः शत्रुरिव ४५
अनुवशान् अनुकूलान्साधून् अरागरोषान्गुरुः पितैवदेवतायेषांतानुद्दिश्य अघंनकुर्वंति इतिकिमुवक्तव्यमित्यर्थः पुत्रायपुत्रमुद्दिश्यपितुर्द्वेषः पित्राकृतोद्वेषः
पुत्रस्यमरणार्थंप्रयोजितः प्रवर्तितइतियत् एतत्कौतूहलंविधम अपाकुरु यद्वा यद्यस्मात्पुत्राययोद्वेषः सपितुर्मरणायप्रयोजितः अतएवतत्कौतूहलंविधमइ
त्यर्थः ४६ इतिस॰ टीकायांचतुर्थोऽध्यायः ४ पंचमेगुरुतोऽधीतंतत्स्तुत्वाविष्णुस्तुतौरतम् घातयन्द्विपसर्पाद्यैः स्तंदैत्योनचाशकत् १ भगवद्भक्तिरेवति

सउत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाकिंचनसंगलब्धया तन्वन्परांनिर्वृतिमात्मनोमुहुर्दुःसंगदीनान्यमनः शमंव्यधात् ४२ तस्मिन्महाभा
गवतेमहाभागेमहात्मनि हिरण्यकशिपूराजन्नकरोदघमात्मजे ४३ युधिष्ठिरउवाच देवर्षएतदिच्छामोवेदितुंतवसुव्रत यदात्मजा
यशुद्धायपितादात्साधवेत्यघम् ४४ पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरः पुत्रवत्सलाः उपालभंतेशिक्षार्थंनैवाघमपरोयथा ४५ किमुतानुवशान्
साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् एतत्कौतूहलंब्रह्मन्नस्माकंविधमप्रभो पितुःपुत्राययद्द्वेषोमरणायप्रयोजितः ४६ इतिश्रीभाग॰ म॰ स॰ प्र
ह्लादचरित्रेचतुर्थोऽध्यायः ४ नारदउवाच पौरोहित्यायभगवान्वृतःकाव्यःकिलासुरैः शंडामर्कौसुतौतस्यदैत्यराजगृहांतिके १
तौराज्ञाप्रापितंबालंप्रह्लादंनयकोविदम् पाठयामासतुःपाठ्यानन्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्रगुरुणाप्रोक्तंशुश्रुवेऽनुपपाठच नसाधु
मनसामेनेस्वपरासद्ग्रहाश्रयम् ३ एकदाऽसुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडव पप्रच्छकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुयद्भवान् ४ प्रह्लादउवाच तत्सा
धुमन्येऽसुरवर्यदेहिनांसदासमुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् हित्वात्मपातंगृहमंधकूपंवनंगतोयद्धरिमाश्रयेत ५ नारदउवाच श्रुत्वापुत्रगि
रोदैत्यः परपक्षसमाहिताः जहासबुद्धिर्बालानांभिद्यतेपरबुद्धिभिः ६ सम्यग्विधार्यतांबालोगुरुगेहेद्विजातिभिः विष्णुपक्षैःप्रतिच्छ
न्नैर्नभिद्येतास्यधीर्यथा ७ गृहमानीतमाहूयप्रह्लादंदैत्ययाजकाः प्रशस्यश्लक्ष्णयावाचासमपृच्छंतसामभिः ८

द्वेषेकारणमितिवक्तुमाह पौरोहित्यायेत्यादिना काव्यः शुक्रः तस्यसुतौतत्रन्यवसतामितिशेषः १ पाठ्यान् दंडनीत्यादीन् पाठ्यानसुरबालकानितिवान्व
यः २ अनुश्रवणानंतरम् तथैवपपाठच किंतुतत्साधुनमेने तत्रहेतुः स्वःपरइत्यसद्ग्रहोमिथ्याभिनिवेशएवाश्रयोयस्यतत् ३ ४ हेअसुरवर्य
असद्ग्रहात् अहंममेतिमिथ्याऽभिनिवेशाद्धेतोः सम्यगुद्विग्नाविषण्णाधीर्येषांतेवनंगतःसन् हरिमाश्रयेतेतियत् तदेवाहंसाधुमन्ये कथंभूतंगृहम्
आत्मपातमात्मनः अधःपातनिमित्तम् कुतः अंधकूपवत् मोहावहम् ५ परपक्षेविष्णौसमाहिताः परिनिष्ठिताः हासेहेतुः बुद्धिरिति ६
विष्णुपक्षैर्भागवतैः हेतुभूतैः ननुलद्गृहेकुतस्तेषांप्रवेशः सत्यंतथाऽपिप्रतिच्छन्नैर्वेषांतरेणच्छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमानीतम् ८ श्रीराम
श्रीकृष्णायनमः ५ ५ ५ ५ ५

बालान्सर्वानति अतिक्रम्यतुभ्यंतव ९ १० अहोमायामोहिताभवंतोमामाक्षिपंतीत्याशयेनतावदाह स्वः परश्चेति मिथ्याभिनिवेशोमदीययामाययैवकृ-
तः नतुवास्तवः अतएवतदीययामाययाविमोहितबुद्धीनांभवतामेवदृष्टः नतुमम तस्मै अचिंत्यमायेश्वरायनमः ११ अहोकिमेतत्खलपक्षिनवबुद्धिभेदोय
तोजातस्त्वंकथयेत्याक्षिप्तःसन् तत्प्रसादादेवेत्युत्तरमाह सइतित्रिभिः सभगवान् यदा अनुव्रतः अनुकूलोभवति तदापशूनामविवेकिनामिवबुद्धिर्भेदगताअ
सतीमिथ्यासंसारविषयाविभिद्यते अभिन्नात्मनिष्ठाभवति १२ भेदस्यासत्वंदर्शयन्नाह सएषपरमात्मैवस्वः परइतिच अविवेकिभिर्निरूप्यते युक्तंचैतत्
यतः यस्यवर्त्मनिजिज्ञासायांब्रह्मादयोऽपिमुह्यंति तत्रहेतुः दुरत्ययंदुर्घटमनुक्रमणमनुचरितमनुवर्णनंवायस्य १३ ननुनिर्विकारस्यकथंमतिभेदकत्वंतत्राह

वत्सप्रन्हादभद्रंतेसत्यंकथयमामृषा बालानतिकुतस्तुभ्यमेषबुद्धिविपर्ययः ९ बुद्धिभेदः परकृतउताहोतेस्वतोऽभवत् भण्यतां-
श्रोतुकामानांगुरूणांकुलनंदन १० प्रन्हादउवाच स्वः परश्चेत्यसद्ग्राहः पुंसांयन्मायया कृतः विमोहितधियांदृष्टस्तस्मैभगवते
नमः ११ सयदाऽनुव्रतः पुंसांपशुबुद्धिर्विभिद्यते अन्यएषतथाऽन्योहमिति भेदगतासती १२ सएषआत्मास्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्य
यानुक्रमणोनिरूप्यते मुह्यंतियद्वर्त्मनिवेदवादिनोब्रह्मादयोह्येषभिनत्तिमेमतिम् १३ यथाभ्राम्यत्ययोब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ
तथामेभिद्यतेचेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया १४ एतावद्ब्राह्मणायोक्त्वाविरराममहामतिः तन्निर्भर्त्स्याथकुपितः सदीनोराजसेवकः १५
आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयशस्करः कुलांगारस्यदुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितोदमः १६ दैतेयचंदनवनेजातोयंकंटकद्रुमः यन्मूलो
न्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः १७ इतितंविविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः प्रन्हादंग्राहयामासत्रिवर्गस्योपपादनम् १८
ततएनंगुरुर्ज्ञात्वाज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् दैत्येंद्रंदर्शयामासमातृमृष्टमलंकृतम् १९ पादयोः पतितंबालंप्रतिनंद्याशिषाऽसुरः परि
ष्वज्यचिरंदोर्भ्यांपरमामापनिर्वृतिम् २० आरोप्यांकमवघ्रायमूर्द्धन्यश्रुकलांबुभिः आसिंचन्विकसद्वक्त्रमिदमाहयुधिष्ठिर २१
हिरण्यकशिपुरुवाच प्रन्हादानूच्यतांतातस्वधीतंकिंचिदुत्तमम् कालेनैतावतायुष्मन्यदशिक्षद्गुरोर्भवान् २२

यथेति यथा अयोलोहमाकर्षस्यायस्कांतस्यसमीपेस्वयमेवभ्रमति तथाचेतश्चक्रपाणेः सन्निधौतवकुतोजातः सन्निधिस्तत्राह यदृच्छयेति कस्यतपोदाना
देः फलमेतदितिनज्ञायतइत्यर्थः १४ राजसेवकउवाचेतिशेषः १५ अरेवेत्रंकशाआनीयताम् सामदानभेददंडानांमध्येचतुर्थः दमः दंडः अस्यदुर्बुद्धेः
उदितः उक्तः शास्त्रेषुदुर्बुद्धित्वेहेतुः कुलांगारस्यकुलस्यांगारवन्नाशहेतोः १६ तत्कुतः तत्राह दैतेयाएवचंदनद्रुमाः तेषांवनेअयंकंटकद्रुमतुल्योजातः
तदेवाह यस्यदैतेयचंदनवनस्यमूलोन्मूलनेपरशुस्थानीयस्यविष्णोरयमर्भकएवनालायितः नालमिवाचरत् यथापरशोः छेदकत्वेबब्बुलादिद्रुमनिर्मि
तोदंडः सहकारी तंविनाछेदनासंभवात् तथाऽयंविष्णोर्दैत्यमूलोच्छेदेहेतुर्जातइत्यर्थः १७ इतितंप्रन्हादंभीषयन् धर्मार्थकामवर्गस्यप्रतिपादकंशास्त्र
मध्यापयामास १८ ज्ञातंज्ञेयमुपायानांचतुष्टयंसामदानादियेनतंदैत्येंद्रंप्रतिमात्रामृष्टमुद्वर्त्यस्नापितमलंकृतंभूषणतिलकादिभिः १९ २० २१ २२

पादसेवनंपरिचर्या अर्चनंपूजादास्यंकर्मार्पणम् सख्यंनद्विश्वासादि आत्मनिवेदनंस्वशरीरसमर्पणम् यथाविक्रीतस्यगवाश्वादेर्भरणपालनादिचिंतानक्रि यते तथादेहंतस्मैसमर्प्यतच्चिंतावर्जनमित्यर्थः २३ इतिनवलक्षणानियस्याः साअद्धातेनचेद्भगवतिविष्णौभक्तिः क्रियतेसाच अर्पितैवसतीयदिक्रियेत - नतुकृतासतीपश्चादर्प्यते तदुत्तममधीतंमन्ये नत्वस्माद्गुरोरधीतंशिक्षितंवानथाविधंकिंचिदस्तीतिभावः २४ २५ नविद्यतेसारंयत्रतत् असारम् नवि घ्नेसारंयस्मादितिवास्तवोर्थः २६ मित्रत्वेनप्रवर्तमानस्यापितवविरोधाचरणंनासंभावितमित्याह संतिहीति दुष्टंमैत्रंमित्रत्वंयेषांतेदुर्मैत्राः रोगइति ब्रह्म हास्यरोगीस्यात् स्करापः श्यावदंतकः स्वर्णहारीतुकुनखीदुश्चर्मागुरुतल्पगइत्यादिस्मृत्युक्तः पातकिनांरोगोयथोदेतितथातेषामघंविद्वेषादिकंसुदेती त्यर्थः २७ नमत्प्रणीतंमयापाठितम् नोऽस्मभ्यंकृत्कुत्सितंदोषंमास्मअदाः अडागमआर्षः मयिदोषारोपंमाकृथाइत्यर्थः इंद्रशत्रोइतिनहिब्राह्मणेषुत

प्रह्लादउवाच श्रवणंकीर्तनंविष्णोः स्मरणंपादसेवनम् अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनम् २३ इतिपुंसाऽर्पिताविष्णौभक्ति श्चेन्नवलक्षणा क्रियतेभगवत्यद्धातन्मन्येऽधीतमुत्तमम् २४ निशम्यैतत्सुतवचोहिरण्यकशिपुस्तदा गुरुपुत्रमुवाचेदंरुषाप्रस्फुरिता धरः २५ ब्रह्मबंधोकिमेतत्तेविपक्षंश्रयतासता असारंग्राहितोबालोमामनादृत्यदुर्मते २६ संतिह्यसाधवोलोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः तेषामुदेत्यघंकालेरोगः पातकिनामिव २७ गुरुपुत्रउवाच नमत्प्रणीतंनपरप्रणीतंसुतोवदत्येषतवेंद्रशत्रो नैसर्गिकीयंमतिर - स्यराजन्नियच्छमन्युंकददाःस्ममानः २८ नारदउवाच गुरुणैवंप्रतिप्रोक्तोभूयआहासुरःसुतम् नचेद्गुरुमुखीयंतेकुतोऽभ द्राऽसतीमतिः २९ प्रह्लादउवाच मतिर्नकृष्णेपरतः स्वतोवामिथोभिपद्येतगृहव्रतानाम् अदांतगोभिर्विशतांतमिस्त्रंपुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ३० नतेविदुः स्वार्थगतिंहिविष्णुंदुराशयायेबहिरर्थमानिनः अंधायथांधैरुपनीयमानावाचीशतंत्यामुरुदा म्निबद्धाः ३१

वकोपउचितइतिभावः २८ गुरुमुखीयंगुरुवाक्यजनिता हेअभद्र २९ आस्तामियंवार्ताभवादृशानांविषयासक्तानामत्रानधिकारा दित्याशयेनाह मतिरिति परतः गुरोः स्वतोवामिथोवा अन्योऽन्यतः नाभिपद्येतनसंपद्येत केषांगृहव्रतानांगृहएवव्रतंसंकल्पइतिकृत्यचिंतायेषाम् अतएवादांतै रनुपरतैर्गोभिरिंद्रियैर्हेतुभूतैः तमिस्त्रंसंसारंविशताम् तत्रचर्वितस्यैवचर्वणंयेषाम् ३० ननुश्रीकृष्णस्यपरमानंदस्वरूपत्वात्तेऽपितन्निष्ठाएवकिंन स्युरितिचेत्तदज्ञानादित्याह नेति येदुराशयाः विषयवासितांतःकरणाः तेहिविष्णुंनविदुः तत्रहेतुः स्वस्मिन्नेवार्थः पुरुषार्थोयेषांतेषांगतिंगम्यम् ननु तेऽपिगुरूपदेशाद्विष्णुंज्ञास्यंतितत्राह बहिर्विषयेष्वर्थोयेषांतेबहिरर्थाः तानेवगुरुत्वेनमंतुंशीलंयेषांते अतः अंधैरुपनीयमाना अंधायथापंथानंनवि दुः किंतुगर्तेपतंति तथातेऽपिईशस्यतंत्यांदीर्घरज्ज्वांवेदलक्षणायाम् उरूणिदामानिब्राह्मणादिनामानियस्यांतस्यांकाम्यैःकर्मभिर्बद्धाएवभवंतीत्य र्थः तदुक्तम् विषयाविष्टचित्तानांविष्ण्वावेशःस्कदूरतः वारुणीदिग्गतंवस्तुव्रजन्नैंद्रींकिमाप्नुयादिति ३१ छ

ननुचएकोदेवः सर्वभूतेषुगूढः सर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेत्यादिश्रुतिप्रतिपादितंविष्णुंकथंनविदुः कुतोवातेषांतभिरूप्रवेशस्तत्राह नैषामिति निष्किंच
नानांनिरस्तविषयाभिमानानांमहत्तमानांपादरजसा अभिषेकंयावन्नवृणीत तावत्श्रुतिवाक्यतोज्ञाताऽपिएषांमतिरुरुक्रमस्यांघ्रिंनस्पृशति नप्राप्नो-
ति असंभावनादिभिर्विहन्यतइत्यर्थः अनर्थस्यसंसारस्यापगमोयदर्थः यस्याअंघ्रिस्पर्शिन्याः मतेरर्थः प्रयोजनम् महदनुग्रहाभावान्नतत्वनिश्चयोना
पिमोक्षस्तेषामित्यर्थः ३२ निरस्यतविक्षेप ३३ अमर्षोअसहनंतेनसहितयारुषा आविष्टोव्याप्तः कषायीभूते आताम्रेलोचनेयस्यहे नैर्ऋताः राक्ष
साः ३४ बध्यत्वेहेतुः यतोऽयंमेभ्रातृहाकुतः योविष्णोः पादौदासवदर्चति नतत्पक्षपातीत्यर्थः अतः सएवायमित्यन्वयः ३५ अहोविष्णुरप्यविश्वसनी
यंकिमितिस्वीकृतवानित्याह विष्णोर्वेति अहात् जहौ ३६ ननुतवायमपत्यंचकथंवध्यस्तत्राह परोप्यौषधमिवहितकृत्चेत्तदपत्यमेवज्ञेयः स्वतःस्व

नैषांमतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिंस्पृशत्यनर्थापगमोयदर्थः महीयसांपादरजोभिषेकंनिष्किंचनानांनवृणीतयावत् ३२ इत्युक्त्वोपरतंपु
त्रंहिरण्यकशिपूरुषा अंधीकृतात्मास्वोत्संगान्निरस्यतमहीतले ३३ आहामर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः वध्यतामाश्वयंवध्यो
निःसारयतनैर्ऋताः ३४ अयंमेभ्रातृहासोयंहित्वास्वान्सुहृदोऽधमः पितृव्यहंतुर्यः पादौविष्णोर्दासवदर्चति ३५ विष्णोर्वासाध्वसौ
किंनुकरिष्यत्यसमंजसः सौहृदंदुस्त्यजंपित्रोरहाद्यः पंचहायनः ३६ परोप्यपत्यंहितकृद्यथौषधंस्वदेहजोप्यामयवत्सुतोऽहितः छिंद्या
त्तदंगंयदुतात्मनोहितंशेषंसुखंजीवतियद्विवर्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजशयनासनैः सुहृल्लिंगधरःशत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेंद्रियम्
३८ नैर्ऋतास्तेसमादिष्टाभर्त्रावैशूलपाणयः तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ३९ नदंतोभैरवान्नादांश्छिंधिभिंधीतिवादि
नः आसीनंचाहनंच्छूलैः प्रह्लादंसर्वमर्मसु ४० परेब्रह्मण्यनिर्देश्येभगवत्यखिलात्मनि युक्तात्मन्यफलाआसन्नपुण्यस्येवसत्क्रियाः
४१ प्रयासेऽपहतेतस्मिन्दैत्येंद्रः परिशंकितः चकारतद्वधोपायान्निर्बंधेनयुधिष्ठिर ४२ दिग्गजैर्दंदशूकेंद्रैरभिचारावपातनैः माया
भिः सन्निरोधैश्चगरदानैरभोजनैः ४३ हिमवाय्वग्निसलिलैः पर्वताक्रमणैरपि नशशाकयदाहंतुमपापमसुरः सुतम् चिंतादीर्घत
मांप्राप्तस्तत्कर्तुंनाभ्यपद्यत ४४

देहजोऽपिअहितश्चेत् आमयइव आस्तांममतास्पदस्यकथा अंगमपिचयत् करचरणादि तद्यात्मनोऽहितंचेच्छिंद्या
देवेत्यर्थः ३७ अतः सर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजोभोजनंभोजनादिषुप्रयोगैरित्यर्थः यथादुष्टमिंद्रियंमुनेः शत्रुः ३८ तिग्मास्तीक्ष्णादंष्ट्रायेषांकरालान्यास्या
निभयंकराणिमुखानियेषांतेचतेच ताम्राणिश्मश्रूणिशिरोरुहाश्चयेषाम् ३९ ४० परेईश्वरेयुक्तः समाहितआत्मामनोयस्यतस्मिन् प्रह्लादे तेषांनैर्ऋता
दीनांप्रहारानिष्फलाआसन् जाताः तत्रहेतवः ब्रह्मणिनिर्विकारे अनिर्देश्ये अविषयेभगवतिनिरतिशयैश्वर्ये अखिलात्मनि शस्त्रादीनामपिनियंतरि एवंभू
तेपरे अपुण्यस्यानिर्दैवस्यसत्क्रियामहोद्यमाइव ४१ ४२ दंदशूकैः सर्पैः अभिचाराः कृत्यादयः अवपातनानिगिरिशृंगादधः पातनानितैः मायाभिः शंबर
निर्मिताभिः अवरोधेषुसन्निरोधैश्च ४३ पर्वताक्रमणैः पर्वतानांतदुपरिक्षेपैः बहुवचनैरभिचाराद्याहर्तिदर्शयतितद्धननंकर्तुंनाभ्यपद्यतनप्राप नाशक्नोदित्यर्थः ४४

चिंतामेवाह एषइतित्रिभिः मेमयाअसाधुपरुषंयथाभवति तथोक्तः असद्धर्मैरपकारैः अभिचारैर्वा ४५ अविदूरेसमीपेवर्तमानोऽपिबालोप्ययमजड
धीः निर्भयचित्तः मेऽनार्य्यमन्याय्यंशत्रुंवानविस्मरति अजीगर्तस्यमध्यमपुत्रः शुनःशेपोनामपितृभ्यांहरिश्चंद्रायविक्रीतः सन्यथातयोरपकारमवि-
स्मरन् तद्विपक्षंविश्वामित्रमाश्रित्यगोत्रांतरमापन्नस्तद्वत् यद्वास्वभावापरित्यागेदृष्टांतः शुनःशेपःपुच्छमिवेति ४६ अप्रमेयः अपरिमेयोऽनुभावोयस्य
नकुतश्चिद्भयंयस्य नवाभविता अन्यथामृत्युर्नैवभविष्यतीत्यर्थः ४७ औशनसौउशनसःपुत्रौनीतिज्ञौविविक्ते एकांते ४८ भ्रुवोर्विजृंभणेनैवत्रस्ताःस
मस्ताधिष्ण्यपालोकपालायस्मिन् तस्यनवचिंत्यंनचक्ष्महे नपश्यामः पदमालंबनंनैवास्ति यद्वाशिशूनांवृत्तंगुणदोषयोःपदंविषयोनभवतीत्यर्थः ४९

एषमेबह्वसाधूक्तोवधोपायाश्चनिर्मिताः तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तःस्वेनैवतेजसा ४५ वर्तमानोविदूरेवैबालोप्यजडधीरयम् नविस्मर
तिमेनार्यंशुनःशेपइवप्रभुः ४६ अप्रमेयाऽनुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमरः नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितानवा ४७ इतितंचिंतया
किंचिन्म्लानश्रियमधोमुखम् शंडामर्कावौशनसौविविक्तइतिहोचतुः ४८ जितंत्वयैकेनजगत्त्रयंभ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यप
म् नतस्यचिंत्यंतवनाथचक्ष्महेनवैशिशूनांगुणदोषयोःपदम् ४९ इमंतुपाशैर्वरुणस्यबध्वानिधेहिभीतोनपलायतेयथा बुद्धिश्चपुंसो
वयसार्यसेवयायावद्गुरुर्भार्गवआगमिष्यति ५० तथेतिगुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् धर्मोह्यस्योपदेष्टव्योराज्ञांयेगृहमेधिनाम् ५१ध
र्ममर्थंचकामंचनितरांचानुपूर्वशः प्रह्लादायोचतूराजन्प्रश्रयावनतायच ५२ यथात्रिवर्गंगुरुभिरात्मनेउपशिक्षितम् नसाधुमेने
तच्छिक्षांद्वंद्वारामोपवर्णिताम् ५३ यदाचार्यःपरावृत्तोगृहमेधीयकर्मसु वयस्यैर्बालकैस्तत्रसोपहूतःकृतक्षणैः ५४ अथतान्श्लक्ष्णया
वाचाप्रत्याहूयमहाबुधः उवाचविद्वांस्तन्निष्ठांकृपयाप्रहसन्निव ५५ तेतुतद्गौरवात्सर्वेत्यक्तक्रीडापरिच्छदाः बालानदूषितधियोद्वंद्वा
रामेरितेहितैः ५६ पर्युपासतराजेंद्रतन्न्यस्तहृदयेक्षणाः तानाहकरुणोमैत्रोमहाभागवतोऽसुरः ५७ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेसप्तमस्कंधेपंचमोऽध्यायः ५ ॥श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः॥ ॥छ॥ ॥छ॥

तयाऽपितुबंधनमस्योचितमित्याहतुः इमंत्विति यावद्गुरुःआगमिष्यति तावद्बध्वानिधेहि ततःकिमतऊचतुः यतःपुंसोबुद्धिश्चवयसातथा आर्यसेव
यासमीचीनाभवति ५० अनुज्ञायतथेत्यंगीकृत्य ५१ ततश्चतौप्रह्लादायधर्मादिकमूचतुःप्रश्रितश्चासाववनतश्चतस्मै ५२ यथावत् त्रिवर्गंसुपशि-
क्षितमपिनसाधुमेने तत्तांशिक्षांचकुतः द्वंद्वैः रागद्वेषादिभिर्विषयेष्वारमणंयेषांतैरुपवर्णिताम् ५३ परावृत्तः अन्यत्रगतः सउपहूतः संधिः पादपू
रणार्थम् क्रीडाऽर्थंकृतक्षणैः कृतोत्सवैः लब्धावसरैरितिवा ५४ तन्निष्ठांतेषांनिष्ठांजन्ममरणादिलक्षणांविद्वान् ५५ द्वंद्वारामाणामीरितैरीरितै-
श्चनदूषिताधीर्येषाम् यतोबालाः ५६ तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचयैः ५७ इतिसप्तमेटीकायांपंचमोऽध्यायः ५ छ

षण्डेगुरौगृहव्यग्रेप्रह्लादोदैत्यबालकान् अनुकंप्यपरंतत्त्वंनारदोक्तमुपादिशत् १ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानताम् प्रह्लादः सदयंग्राहधर्मंभागवतं कौमारइत्यादिना इहैवमानुषजन्मनिधर्मानाचरेत् यतः अर्थदमेतत् तत्रचकौमारएव यतः तदप्यध्रुवम् नचैवंभूतंजन्मांतरम् यतः दुर्लभम् न च धर्मानेवाचरेन् नक्षुद्रस्वार्थेप्रयासान् तत्रभागवतानेवनकाम्यान् १ इहभागवतानेवधर्मानाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीतिचतुर्भिः इहपुरुषस्यविष्णोः पादोपसर्पणमेवयथा अनुरूपंयोग्यम् यद्यस्मात् एषआत्मा आत्मत्वात्सुहृत्प्रियश्च २ ननुभोगोद्यमः कथंत्याज्यइतिचेत्तत्राह सुखमिति सर्वत्रप श्वादावपिदैवात् पूर्वादृष्टादेव ३ अतस्तदर्थंप्रयासोनकर्तव्यः यतःप्रयासात् परंकेवलमायुषोव्ययएव यतस्तथातेनप्रकारेणक्षेमंनैवप्राप्नोति ४ भयमा-

प्रह्लादउवाच कौमारआचरेत्प्राज्ञोधर्मान्भागवतानिह दुर्लभंमानुषंजन्मतदप्यध्रुवमर्थदम् १ यथाहिपुरुषस्येहविष्णोः पा-दोपसर्पणम् यदेषःसर्वभूतानांप्रियआत्मेश्वरःसुहृत् २ सुखमैंद्रियकंदैत्यादेहयोगेनदेहिनाम् सर्वत्रलभ्यतेदैवाद्यथादुःखम यत्नतः ३ तत्प्रयासोनकर्तव्योयतआयुर्व्ययःपरम् नतथाविंदतेक्षेमंमुकुंदचरणांबुजम् ततोयतेतकुशलःक्षेमायभयमाश्रितः श रीरंपौरुषंयावन्नविपद्येतपुष्कलम् ५ पुंसोवर्षशतंह्यायुस्तदर्धंचाजितात्मनः निष्फलंयदसौरात्र्यांशेतेंधंप्रापितस्तमः ६ मुग्धस्य बाल्येकौमारेक्रीडतोयातिविंशतिः जरयाग्रस्तदेहस्ययात्यकल्पस्यविंशतिः ७ दुरापूरेणकामेनमोहेनचबलीयसा शेषंगृहे षुसक्तस्यप्रमत्तस्यापयातिहि ८ कोगृहेषुपुमान्सक्तआत्मानमजितेंद्रियः स्नेहपाशैर्दृढैर्बद्धमुत्सहेतविमोचितुम् ९ कोन्वर्थ तृष्णांविसृजेत्प्राणेभ्योऽपियईप्सितः यंक्रीणात्यसुभिःप्रेष्ठैस्तस्करःसेवकोवणिक् १० कथंप्रियायाअनुकंपितायाःसंगंरहस्यं रुचिरांश्चमंत्रान् सुहृत्सुचस्नेहसितःशिशूनांकलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ११ पुत्रान्स्मरंस्तादुहितॄर्हृदय्याभ्रातॄन्स्वसॄर्वापितरौ चदीनौ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्चवृत्तीस्तुकुल्याःपशुभृत्यवर्गान् १२

श्रितः संसारभयमः पुरुषरूपंशरीरंयावत् पुष्कलमस्तिनविपद्येत अक्षमंनभवेत् ननश्येदितिवा तावत्शीघ्रंक्षेमायय‌तेत ५ आयुर्व्ययक्रममाह पुंसइति त्रिभिः यद्यतः शेते ६ विंशतिवर्षाणि आयुर्याति ७ दुरापूरेणदुःखैः समंतादापूर्यमाणेन ८ ननुयौवनेगृहासक्तोऽपिपश्चाद्विरक्तःसन्क्षेमंयास्य-तीत्याशंक्यतदसंभवंदर्शयन् कौमारएवाचरेदित्येतदुपपादयति कोगृहेष्विति सप्तभिः ९ यमर्थमसुभिः क्रीणाति प्राणहानिमंगीकृत्यापिसाधयति त स्करादिः तस्मिन्नर्थेतृष्णांकोनुविसृजेत् १० किंच कथमित्यादि प्रियायाः संगादिकंस्मरन् कथंविसृज्येतइतितृतीयेनान्वयः मंत्रान्हितशिक्षालापान् सु हृत्सुचसंगम् तेषांस्नेहेनसितोबद्धः कलानिअक्षराणिमधुराणियेषांतेषांचसंगम् तेष्वनुरक्तंचित्तंयस्य ११ ताः श्वशुरगृहेस्थिताः हृदय्याहृदयंगमाः मनोज्ञाउरवः परिच्छदायेषुतान् गृहान् वृत्तीर्जीविकाः कुल्याः कुलपरंपरागताः १२

ष ५

कोशस्कृत् कोशस्कारी कीटः स यथा आत्मनः हितं गृहं कुर्वाणो निर्गमाय द्वारमपि नावशेषयति तथा कर्माणीहमानः ननु अवितृप्तकामोऽपि दोषदर्शनेन विरक्तः स त्यजेत्तत्राह औपस्थ्यं शैश्न्यं जैह्व्यं च रूक्षं बहु मन्यमानः तदेवाधिकं मन्यमानः अतो दुरंतो मोहो यस्य स कथं विरज्येत विरक्तः स्यात् १३ दुरंतमोहत्वं दर्शयन्नाह कुटुंबपोषणाय वियत् क्षीयमाणं निजमायुः पुरुषार्थं च विहतं न बुध्यते अत एव तापत्रयेण दुःखितचित्तोऽपि न निर्विद्यते तत्र तापत्रये दुःखबुद्धिं न करोति यतः स्वकुटुंबे समो रतिर्यस्य १४ प्रत्युत चौर्यं करोतीत्याह वित्तेष्विति नित्यमभिनिविष्टं चेतो यस्य सः परवित्तहर्तुः प्रेत्य नरकलक्षणमिह च दंडादिरूपं दोषं च विद्वान् जानन्नप्यशांताभिलाषः तत् परवित्तं हरत्येव १५ तदेवं को गृहेषु पुमानित्यादिसप्तभिः श्लोकैरुपपादितं गृहादिषु प्रसक्तस्य वैराग्याद्यसंभव मुपसंहरति विद्वानिति स्वलोकाय आत्मपरामर्शाय न कल्पते किंतु विमूढो यथा तथा विद्वानपि तमः अभिनिवेशमेव प्रपद्यते तत्र हेतुः य इति स्वीयमिदं पारक्यमिदमिति विभिन्नो भावो भावना यस्य सः १६ तस्मात् कौमार एव भागवतान् धर्मानाचरेदिति सहेतुकमुपसंहरति यत इति यतः कश्चिदपि स्वमा

त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः कर्माणि लोभादवितृप्तकामः औपस्थ्यजैह्व्यं बहु मन्यमानः कथं विरज्येत दुरंतमोहः १३ कुटुंबपोषाय वियन्निजायुर्न बुध्यतेऽर्थं विहतं प्रमत्तः सर्वत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्विद्यते न स्वकुटुंबरामः १४ वित्तेषु नित्याभिनिविष्टचेता विद्वांश्च दोषं परवित्तहर्तुः प्रेत्येह चाथाप्यजितेंद्रियस्तदशांतकामो हरते कुटुंबी १५ विद्वानपीत्थं दनुजाः कुटुंबं पुष्णान्स्वलोकाय न कल्पते वै यः स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा विमूढः १६ यतो न कश्चित् क्व च कुत्रचिद्वा दीनः स्वमात्मानमलं समर्थः विमोचितुं कामदृशां विहारक्रीडामृगो यन्निगडो विसर्गः १७ ततो विदूरात्परिहृत्य दैत्या दैत्येषु संगं विषयात्मकेषु उपेत नारायणमादिदेवं स विमुक्तसंगैरिषितोऽपवर्गः १८ न ह्यच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजाः आत्मत्वात्सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः १९ परावरेषु भूतेषु ब्रह्मांतस्थावरादिषु भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च २० गुणेषु गुणसाम्ये च गुणव्यतिकरे तथा एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः २१ प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः २२

त्मानं मोचितुं न समर्थः ततो नारायणमुपेत शरणं यातेत्युत्तरेणान्वयः असामर्थ्ये हेतुः अलं दीनो लंपटः अतः कामोद्दृशियासां तासां विहारे क्रीडायां निमित्ते क्रीडामृगः विहारमिति पृथक्पाठे तासां विहारसाधनमात्मानं तासां क्रीडामृगः स इत्यन्वयः किंच यत् यस्य निगडः शृंखलातुल्यो विसर्गः पुत्रपौत्रादिरूपो भवति १७ विदूरात् दूरतः संगं परिहृत्य यद्वा अविदूरात् शीघ्रं नारायणमुपेतेत्यन्वयः यस्मात्स एवापवर्ग इषितः इष्ट इति १८ बालानामस्माकं तद्भजनमशक्यमितिचेत्तत्राह नहीति बह्वायासः अतिप्रयासः १९ आत्मत्वात्सर्वत्र प्रसिद्धत्वादिति च हेतुद्वयमुपपादयति परावरेष्विति चतुर्भिः ब्रह्मा अंतो येषां स्थावर आदिर्येषां तेषु भूतेषु जीवेषु भौतिकेषु अजीवेषु घटादिषु महत्सु च भूतेष्वाकाशादिषु २० गुणसाम्ये प्रधाने गुणव्यतिकरे महदहंतत्वादौ च परः ब्रह्मस्वरूपः २१ कथं तर्हि द्रष्टृदृश्यभोग्यादिभेदः मायये त्याह प्रत्यगात्म द्रष्टा भोक्ता तत्स्वरूपेण व्यापकं तया निर्देश्यः दृश्यं भोग्यं देहादि तद्रूपेण च व्याप्यतया निर्देश्यो मायया ईयत इत्युत्तरेणान्वयः वस्तुतस्तु स्वयमविकल्पतोऽनिर्देश्योऽपि स न् यद्वा अनिर्देश्योऽपि एवं निर्देश्यः सन् विकल्पित ईयत इत्यन्वयः २२ ७

यतः केवलोऽनुभवात्मक आनंद एवस्वरूपं यस्य ननु स एव चेत् सर्वत्र तर्हि सर्वज्ञत्वाद्युपलभ्येत तत्राह गुणात्मकः सर्गो यस्याः सा गुणसर्गा तया मायया अंतर्हितं मैश्वर्यं येन सः २३ यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषु भूतेषु यथाऽनितं दयां सौहृदं च कुरुत यया दयया ऽऽसुरं भावमुन्मुच्य संत्यज्य २४ ततः किमत आह तुष्टे च तत्र तस्मिन् किमलभ्यम् तथाऽपि गुणपरिणामाद्दैवादेवस्वसिद्धा अयत्नतः सिद्धा ये धर्मादयः तैः किम् अगुणेन च मोक्षेण कांक्षितेन किम् न उपगायतां नोऽस्माकमकांक्षितस्यापितस्य सिद्धेः यद्वा माभून्मोक्षः तस्य चरणयोः सारं जुषां रसं धां सेवमानानां तेनापि किमित्यर्थः २५ ननु च धर्मार्थादेः पुरुषार्थत्वे किमित्याचार्याभ्यां वेदोक्तत्वेन सत्य एवाभिहितः तत्राह धर्मोऽर्थः कामश्चेति यस्त्रिवर्गः तदर्थं च यईक्षाद्या अभिहिताः ईक्षा आत्मविद्या त्रयी कर्मविधानं यद मौनं तर्को दंडनीतिश्च विविधा च वार्ता जीविकातदेतत् सर्वं निगमस्यार्थजातं स्वसुहृदः स्वांतर्यामिणः परस्य पुंसः स्वात्मार्पणं तत्साधनं चेत् तर्हि सर्वं सत्यं मन्ये सत्यपरत्वात् अन्यथा तदसत्यमेव यद्वा तदे

केवलानुभवानंद स्वरूपः परमेश्वरः माययाऽ तर्हितैश्वर्य ईयते गुणसर्गया २३ तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् आसुरं भावमुन्मुच्य यया तुष्यत्यधोक्षजः २४ तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनंत आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकृशादिह ये स्वसिद्धाः धर्माद यः किमगुणेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः २५ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः २६ ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय एकांतिनां भगवतस्तदकिंचनानां पादारविंदरजसाप्लुतदेहिनां स्यात् २७ श्रुतमेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद्देवदर्शनात् २८ दैत्यपुत्रा ऊचुः प्रह्राद त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विद्महे गुरुम् एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि हीश्वरौ २९ बालस्यांतःपुरस्थस्य महत्संगो दुरन्वयः छिंधि नः संशयं सौम्य स्याच्चेद्विस्रंभकारणम् ३० इति श्री भाग० म० सप्तमस्कंधे प्रह्रादानुचरिते षष्ठोऽध्यायः ६ नारद उवाच एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः उवाच स्मयमानांस्तान्स्मरन्मदनुभाषितम् १ प्रह्राद उवाच पितरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मंदराचलम् युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान्प्रति २

तदखिलं निगमस्य त्रैगुण्यविषयस्य प्रतिपाद्यं मन्ये सत्यं पुनः निस्त्रैगुण्यलक्षणं परमस्य पुंसः स्वात्मार्पणमेवेत्यर्थः तदुक्तं भगवता त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुनेति २६ तेषां पुनः विश्वासार्थं गुरुसंप्रदायमाह ज्ञानमिति ननु यच्च नारदः श्रोता तत्र कुतो मादृशानां अधिकार इति माशंकीत्याह भगवतः एकांतभक्तानां यत्पादरजस्तेन आप्लुतानां स्नातानां देहिनां सर्वेषामपि तज्ज्ञानं स्यात् न चोत्तमानामेवेति नियमः २७ अत एव मयाऽपि पूर्वं नारदात् श्रुतम् विज्ञानसहितमनुभवपर्यंतं ज्ञानं धर्मं च श्रुतम् २८ तत्राति विस्मिताः पृच्छंति प्रह्रादेति हे प्रह्राद त्वं वयमेताभ्यां शंडामर्काभ्यामृते अन्यं गुरुं न विद्मः एतदागमनात्पूर्वमेवाहं नारदपार्श्वं गत इति चेत्तत्राहुः बालानामपि अतिशिशूनामस्माकमेतावीश्वरौ नियंतारौ अतस्तवान्यत्र गमनं न संभवति २९ स एवात्रागत इत्यपि न संभवतीत्याहुः बालस्येति दुरन्वयः दुर्घटः विश्रंभकरणं विश्वासहेतुः ३० इति स० टीकायां षष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमे मातृगर्भस्थे स्वस्मिन्मदनुभाषितम् प्रह्रादो वर्णयामास शिष्यप्रत्ययसिद्धये १ अत्रापि नारदादेतन्मया गर्भ इतीरितुम् तत्रस्तावकथामाह पद्यैः षोडशभिः सुधीः २ १ अस्माकं पितरि हिरण्यकशिपौ २ ७

स्वकृतेनैव पापेन पापोऽसौ अभक्ष्यभक्षितइति हर्षेण वदंतो युद्धोद्यमं चक्रुः ३ ४ ५ राज्ञः शिबिरमावासं व्यलुंपन् सर्वस्वापहारेण नाशितवंतः ६ ७ अनागसीं
निरपराधामेनां नेतुं मार्हसीति प्राह ८ अविषह्यं दुःसहमतः अनया प्रसवपर्यंतमत्रास्यताम् ततश्च अर्थस्य पदवीं मार्गं गतः प्राप्तः सन् जातं पुत्रं हत्वा मोक्ष्या-
मीत्यर्थः ९ साक्षात्स्वगुणैरेव महान् नतु पित्रादिसंबंधात् त्वया हेतुभूतेन संस्थां मृत्युं न यास्यति तत्र हेतवो निष्किल्बिष इत्यादयः १० अनंतस्य प्रियो यो हं
स वा प्रियो यस्य तस्य मम भक्त्या एनां प्रदक्षिणीकृत्य ११ इहोष्यतामित्याहेति शेषः १२ अंति समीपे १३ अंतर्वत्नी गर्भिणी इच्छया भर्तुरागमनानंतरं प्रसू
तये एवमपि स्वगर्भस्य क्षेमाय १४ तस्याः शोकशांत्यै धर्मस्य तत्त्वं भक्तिलक्षणम् ज्ञानमात्मानात्मविवेकः तदुभयं प्रादात् ईश्वरः समर्थः १५ १६ भूयात्-
भवेत् वैशारदी स्वार्थे तद्धितः देहाद्यहंकारच्छेदनिपुणेत्यर्थः १७ कासौ वैशारदी धीरित्यपेक्षायां नारदोक्तमेव देहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेति दशभिः जन्मा

पिपीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापनः। पापेन पापोऽभक्षीति वादिनो वासवादयः ३ तेषामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः। वध्यमानाः सुरैर्भीता दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ४ कलत्रपुत्रमित्राप्तान् गृहान्पशुपरिच्छदान्। नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ५ व्यलुंपन् राजशिबिरममरा जयकांक्षिणः। इंद्रस्तु राजमहिषीं मातरं मम चाग्रहीत् ६ नीयमानां भयोद्विग्नां रुदतीं कुररीमिव। यदृच्छयागतस्तत्र देवर्षिर्ददृशे पथि ७ प्राह नैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम्। मुंच मुंच महाभाग सतीं परपरिग्रहम् ८ इंद्र उवाच। आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविषह्यं सुरद्विषः। आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्ष्येऽर्थपदवीं गतः ९ नारद उवाच। अयं निष्किल्बिषः साक्षान्महाभागवतो महान्। त्वया न प्राप्स्यते संस्थामनंतानुचरो बली १० इत्युक्तस्तां विहायेंद्रो देवर्षेर्मानयन्वचः। अनंतप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययौ ११ ततो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम्। आश्वास्येहोष्यतां वत्से यावत्ते भर्तुरागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंति साप्यकुतोभया। यावद्दैत्यपतिर्घोरात्तपसो न न्यवर्तत १३ ऋषिं पर्यचरत्तत्र भक्त्या परमया सती। अंतर्वत्नी स्वगर्भस्य क्षेमायेच्छाप्रसूतये १४ ऋषिः कारुणिकस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः। धर्मस्य तत्त्वं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् १५ तत्तु कालस्य दीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे। ऋषिणानुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात्स्मृतिः १६ भवतामपि भूयान्मे यदि श्रद्दधते वचः। वैशारदी धीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा १७ जन्माद्याः षडिमे भावा दृष्टा देहस्य नात्मनः। फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना १८ आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः। अविक्रियः स्वदृग्घेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः १९

यः जायते अस्ति वर्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येवंभूता इमे षड्भावा विकाराः वृक्षे सत्येव यथा फलानां दृश्यंते तद्वदात्मनि तथैव स्थिते देह
स्य दृष्टा इत्यर्थः ईश्वरी विकारसमर्था मूर्तिर्यस्य तेन १८ तदेवं देहधर्मैस्तद्वैलक्षण्येनात्मनो देहाद्भेदो दर्शितः इदानीमात्मधर्मैरेव भेदं स्फुटयंस्तदहंकारादिकं त्याजयति आत्मेति आ
त्मा नित्यः अविनाशी वा अरे अयमात्मेति श्रुतेः अव्ययः अपक्षयशून्यः ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्निति श्रुतेः शुद्धः निरवद्यं निरंजनमिति श्रुतेः एकः एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः क्षेत्रज्ञः
विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति श्रुतेः आश्रयः यस्मिन्द्यौः पृथिवी चांतरिक्षमिति श्रुतेः अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शांतमिति श्रुतेः स्वदृक् आत्मज्योतिः सम्राडिति होवा
च इति श्रुतेः हेतुः स इमांल्लोकानसृजतेति श्रुतेः व्यापकः सत्यं ज्ञानमनंतमिति श्रुतेः असंगी असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुतेः अनावृतः पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यत इति श्रुतेः १९

एतैर्द्वादशभिरात्मनोलक्षणैः परैः श्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहादौ देहादौ विद्वान् असद्भावं मिथ्याबुद्धिंत्यजेत् २० नन्वेवंविविक्तात्मज्ञानिनोऽप्यपरोक्षानुभवेनब्रह्मताप्राप्तिः क
थंस्यात् यतोऽहंकारादिकंत्यजेदित्यपेक्षायांतत्प्राप्तिप्रकारंसदृष्टांतमाह स्वर्णाकरक्षेत्रेषुस्फुरत्स्वर्णकणेषुग्रावसु योगैर्धमनाद्युपायैस्तदभिज्ञउपायाभिज्ञोहेमकारोय
थास्वर्णंप्राप्नुयात् आत्मयोगैः आत्मप्राप्त्युपायैः ब्रह्मगतिं ब्रह्मताम् अध्यात्मवित् आत्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाता २१ अध्यात्मविवेकमात्मप्राप्त्युपा-
यमाह अष्टाविति त्रिभिः मूलप्रकृतिः महदहंकारौपंचतन्मात्राणिचेत्यष्टौ त्रयः सत्वादयः तेचप्रकृतिगुणाएवनतुभिन्नाः एकादशेंद्रियाणि पंचमहाभूता
निचेतिषोडश पुमानप्यात्माएकः प्रोक्तः कपिलादिभिराचार्यैः एकत्वेहेतुः एषुसाक्षित्वेनान्वयात् तदुक्तं मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः
सप्त षोडशकस्तुविकारोनप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषइति २२ जगत् जंगमम् तस्थुः स्थावरम् अत्रैवसर्वसंघातात्मकेदेहएवपुरुषोमृग्यः अन्वेष्टव्यः कथं
कंचैतदित्याह नेतिनेतीत्यन्यापोहे क्रियमाणेस्वयमेव अतत्त्यजन् अनात्मवर्गात्पृथगुपलभ्यमानइत्यर्थः २३ मणिषुसूत्रमिवसर्वत्रानुस्यूतत्वेनान्व
यः अतएवमणिभ्यः सूत्रस्येवैकैकव्यतिरेकस्तयोर्द्वंद्वैक्यं तेनयोविवेकः पूर्वोक्तोवा तेनउशताशुद्धेनात्मनामनसासर्गस्थानसमाम्नायैः सृष्टिस्थितिसं

एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनोलक्षणैः परैः अहंममेत्यसद्भावंदेहादौमोहजंत्यजेत् २० स्वर्णंयथाग्रावसुहेमकारः क्षेत्रेषुयोगैस्त
दभिज्ञआप्नुयात् क्षेत्रेषुदेहेषुतथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिंलभेत २१ अष्टौप्रकृतयः प्रोक्तास्त्रयएवहितद्गुणाः विकाराः षो
डशाचार्यैः पुमानेकः समन्वयात् २२ देहस्तुसर्वसंघातोजगत्तस्थुरितिद्विधा अत्रैवमृग्यः पुरुषोनेतिनेतीत्यतत्त्यजन् २३ अन्वयव्य
तिरेकेणविवेकेनोशतात्मना सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः २४ बुद्धेर्जागरणंस्वप्नः सुषुप्तिरितिवृत्तयः तायेनैवानुभू
यंतेसोऽध्यक्षः पुरुषः परः २५ एभिस्त्रिवर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनोबुद्ध्येद्गंधैर्वायुमिवान्वयात् २६ एतद्द्वारो
हिसंसारोगुणकर्मनिबंधनः अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपिपुंसः स्वप्नइवेष्यते २७ तस्माद्भवद्भिः कर्तव्यंकर्मणांत्रिगुणात्मनाम् बीजनिर्ह
रणंयोगः प्रवाहोपरमोधियः २८

हारैः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेइत्यादिश्रुत्युक्तसर्गाद्यनुसंधानेनेत्यर्थः विमृशद्भिः विचारयद्भिः असत्वरैः अ
व्यग्रैर्मृग्यतइतिपूर्वेणान्वयः २४ विमर्शप्रकारमाह बुद्धेरितिद्वाभ्याम् अध्यक्षः साक्षी २५ अतएभिर्बुद्धिभेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितः क्षिप्तैः अनात्मधर्म
त्वेननिरस्तैः बुद्धिधर्मत्वेहेतुः त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजन्यैः बुद्धेरेवत्रिगुणात्मकत्वात्कर्मकर्तृत्वाच्चतस्याएवैताअवस्थाः आत्मातुबुद्ध्यन्व
यात् तदवस्थावानिवाभातिनतत्वतइति आत्मनः स्वरूपंबुद्ध्येत् जानीयादित्यर्थः अत्रदृष्टांतः कुसुमधर्मैर्गंधैस्तदाश्रयंवायुमिव २६ ननुतर्हियथाकु
सुमोपाधिकोऽपिवायोर्गंधोविवेकज्ञानेननिवर्तते एवमात्मनः संसारोननिवर्ततइत्याशंक्याह एतद्द्वारः बुद्धिद्वारकः तदवस्थाद्वारकोवासंसारः नस्वतः
हियस्मात् बुद्धेर्येगुणाः कर्माणिच तैर्बध्यतइतितथा सचाज्ञानमूलः अतः अपार्थोमिथ्याभूतोऽपिस्वप्नइवइष्यते वायोस्तुगंधद्रव्यसंबंधस्यावास्तवत्वा
द्विषमोदृष्टांतः २७ यस्मादेवंनिवृत्तिर्घटते तस्मात् बीजमज्ञानंतस्यनिर्हरणमुद्दहनम् किंतत् योगः कथंभूतः धियः प्रवाहंजाग्रदादिरूपमुपरमयतीतितथा २८

तदेवं ज्ञानप्रकारमुक्त्वा तत्साधनं धर्मस्य तत्त्वं नारदोक्तमेवाह तत्रेति पंचभिः यैर्धर्मैर्यथा अनुष्ठितैर्वौ भगवति श्रीनारायणे रतिः यत् अयमुपायो भगवतोक्तः तथा
च गीतासूक्तम् यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौंतेय तत्कुरुष्व मदर्पणमिति भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्त्वतः इत्यादि २९
तत्रैवांतरंगान्धर्मानाह गुरोः शुश्रूषया भक्त्या प्रमाणसर्वेषां लब्धानामर्पणेन च ३० तस्य लिंगानां मूर्तीनामीक्षणमर्हणादिर्येषां वंदनादीनां तैश्च ३१ ३२ निर्जि
तः षण्णां कामक्रोधलोभमोहमदमत्सराणां इंद्रियाणां वा वर्गो यैः ३३ भगवद्भक्तेर्लिंगान्याह निशम्येति त्रिभिः गुणान्भक्तवात्सल्यादीन् अतिहर्षेण उद्गताः
पुलकाः अश्रूणि च यस्य गद्गदं यथा भवत्येवं प्रोत्कंठः मुक्तकंठो यथा भवति तथा उद्गायति रौति नृत्यति ३४ ३५ तस्य भावः चेष्टादिः तस्य भावो भावना तेनानुकृते

तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः यदीश्वरे भगवति यथा यैरंजसा रतिः २९ गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च संगेन
साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ३० श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः ३१ हरिः
सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ३२ एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रियते भक्तिरीश्वरे वासुदेवे भ
गवति यया संलभते रतिम् ३३ निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान्वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कंठ उद्गा
यति रौति नृत्यति ३४ यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रंदते ध्यायति वंदते जनम् मुहुः श्वसन्वक्ति हरे जगत्पते नारायणेत्यात्मगतिर्ग
तत्रपः ३५ तदा पुमान्मुक्तसमस्तबंधनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यधोक्ष
जम् ३६ अधोक्षजालंभमिहाशुभात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशातनम् तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्व
रम् ३७ कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि छिद्रवत्सतः स्वस्यात्मनः सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयोपपा
दनैः ३८ रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुंजरकोशभूतयः सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगुरायुषः कुर्वंति मर्त्यस्य कियत्प्रियं चलाः
३९

आशयाकृती मनः शरीरे यस्य निर्दग्धं बीजमज्ञानमनुशयो वासना च यस्य सः एवं भक्तिप्रयोगेण अधोक्षजं सम्यगेति प्राप्नोति ३६ ततः किमत आ
ह अधोक्षजस्यालंभं मनसा स्पर्शम् पाठांतरे तस्याश्रयणं अशुभात्मनः अशुभाः रागादियुक्त आत्मा मनो यस्य संसृतिचक्रशातनम् तन्निवर्तकं बुधा-
विदुः न देवब्रह्मनिर्वाणं लयो मोक्षः न तदात्मकं सुखं विदुः हृदीश्वरमंतर्यामिणम् ३७ भक्तिरशक्येति च न मंतव्यमित्याह कोऽतीति छिद्रवत् आका-
शवत् हृदि तिष्ठतः विषयाणामुपपादनैरर्जनैः किम् तत्र हेतुः सर्वदेहिनां सामान्यतः विषयनिष्ठत्वे सूकरादिसाधारण्यापत्तेरित्यर्थः न चैवमादौ पौ
नरुक्त्यदोषः श्रीनारदोक्तानुवादरूपत्वादस्य प्रकरणस्य ३८ अनर्थकं विषयार्जनमित्याह रायः अर्थाः क्षणभंगुरमायुर्यस्य तस्य एते कियत्प्रियं कु
र्वंति तदुक्तमितिहासेषु धनं हि पुरुषो लोके पुरुषं धनमेव वा अवश्यमेकं त्यजति तस्मात्किं धनतृष्णयेति ३९ श्रीगोपालकृष्णाय नमः श्रीसीताराम
चंद्राभ्यां नमः छ छ छ छ छ

यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरम् अभिलाषोपपन्नंचतत्सुखंस्वर्गपदास्पदमित्येवंभूताः स्वर्गादिभोगा अपिनसेवार्हाइत्याह एवंहीति क्षयिष्णुत्वेहेतुः क्रतुभिःकृताइति तद्यथेहकर्मचितोलोकःक्षीयतएवमेवामुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयतइतिश्रुतेः अतएवपुण्यतारतम्येनसातिशयानचनिर्मलाः स्पर्द्धादिमत्वात् नविद्यतेदृष्टश्रुतंचदूषणंयस्मिन् ४० किंच यदध्यर्थ्येयत्संकल्प्य अतः संकल्पितान् विपर्यासंविपरीतंफलममोघमवश्यंप्राप्नोति ४१ तदेवदर्शयति सुखायेति ईहयाइच्छयाक्रिययावाय: पूर्वमनीहायाहेतोः सुखेनाहृतोव्याप्तआसीत् सईहयादुःखमाप्नोत्येव ४२ किंच कामान्भोगान् काम्यैर्विषयैः कर्मभिर्वापारक्यः श्वादिभोग्यःनत्वात्मीयः भंगुरश्च ४३ किमुदेहात् व्यवहिताः अपत्यादयोममताविषयाः पारक्याइतिवक्तव्यम् ४४ किंच स्वयंपुरुषार्थरू

एवंहिलोकाःक्रतुभिःकृताअमीक्षयिष्णवःसातिशयानिर्मलाः तस्माददृष्टश्रुतदूषणंपरंभक्त्यैकयेशंभजतात्मलब्धये ४० यदर्थ्येहकर्माणिविद्वान्मान्यसकृन्नरः करोत्यतोविपर्यासममोघंविंदतेफलम् ४१ सुखायदुःखमोक्षायसंकल्पइहकर्मिणः सदाप्नोतीहयादुःखमनीहायाःसुखावृतः ४२ कामान्कामयतेकाम्यैर्यदर्थमिहपूरुषः सवैदेहस्तुपारक्योभंगुरोयात्युपैतिच ४३ किमुव्यवहितापत्यदारागारधनादयः राज्यंकोशगजामात्यभृत्याप्तामममतास्पदाः ४५ किमेतैरात्मनस्तुच्छैःसहदेहेननश्वरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ४४ निरूप्यतामिहस्वार्थः कियान्देहभृतोऽसुराः निषेकादिष्ववस्थासुक्लिश्यमानस्यकर्मभिः ४६ कर्माण्यारभतेदेहीदेहेनात्मानुवर्तिना कर्मभिस्तनुतेदेहमुभयंत्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थाश्चकामाश्चधर्माश्चयदपाश्रयाः भजतानीहयात्मानमनीहंहरिमीश्वरम् ४८ सर्वेषामपिभूतानांहरिरात्मेश्वरःप्रियः भूतैर्महद्भिःस्वकृतैःकृतानांजीवसंज्ञितः ४९ देवोसुरोमनुष्योवायक्षोगंधर्वएवच भजन्मुकुंदचरणंस्वस्तिमान्स्याद्यथावयम् ५० नालंद्विजत्वंदेवत्वमृषित्वंवाऽसुरात्मजाः प्रीणनायमुकुंदस्यनवृत्तंनबहुज्ञता ५१ नदानंनतपोनेज्यानशौचंनव्रतानिच प्रीयतेऽमलयाभक्त्याहरिरन्यद्विडंबनम् ५२ ततोहरौभगवतिभक्तिंकुरुतदानवाः आत्मौपम्येनसर्वत्रसर्वभूतात्मनीश्वरे ५३ दैतेयायक्षरक्षांसिस्त्रियःशूद्राव्रजौकसः खगामृगाःपापजीवाःसंतिह्यच्युततांगताः ५४ एतावानेवलोकेऽस्मिन्पुंसःस्वार्थःपरःस्मृतः एकांतभक्तिर्गोविंदेयत्सर्वत्रतदीक्षणम् ५५ इतिश्रीभागवतेम० सप्तमस्कंधेदैत्यपुत्रानुशासनंनामसप्तमोऽध्यायः ७

पस्यकिमेतैरतितुच्छैरित्याह किमेतैरिति ४५ भोगावसराभावाच्च एतैः कउपयोगइत्याह निरूप्यतामिति प्राचीनैः कर्मभिःक्लिश्यमानस्यकर्मभिः कियानर्थइतिवान्वयः ४६ ननुकर्मसुसमाप्तेषु भोगावसरःस्यात्तत्राह कर्माणीति ननुचेदंकर्मतस्य फलंदेहादिकंचपरमार्थइत्याह उभयंकर्मचदेहंच अविवेकतःअज्ञानेनैवतनुते ४७ अर्थादयः यदपाश्रयाः यदधीनाः तंहरिंभजध्वम् ४८ भूतानांप्राणिनां जीवसंज्ञितः अंतर्यामी ४९ असुराणामस्माकंतद्भजने अनधिकारइत्यपिनवाच्यमित्याह देवइतिपंचभिः ५० ५१ अमलयानिष्कामया अन्यद्विडंबनंनटनमात्रम् ५२ ५३ अच्युततामभृतत्वम् ५४ अध्यायद्वयोक्तमुपसंहरति एतावानिति तदीक्षणंगोविंददृष्ट्यासन्माननम् ५५ इतिसप्तमेटीकायांसप्तमोऽध्यायः ७

अधमेतिरुषासूनुंनिघ्नन्दैत्योहतःस्वयम् आविर्भूयनृसिंहेनसचब्रह्मादिभिःस्तुतः १अंतःकृपासुधापूर्णोबहिःक्रोधीनृकेसरी दैत्येंद्रमरिभावेन भजंतंसमभावय न् २ १एकांतसंस्थितांप्रत्यङ्गित्रांयथायथावत् २सचहंतुंमनोदधे कथंभूतः कोपस्यावेशेनोद्रेकेणचलद्गात्रंवपुर्यस्यसः ३ क्षिप्त्वातिरस्कृत्यपापेनसरोषेणतिरश्चीनेनवक्रेण ४ ५ मंदात्मन् अल्पबुद्धे मद्राः ज्ञातिलयनंत्वामद्ययमालयंनेष्यामि ६ अभीतवत् किंबलंयस्यसःकिंबलःकस्यबलेनेत्यर्थः ७ ८ वशं प्रणीताइत्यत्रहेतुः सईश्वरइतिउरवः क्रमाःपादविक्षेपायस्यबहुपराक्रमइतिवा ओजआदिरूपःसत्वंधैर्यंबुद्धिर्वा ९ ननुमच्छत्रुरसौकथंममापिसएवब लंस्यादतआह जहीति आत्मनःस्वस्यस्वभावंत्यजयतः अजितादात्मनोमनसःऋतेविना अन्येविद्विषोनसंति किंच तद्जिनदेव हिंसाम्येन मनसोधा

नारदउवाच अथदैत्यसुताःसर्वेश्रुत्वातदनुवर्णितम् जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैवगुर्वनुशिक्षितम् १ अथाचार्यसुतस्तेषांबुद्धिमेकांतसंस्थिताम् आलक्ष्यभीतस्त्वरितोराज्ञआवेदयद्यथा २ श्रुत्वातदप्रियंदैत्योदुःसहंतनयानयम् कोपावेशचलद्गात्रःपुत्रंहंतुंमनोदधे ३ क्षिप्त्वापुरुषयावाचाप्रह्लादमतदर्हणम् आहेक्षमाणःपापेनतिरश्चीनेनचक्षुषा ४ प्रश्रयावनतंदांतंबद्धांजलिमवस्थितम् सर्पःपदाहतइवश्वसन्प्रकृतिदारुणः ५ हेदुर्विनीतमंदात्मन्कुलभेदकराधम स्तब्धंमच्छासनादुद्धृतंनेष्येत्वाद्ययमक्षयम् ६ क्रुद्धस्ययस्यकंपंतेत्रयोलोकाःसहेश्वराः तस्यमेऽभीतवन्मूढशासनंकिंबलोऽत्यगाः ७ प्रह्लादउवाच नकेवलंमेभवतश्चराजन्सवैबलंबलिनांचापरेषाम् परेऽवरेऽमीस्थिरजंगमायेब्रह्मादयोयेनवशंप्रणीताः ८ सईश्वरःकालउरुक्रमोसावोजःसहःसत्वबलेंद्रियात्मा सएवविश्वंपरमःस्वशक्तिभिःसृजत्यवत्यत्तिगुणत्रयेशः ९ जह्यासुरंभावमिमंत्वमात्मनःसमंमनोधत्स्वनसंतिविद्विषः ऋतेऽजितादात्मनउत्पथस्थितात्तद्धिह्यनंतस्यमहत्समर्हणम् १० दस्यून्पुराषण्नविजित्यलुंपतोमन्यंतएकेस्वजितादिशोदश जितात्मनोज्ञस्यसमस्यदेहिनांसाधोःस्वमोहप्रभवाःकुतःपरे ११ हिरण्यकशिपुरुवाच व्यक्तंत्वंमर्तुकामोऽसियोतिमात्रंविकत्थसे मुमूर्षूणांहिमंदात्मन्ननुस्युर्विप्लवागिरः १२ यस्त्वयामंदभाग्योक्तोमदन्योजगदीश्वरः क्वासौयदिससर्वत्रकस्मात्स्तंभेनदृश्यते १३ सोऽहंविकत्थमानस्यशिरःकायाद्धरामिते गोपायतेहरिस्त्वाद्ययस्तेशरणमीप्सितम् १४ एवंदुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषासुतंमहाभागवतंमहासुरः खड्गंप्रगृह्योत्पतितोवरासनात्स्तंभंततांडातिबलःस्वमुष्टिना १५

रणमेवसमर्हणमाराधनम् १० ननुमयादिग्विजयेसर्वेरिपवोजिताःअतःसांप्रतंविद्विषोनसंति इतिचेत्सत्यंतत्राह दस्यूनितिहेराजन् एकेभवादृशामंदाःपुराआदौलुंपंतःसर्वस्वंहरतःषडिंद्रियलक्षणान्दस्यूननविजित्यअजित्वादशदिशःस्वयंजितामन्यंते साधोस्तुजितचित्तस्यदेहिनांसमस्यज्ञस्यविदुषःस्वाज्ञानकल्पिताःपरेशत्रवःकुतस्युः ११ व्यक्तंनिश्चितम् विप्लवाःअनन्विताइत्यर्थः १२ हेमंदभाग्य मदन्योजगदीश्वरः यद्यस्तितर्हिअसौक्वास्ति प्रह्लादआह ससर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपुराह तर्हि कस्मात्स्तंभेनास्ति प्रह्लादस्तुतंस्तंभंनिरीक्षमाणोनमस्यन्नाह दृश्यतइति १३ हिरण्यकशिपुस्तुतत्रतमपश्यन्नाह सोहमिति विकत्थमानस्यविपरीतंब्रुवाणस्यतेशिरःकायात् हरामि पृथक्करोमि १४ प्रह्लादेनमूर्ध्निबद्धांजलिनानिरीक्षमाणंस्तंभंमुष्टिनाताडयत् १५ ६२

१६ तत्सदंध्वनेराश्रयंनददर्श येननादेनदैत्याः वित्रस्ताः १७ भगवांस्तदास्तंभंविदार्य अदृश्यत दृश्योबभूव किमर्थम् निजभृत्येनप्रह्लादेनयद्भाषितंस्तंभेदृश्यत
इतितत्सत्यंविधातुंकर्तुम् तथाअखिलेषुभूतेषु आत्मनोव्याप्तिंचसत्यांकर्तुंस्तंभे अदृश्यत तत्किमर्थम् भौतिकेषुचभावेषुभूतेष्वयमहंस्थूलश्च भगवानास्तइतिते·
नैवभृत्येनभाषितंतत्सत्यंकर्तुंतथा अदृश्यत अत्यद्भुतंदैत्यघातकमतिघोरंरूपमुद्वहन्दधत् तत्किमर्थम् निजभृत्यैः सनकादिभिः शापानंतरमच्युतमेभाषितं
यत् त्रिभिर्जन्मभिः शापमोक्षोभवत्विति नतत्सत्यंकर्तुंभगवांस्तथाअदृश्यत तथाअत्यद्भुतंरूपंब्रह्मसृष्टावदृष्टमश्रुतंचरूपंउद्वहन् तच्चनमृगाकारंनचमनुष्याका
रमुद्वहन् सभायांमध्येअदृश्यत तत्किमर्थम् निजभृत्येन हिरण्यकशिपुनाब्रह्माणंप्रतियद्भाषितंभूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभोइति तथानांतर्बहिरि
तिननरैर्नमृगैरपिइति ब्रह्मणाचनिजभृत्येनतथास्त्विति यद्भाषितंतदुभयोर्वाक्यंसत्यंकर्तुं नहितद्ब्रह्मसृष्टंभूतंनचनरोवामृगोवानचसभागृहस्यांतः नचप्रां
गणवद्बहिः एवंताभ्यांयद्भाषितंतत्सत्यंकर्तुम् यच्चहिरण्यकशिपुनाभाषितं नूनमेतद्विरोधेनमृत्युर्मेभवितेति यच्चनारदेननिजभृत्येनभाषितमिंद्रंप्रति अयं
महान्त्वयासंस्थांमृत्युंनप्राप्स्यति अनंतानुचरः अकुतश्चिद्भयोमरइति अनेनस्वभक्तपक्षपातित्वं चयद्भाषितंतच्चसत्यंकर्तुंतथा अदृश्यत चकारान्निजभाषि-

तदैवतस्मिन्निनदोऽतिभीषणोबभूवयेनांडकटाहमस्फुटत् यंवैस्वधिष्ण्योपगतंत्वजादयः श्रुत्वास्वधामात्ययमंगमेनिरे १६ सविक्र
मन्पुत्रवधेप्सुरोजसानिशम्यनिर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् अंतःसभायांनददर्शतत्पदंवितत्रसुर्येनसुरारियूथपाः १७ सत्यंविधातुंनिजभृ
त्यभाषितंव्याप्तिंचभूतेष्वखिलेषुचात्मनः अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन्स्तंभेसभायांनमृगंनमानुषम् १८ ससत्त्वमेनंपरितोविपश्य
न्स्तंभस्यमध्यादनुनिर्जिहानम् नायंमृगोनापिनरोविचित्रमहोकिमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् १९ मीमांसमानस्यसमुत्थितोऽग्रतोनृसिंहरू
पस्तदलंभयानकम् प्रतप्तचामीकरचंडलोचनस्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् २० करालदंष्ट्रंकरवालचंचलक्षुरांतजिह्वंभ्रुकुटीमुखो
ल्बणम् स्तब्धोर्ध्वकर्णंगिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासंहनुभेदभीषणम् २१ दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षस्स्थलमल्पमध्यमम्
चंद्रांशुगौरैश्छुरितंतनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतंनखायुधम् २२

तंचकिंतत् कौंतेयप्रतिजानीहि नमेभक्तः प्रणश्यतिइति तथातेषामहंसमुद्धर्तामृत्यु
संसारसागरादित्यादि तच्चसत्यंकर्तुमदृश्यतेतिद्रष्टव्यम् अलमतिविस्तरेण १८ सदैत्यः एवमद्भुतंध्वनिंश्रुत्वातदाश्रयंसत्त्वंप्राणिविशेषंसर्वतोविलोकयन्स्तंभस्य
मध्यान्निर्गच्छंतंनृमृगेंद्रयोर्मिश्रंरूपंदृष्ट्वाअहोकिमेतदितिमीमांसितवानितिशेषः १९ तस्यैवमलंभयानकंतन्नृसिंहरूपंमीमांसमानस्याग्रतः सन्नृसिंहरूपोहरिःस
मुत्थितः भयानकत्वमेवदर्शयंस्तद्रूपमनुवर्णयतित्रिभिः प्रतप्तंचामीकरंस्वर्णंतद्वत्पिंगानिचंडानिलोचनानियस्मिन् सटाजटाः केसराः कंठरोमाणि स्फुरद्भिः सटा
केसरैर्जृंभितंसाटोपमाननंयस्मिन् २० करालास्तुंगादंष्ट्रायस्मिन् करवालः खड्गः तद्वच्चंचलाक्षुरांतवत्तीक्ष्णाचजिह्वायस्मिन् भ्रुकुटीयुक्तेनमुखेनोल्बणं स्तब्धावन
म्रौशंकुवदूर्ध्वौकर्णौयस्मिन् गिरिकंदरवदद्भुतंव्यात्तंप्रसृतमास्यंनासेचयस्मिन् हनूकपोलप्रांतौ तयोर्भेदेनविदारणेनभीषणम् कर्णांतमुखविस्तारमित्यर्थः २१ दिविस्पृ
क्कायोयस्मिन् अलुक्समासः अदीर्घान्ह्रस्वापीवरावस्थूलाग्रीवायस्मिन् ऊरूविशालंवक्षःस्थलंयस्मिन् तच्चतच्च अल्पंमध्यमुदरंयस्मिन् चंद्रांशुवद्गौरैस्तनूरुहैर्लोमभिःछु
रितंव्याप्तम् विष्वंचः सर्वतः प्रसृताभुजास्तेषामनीकानिस्तोमाः तेषांशतानियस्मिन् नखाएवायुधानियस्मिन् २२

दुरासदंप्राप्तुमशक्यंसर्वाणिचनिजानिचक्रादीनिइतराणिवज्रादीनितएवायुधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमाः तैर्विद्राविताःदैत्यदानवायेन तद्रूपंमीमांसमानस्याग्रतःसमुत्थि
तइतिपूर्वेणैवान्वयः तदाविर्भावप्रयोजनविमर्शपूर्वकंतेनसहदैत्यस्ययुद्धमाह सप्तभिः प्रायेणमहामायिनाहरिणामेऽयमेवंभूतोवधः मृत्युहेतुःस्मृतः चिंतितः त
थाऽप्यनेनसमुद्यतेनकिंन किंचित्स्यादित्येवंब्रुवन् तमभ्यपतदित्यन्वयः २३ तदासोऽसुरोनृसिंहस्यौजस्विदीप्तोपतितः सन् अलक्षितः अदृष्टोऽभूत् २४ स
त्वधामनिसत्त्वप्रकाशेहरौपतितस्यतमोमयस्यादर्शनंतद्विचित्रंनभवति तत्रहेतुः योहरिः पुरासृष्ट्यादौप्रलयकालीनंतमःतुअहोअपिबत् २५ तस्मिन्वि
क्रमंतंततस्ततःप्रहरंतम् हस्तादुत्कलितःनिःसृतः २६ तदाअमराःदेवाःसर्वेधिष्ण्यपाः असाध्वमन्यंत हृतान्योकांसिस्थानानियेषांते तद्वियाघनच्छ
दाःमेघांतरिताःसंतः यस्यहस्तात्स्वयंमुक्तःतंनृहरिंस्ववीर्याच्छंकितंमन्यमानःखड्गचर्मणीप्रगृह्यपुनस्तमासज्जत अभ्यपद्यतेत्यन्वयः २७ श्येनस्येववे

दुरासदंसर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैत्यदानवम् प्रायेणमेऽयंहरिणोरुमायिनावधःस्मृतोनेनसमुद्यतेनकिम् २३ एवंब्रुवंस्त्व
भ्यपतद्गदायुधोनदन्नृसिंहंप्रतिदैत्यकुंजरः अलक्षितोऽग्नौपतितः पतंगमोयथानृसिंहौजसिसोऽसुरस्तदा २४ नतद्विचित्रंख
लुसत्त्वधामनिस्वतेजसायोनुपुरापिबत्तमः ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरोरुषानृसिंहंगदयोरुवेगया २५ तंविक्रमंतंसगदंगदाधरो
महोरगंतार्क्ष्यसुतोयथाऽग्रहीत् सतस्यहस्तोत्कलितस्तदाऽसुरोविक्रीडतोयद्वदहिर्गरुत्मतः २६ असाध्वमन्यंतहृतौकसोऽमराघ
नच्छदाभारतसर्वधिष्ण्यपाः तंमन्यमानोनिजवीर्यशंकितंयद्धस्तमुक्तोनृहरिंमहासुरः पुनस्तमासज्जतखड्गचर्मणीप्रगृह्यवेगेन
जितश्रमोमृधे २७ तंश्येनवेगंशतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधोहरिः कृत्वाऽट्टहासंखरमुत्स्वनोल्बणंनिमीलिताक्षंजगृहेम
हाजवः २८ विष्वक्स्फुरंतंग्रहणातुरंहरिर्व्यालोयथाऽऽखुंकुलिशाक्षतत्वचम् द्वार्यूरआपात्यददारलीलयानखैर्यथाऽहिंगरुडोमहा
विषम् २९ संरंभदुःप्रेक्ष्यकरालोचनोव्यात्ताननांतंविलिहन्स्वजिह्वया असृग्लवाक्तारुणकेसराननोयथांऽत्रमालीद्विपहत्ययाह
रिः ३० नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहंविसृज्यतस्यानुचरानुदायुधान् अहन्समस्तान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दंडयूथोऽनुपथान्सहस्रशः ३१

गोयस्यतम् शतचंद्रवर्त्मभिः खड्गचर्ममार्गैः अच्छिद्रंयथाभवत्येवमुपर्यधश्चरंतं अट्टहासमेवाह खरंतीव्रम् उत्स्वनेनमहाशब्देनोल्बणंभयंकरम् तद्भयेनहरेस्तेज
साचनिमीलितेअक्षिणीयस्य २८ ग्रहणेदृष्टांतः व्यालोयथाआखुंमूषकम् विदारणेदृष्टांतः अहिंगरुडइवेति विष्वक्सर्वतःस्फुरंतंनिःसरंतम् ग्रहणेनातुरंवि
वशम् इंद्रेणसहयुद्धेतत्प्रयुक्तेनकुलिशेननक्षतात्वगपियस्य द्वारिसभायांनांतर्बहिः ऊरेऊरौनिपात्यनभूमौनचांबरेनखैःव्यस्त्रभिःअस्त्रमद्भिर्वाएवंदिवा
नक्तपरिहारायसंध्यायामितिद्रष्टव्यम् २९ दैत्यवधमुक्त्वातद्भृत्यवधमाह द्वाभ्याम् संरंभेणदुःप्रेक्ष्याणिकरालानिलोचनानियस्य असृजोरक्तस्यलवैर्बिंदुभि
रक्ताःसिक्ताःअतएवअरुणाःकेसराःआननंचयस्यसः कइव द्विपहत्ययागजवधेनहरिःसिंहोयथा एवंभूतस्तस्यानुचरान् अहन्नित्युत्तरेणान्वयः अंत्रा
णांमालाकंठेविद्यतेयस्य ३० नखांकुरैरुत्पाटितंहृत्सरोरुहंयस्यतम् दोर्दंडानांभुजानांयूथानिसमूहायस्यसः तंदैत्येंद्रमनुपंथायेषांतान् अन्यानपितत्सह
पातिनइत्यर्थः ३१

दैत्यवधव्यग्रस्यनृहरेराटोपमाहद्वाभ्याम् सटाभिरवधूताः प्रकंपिताः जलदामेघाः परापतन् व्यशीर्यंत अनेनयेमेघांतरितादेवास्तेस्पष्टंपश्यंत्विति आज्ञांदत्तवानित्य र्थः तस्यदृष्ट्याविसुष्टरोचिर्येषांग्रहाणांतेतिरस्कृतप्रभाअभवन्नितिशेषः दिगिभादिग्गजाः ३२ तस्यसटाभिरुत्क्षिप्तानिविमानानितैः संकुलाव्याप्तासतीप्रोत्सर्पत स्थानात्प्रकर्षेणोदसर्पत चलिता ३३ स्वभृत्येष्वैश्वर्यमाश्चर्यमिवमत्वाकौतूहलेनतस्यासनेउपविष्टंभयात्कोपिनबभाज नासेवत नलक्षितोद्वैरथः प्रतियोद्धा येन ३४ लोकत्रयस्यमस्तकज्वरंशिरोव्यथेवदुःसहम् प्रहर्षस्यवेगेनउत्कलितानिविकसितान्याननानियासांताः सुरस्त्रियः पुष्पवर्षैर्नृहरिंववृषुः ३५ नाकिनांदेवानांविमानावलिभिः नभस्तलंसंकीर्णमास सुराणामानकाः पटहाः तैर्जघ्निरेवादिताः स्त्रियोऽप्सरसः ननृतुः गंधर्वाजगुः ३६ ३७ गंधर्वाप्स

सटावधूताजलदाः परापतन्ग्रहाश्चतद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः अंभोधयः श्वासहताविचुक्षुभुर्निर्ह्रादभीतादिगिभाविचुक्रुशुः ३२ द्यौस्त-त्सटोत्क्षिप्तविमानसंकुलाप्रोत्सर्पतक्ष्माचपदातिपीडिता शैलाः समुत्पेतुरमुष्यरंहसातत्तेजसाखंककुभोनरेजिरे ३३ ततः सभायामु पविष्टमुत्तमेनृपासनेसंभृततेजसंविभुम् अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणंप्रचंडवक्त्रंनबभाजकश्चन ३४ निशम्यलोकत्रयमस्तकज्वरंत मादिदैत्यंहरिणाहतंमृधे प्रहर्षवेगोत्कलिताननामुहुःप्रसूनवर्षैर्ववृषुःसुरस्त्रियः ३५ तदाविमानावलिभिर्नभस्तलंदिदृक्षतांसंकुलमा सनाकिनाम् सुरानकादुंदुभयोऽथजघ्निरेगंधर्वमुख्याननृतुर्जगुस्त्रियः ३६ तत्रोपव्रज्यविबुधाब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ऋषयः पितरःसि द्धाविद्याधरमहोरगाः ३७ मनवःप्रजानांपतयोगंधर्वाप्सरचारणाः यक्षाः किंपुरुषास्तातवेतालाः सिद्धकिन्नराः ३८ तेविष्णुपार्षदाःस र्वेसुनंदकुमुदादयः मूर्ध्निबद्धांजलिपुटाआसीनंतीव्रतेजसम् ईडिरेनरशार्दूलंनातिदूरचराः पृथक् ३९ ब्रह्मोवाच नतोऽस्म्यनं तायदुरंतशक्तयेविचित्रवीर्यायपवित्रकर्मणे विश्वस्यसर्गस्थितिसंयमान्गुणैःस्वलीलयासंदधतेऽव्ययात्मने ४० श्रीरुद्रउवाच कोपकालोयुगांतस्तेहतोऽयमसुरोल्पकः तत्सुतंपाह्युपसृतंभक्तंतेभक्तवत्सल ४१

रसश्चारणाश्चेत्यर्थः ३८ नरशार्दूलंपुरुषोत्तमम् ३९ ब्रह्मादयोनृसिंहस्यशंकयाकुलचेतसः आशादेवास्तुवन्सप्तदशश्लोकैः पृथक्पृथक् हेअनंत अनंतंत्वांप्रसादयितुमनंतायनतोऽस्मि अनंतत्वेहेतुः दुरंताःअ नंताः शक्तयोयस्यतत्कुतः विचित्राणिवीर्याणिप्रभावायस्य तत्किमर्थम् पवित्राणिश्रवणमात्रेणशोधकानिकर्माणियस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह विश्वस्येति संद धते सम्यक्कुर्वते एवमपिअव्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ४० रुद्रस्तुतत्कोपकालाभिज्ञोनायंकोपावसरइतितंप्रार्थयते कोपइति सहस्रयुगांतस्तवकोप-स्यकालः कोपायोग्यश्चायंकालइत्याह अल्पकः अत्यल्पः असुरोहतः अतःकोपानिवृत्त्याप्रह्रादंमाहिंसीरित्याह तत्सुतमिति यद्वा अकालेप्ययंकोपोऽस्य भक्तस्यरक्षणार्थमितिचेत् तर्हीदानींकोपंसंस्काइमंपाहीत्यर्थः ४१ ७ ७ ७

इंद्रस्तु नास्माकं हविर्भागादिलाभः पुरुषार्थः किंतु त्वत्सरिचर्यैव भवता पुनरनेन संरंभेण स्वकार्यमेव साधितं तस्य च सिद्धत्वादुपसंहरैनं क्रोधमित्याशयेनाह हे परम नः स्मान् त्रायता रक्षता भवता स्वीया एव भागा दैत्यात् प्रत्याहृताः अंतर्यामिण स्तवैव यज्ञेषु भोक्तृत्वात् अस्मदीयं हृदयकमलं त्वद्गृहमेव एतावत्पर्यंतं भयहेतुत्वे नास्मत्स्मृतिपथे नित्यं स्थितेन दैत्येनाक्रांतं व्यासंसत् प्रत्यबोधि भयापाकरणेन विकाशं नीतम् ननु तव त्रैलोक्यैश्वर्यसाधनार्थं मयस्रुद्यम इति चेत्तत्राह कालग्र स्तमिति न त्वां हे नारसिंह नरस्य सिंहस्य चाकाराभ्यामाविर्भूत अपरैः स्वर्गादिभिः किम् ४२ ऋषयस्तु तपः प्रवर्तनेनास्माकं महाननुग्रहः कृत इत्याहुः त्वं नो यदा त्थ परमं ध्यानलक्षणं तपः परमत्वे हेतुः आत्मनस्तव तेजः प्रभावरूपम् तदेवाहुः येन तपसा आत्मनि लीनमिदं विश्वं ससर्ज सृष्टवानसि तत् अमुना दैत्येन विप्रलु संकुंठितं सत् हे शरण्यपाल अद्य रक्षार्थं गृहीतेनानेन वपुषा पुनरपि तपः कुरुतेत्यनुज्ञातवानसि तस्मै तेन म इत्युत्तरश्लोके चतुर्थपादस्यानुषंगः ४३ पितरस्तु

इंद्र उवाच प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रांतं हृदयकमलं त्वद्गृहं प्रत्यबोधि कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते मुक्तिस्तेषां न हि बहुमता नारसिंहापरैः किम् ४२ ऋषय ऊचुः त्वं नस्तपः परममात्थ यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगतं ससर्ज तद्विप्रलुप्तममुनाद्य शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमंस्थाः ४३ पितर ऊचुः श्राद्धानि नोऽधिबुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत्तिलांबु तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे ४४ सिद्धा ऊचुः यो नो गतिं योगसिद्धामसाधुरहार्षीद्योगतपोबलेन नानादर्पं तं नखैर्निर्ददार तस्मै तुभ्यं प्रणताः स्मो नृसिंह ४५ विद्याधरा ऊचुः विद्यां पृथग्धारणयानुराद्धां न्यषेधदज्ञो बलवीर्यदृप्तः स येन संख्ये पशुवद्धतस्तं मायानृसिंहं प्रणताः स्म नित्यम् ४६ नागा ऊचुः येन पापेन रत्नानि स्त्रीरत्नानि हृतानि नः तद्वक्षःपाटनेनासां दत्तानंद नमोऽस्तु ते ४७ मनव ऊचुः मनवो वयं तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतवः भवता खलः स उपसंहृतः प्रभो करवाम ते किमनुशाधि किंकरान् ४८

श्राद्धोद्धरणेन परमोपकारिणं श्रीनृसिंहं प्रणमंति श्राद्धानि श्रद्धायुक्तानि पिंडादीनि नोऽस्माभ्यं पुत्रैर्दत्तानि प्रसभं बलात् यः स्वयमधिकृत्य बुभुजे किंच तीर्थस्नानसमये दत्तं तिलोदकमप्यपिबत् तानि पिंडान्युदकानि च तस्योदराद्य आर्च्छत् आहृतवान् कथंभूतात् नखैर्विदीर्णा वपा यस्य तस्मात् वपाविदारणस्य तद्गतपिंडोद्धरणमेव फलमिति भावः ४४ योगसिद्धां गतिमणिमादिसिद्धिम् नाना अनेके दर्पा यस्य तं तस्मै तुभ्यं नताः स्मो वयम् ४५ त्वत्प्रामुद्दिश्य विद्यामंतर्धानादिलक्षणामनुराद्धां संप्राप्तां यो बलवीर्यदृप्तः अस्मान्न्यषेधत् स भवता संख्ये युद्धे हतः तं त्वां प्रणताः स्म ४६ रत्नानि फणास्थितानि तथा स्त्रीरत्नानि च उत्तमाः स्त्रियः आसां स्त्रीणामस्माकं च दत्त आनंदो येन तत्संबोधनम् ४७ नृसिंहेनावलोकिताः संतो मूर्ध्नि बद्धांजलयो मनवः प्रोचुः मनवो वयं धर्मपालकाः परिभूताः सेतवो वर्णाश्रमधर्ममर्यादा येषां ते अनुशाधि अनुशिक्षय ४८ छ छ छ

प्रजापतयोऽपितदवलोकिताः प्रोचुः हेपरेशनेत्वयाअभिमृष्टाः प्रजासृष्टौप्रेरितावयंप्रजेशायेननिषिद्धाः संतः प्रजानसृजामः सएषःभिन्नंवक्षोयस्यनुनिश्चितंशेतेमृ
तः अतः परंप्रजाः सृजामइतिहृष्यंतः प्राहुः हेसत्त्वमूर्तेतवायमवतारोजगतोमंगलं मंगलार्थम् ४९ गंधर्वाअपितदवलोकिताः प्रोचुः हेविभो वयंनेत्वदीयान
टनर्तकाः नाट्येनृत्येगायकाश्चयेनस्वाधीनाः कृताः कथंभूतेनवीर्यशौर्यबलंशक्तिः ताभ्यामोजः प्रभावोयस्यतेन सएषभवताइमांदशांमृतिंनीतः उचितं-
चैतदित्याहुः किमिति ५० भवापवर्गसंसारनिवर्तकंतवचरणमाश्रिताः आश्रयणेहेतुः यद्यस्मात् साधूनांहृदिभयजनकत्वेनशेतेतिष्ठतीतितथासएष-
असुरस्त्वयासमापितः अंतंनीतः ५१ मनोज्ञैः कर्मभिः अनुचरेषुमुख्याः तेवयंदितिसुतेनशिबिकावाहकत्वंप्रापिताः पंचत्वंमृत्युं हेपंचविंश चतुर्विंशति
तत्त्वनियामक ५२ किंपुरुषास्तु त्वांस्तोतुंकेवयंवराकाइत्याहुः वयमिति वयंकिंपुरुषाः तुच्छप्राणिनः त्वंतुमहान् अद्भुतप्रभावः पुरुषः नन्वयंमहान्दैत्योह

प्रजापतयऊचुः प्रजेशावयंतेपरेशाभिमृष्टानयेनप्रजावैसृजामोनिषिद्धाः सएषत्वयाभिन्नवक्षानुशेतेजगन्मंगलंसत्त्वमूर्तेऽवतारः
४९ गंधर्वाऊचुः वयंविभोतेनटनाट्यगायकायेनात्मसाद्वीर्यबलौजसाकृताः सएषनीतोभवतादशामिमांकिमुत्पथस्थः कुशला
यकल्पते ५० चारणाऊचुः हरेतवांघ्रिपंकजंभवापवर्गमाश्रिताः यदेषसाधुहृच्छयस्त्वयाऽसुरः समापितः ५१ यक्षाऊचुः
वयमनुचरमुख्याः कर्मभिस्तेमनोज्ञैस्तइहदितिसुतेनप्रापितावाहकत्वम् सतुजनपरितापंतत्कृतंजानताते नरहरउपनीतः पंचतां
पंचविंश ५२ किंपुरुषाऊचुः वयंकिंपुरुषास्त्वंतुमहापुरुषईश्वरः अयंकुपुरुषोनष्टोधिक्कृतः साधुभिर्यदा ५३ वैतालिकाऊ
चुः सभासुसत्रेषुतवामलंयशोगीत्वासपर्यांमहतींलभामहे यस्तांव्यनैषीद्भृशमेषदुर्जनोदिष्ट्याहतस्तेभगवन्यथामयः ५४ कि
न्नराऊचुः वयमीशकिंनरगणास्तवानुगादितिजेनविष्टिममुनानुकारिताः भवताहरेसवृजिनोऽवसादितोनरसिंहनाथविभवा
यनोभव ५५ विष्णुपार्षदाऊचुः अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतंतेदृष्टंनः शरणदसर्वलोकशर्म सोऽयंतेविधिकरईशविप्रशप्तस्त
स्येदंनिधनमनुग्रहायविद्मः ५६ इतिश्रीभागवतेम० सप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेदैत्यवधेनृसिंहस्तवोनामअष्टमोऽध्यायः ८
नारदउवाच एवंसुरादयः सर्वेब्रह्मरुद्रपुरः सराः नोपैतुमशकन्मन्युसंरंभंसुदुरासदम् १ तद्गतिकिंनवर्ण्यतइत्याशंक्यकियदेतदित्या

हुः अयमिति यदासाधुभिर्भगवद्भक्तैस्तिरस्कृतस्तदैवनष्टइति ५३ सत्रेषुयज्ञेषुतवअमलंचरित्रंगीत्वामहतींसपर्यांधनादिसंपत्तिम् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्या
भद्रंकृतम् ५४ अमुनादितिजेनविष्टिंनिर्मूल्यकर्मअनुनिरंतरंकारिताः अतः परंनः विभवायसमृद्धयेभव ५५ नोऽस्माकंभक्तानांहेशरणद आश्रयप्रद सर्वेषांलोकानां
शर्ममंगलमेतदद्भुतंरूपमद्यैवदृष्टम् नतुपूर्वं विधिकरः किंकरः ५६ इतिसप्तमेटीकायामष्टमोऽध्यायः ८ नवमेब्रह्मणाभीत्याचोदितोऽसुरबालकः कोपंप्रश
मयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् १ उग्रोप्यनुग्रएवायंस्वभक्तानांनृकेसरी केसरीवस्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः २ इत्याद्यागमोक्तंभक्तानुकंपितामाह एव
मितिसप्तभिः एवंदूरतएवस्थितास्तुवंतः मन्युनासंरंभआवेशोयस्यतम् उपसमीपेगंतुंनाशक्नुवन् १

श्रीः लक्ष्मीः देवैः प्रेषिताऽपिमहदद्भुतंदृष्ट्वाशंकितासतीतंनोपजगाम अद्भुतत्वेहेतुः अदृष्टेति २ उपेहिउपगच्छ ३ ४ कालएवाहिः तस्मात् वित्रस्ताधीर्येषांतेषां
कृतमभयंयेनतत्करांबुजम् ५ तस्यश्रीनृसिंहस्यकरस्पर्शेनधुतंनिरस्तमखिलमशुभंयस्य सपदितत्क्षणमेव अभिव्यक्तमपरोऽक्षीभूतंपरात्मदर्शनंब्रह्मज्ञा
नंयस्य निर्वृतःसन्त्हृदिदध्यौ त्हृष्यंतीरोमांचितातनुर्यस्य क्लिन्नंप्रेमार्द्रंहृत्‌यस्य अश्रूणिलोचनयोर्यस्य परमपुरुषार्थंतयादध्यौनसाधनत्वेनेत्यर्थः ६ सःसमा
धिमेवाह तस्मिन्नेवन्यस्तंहृदयमीक्षणंचयेनेति ७ स्वस्मिन्निवसमस्तेषुतत्कृपामृतदृष्टये प्रह्लादःस्तौतिसत्सप्तोर्द्धचत्वारिंशताहरिम् १ तत्रतावदात्मनोभगव
त्स्तुतावनधिकारमिवाशंक्याधिकारंसंभावयन्नाह ब्रह्मादयइतिपंचभिः मुनयोमननशीलाः सिद्धाज्ञानिनोऽपिकथंभूताः सत्वएवैकस्मिंस्तानोविस्तारोय-
स्याःसामतिर्येषांतथाविधाअपिवचसांप्रवाहैरपितथाबहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपियमाराधयितुंनपिप्रुः नपूर्णाःनशक्ताइत्यर्थः सहरिर्मेममकथंतोषंप्राप्तुम
र्हति तत्रहेतुःउग्रजातेः उग्राघोराआसुरीजातिर्यस्य ८ एवंहरितोषणेस्वस्यायोग्यतामाशंक्ययोग्यतांसंभावयति मन्यइतिद्वाभ्याम् अभिजनःसत्कुलेजन्म

साक्षाच्छ्रीः प्रेषितादेवैर्दृष्ट्वातन्महदद्भुतम् अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात्सानोपेयायशंकिता २ प्रह्लादंप्रेषयामासब्रह्मावस्थितमंतिके तातप्रश
मयोपेहिस्वपित्रेकुपितंप्रभुम् ३ तथेतिशनकैराजन्महाभागवतोऽर्भकः उपेत्यभुविकायेननामविधृतांजलिः ४ स्वपादमूलेपतितंत
मर्भकंविलोक्यदेवःकृपयापरिप्लुतः उत्थाप्यतच्छीर्ष्ण्यदधात्कराबुजंकालाहिवित्रस्तधियांकृताभयम् ५ सतत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः
सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः यत्पादपद्मंहृदिनिर्वृतोदधौहृष्यत्तनुःक्लिन्नहृदश्रुलोचनः ६ अस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसासुसमाहितः प्रे
मगद्गदयावाचातन्न्यस्तहृदयेक्षणः ७ प्रह्लादउवाच ब्रह्मादयःसुरगणामुनयोथसिद्धाःसत्त्वैकतानमतयोवचसांप्रवाहैः नाराधि
तुंपुरुगुणैरधुनापिपिप्रुःकिंतोष्टुमर्हतिसमेहरिरुग्रजातेः ८ मन्येधनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः नाराधना
यहिभवंतिपरस्यपुंसोभक्त्यातुतोषभगवान्गजयूथपाय ९ विप्राद्द्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखात्श्वपचंवरिष्ठम् मन्येत
दर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणंपुनातिसकुलंनतुभूरिमानः १०

रूपंसौंदर्यम् श्रुतंपांडित्यम् ओजः इंद्रियनैपुण्यंतेजः कांतिः प्रभावः प्रतापः पौरुषमु
द्यमः बुद्धिः प्रज्ञायोगोऽष्टांगः एतेधनादयोद्वादशापिगुणाः परमस्यपुंसः आराधनायनभवंति हियतः केवलयाभक्त्यैवनतुगजेंद्रायतुष्टोऽभवत् ९ एवंभक्त्यैवके
वलयाधनादिद्वादशगुणवर्जितयाऽपिहरेस्तोषःसंभवतीत्युक्तं इदानींभक्तिंविनानान्यत्किंचित्तत्तोषहेतुरित्याह विप्रादिति पूर्वोक्ताधनादयोद्विषट्द्वादशगुणास्तै
र्युक्तात् विप्रादपिश्वपचंवरिष्ठंमन्ये यद्वा सनत्सुजातोक्ताद्वादशज्ञानादयोगुणाद्रष्टव्याः तदुक्तम् ज्ञानंचसत्यंचदमःश्रुतंचह्यमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षाऽनसूया
यज्ञश्चदानंचधृतिःशमश्चमहाव्रताद्वादशब्राह्मणस्येति कथंभूतात् विप्रात् अरविंदनाभस्यपादारविंदाद्विमुखात् कथंभूतंश्वपचम् तस्मिन्नरविंदनाभे
अर्पितामनआदयोयेनतम् ईहितंकर्म वरिष्ठत्वेहेतुः सएवंभूतःश्वपचःसर्वंकुलंपुनाति भूरिमानोगर्वोयस्यसतुविप्रःआत्मानमपिनपुनाति कुतःकुलम्
यतोभक्तिहीनस्य एतेगुणागर्वायैवभवंति नतुशुद्धये अतोहीनइतिभावः १०

तर्हि किं धनाद्यर्पणेन संमानं प्राकृत इव भगवान् अपेक्षते नेत्याह नैवेति अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषोऽल्पकाज्जनात् मानं पूजामात्मनोऽर्थे न वृणीते नेच्छति यतो निजलाभेनैव पूर्णः तर्हि पूजां नेच्छत्येव तत्राह करुणः कृपालुः अतो वृणीते च तत्र हेतुः यद्यदिति यं यं मानम् यद्वा यद्यस्मात् यद्येन धनादिना भगवते मानं विदधीत तदेवात्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृते वतिलकादिश्रीः शोभा प्रतिबिंबस्य भवति न तु साक्षात्तस्यैव कर्तुं शक्यते तद्वत् ११ यस्मादेवं भगवान् भक्त्यैव तुष्यति तस्मादहं नीचोऽपि विगतविक्लवः गतशंकः सन् ईश्वरस्य महिमहिमानं यथा सर्वप्रयत्नेन स्वमनीषाऽनुसारेणानुवर्णयामि अजानतोऽपि स्तुतिकरणे हेतुमाह येनैवमहिम्नाऽनुवर्णितेन अविद्यया संसारमनुप्रविष्टः पुमान् पूयेत शुद्ध्येत् तत् महि अन्यस्य तथा शोधकत्वाभावात् इत्यर्थः १२ तदेवमात्मनः स्तुतावनधिकारं परिहृत्येदानीं तं स्तुवन् कोपोपसंहारं प्रार्थयते सर्वे हीति द्वाभ्याम् भो ईश अमी उद्भिज्जंतो बिभ्यंतः सर्वे ब्रह्मादयः सत्वमूर्तेस्तव विधिकराः त्वन्नियोगकर्तारो भक्ता एव नान्ये न च वयमसुरा इव वैरभावेन एते भक्ताः किंतु श्रद्धयैव तव रुचिरैरवतारैर्विविधं क्रीडनमस्य विश्वस्य क्षेमादि प्रयोजनाय

नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ११ तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथा मनीषम् नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन १२ सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजंतः क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडितं भगवतो रुचिरावतारैः १३ तद्यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्रतियंति सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरंति १४ नाहं बिभेम्यजित तेऽतिभयानकास्यजिह्वार्कनेत्रभृकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् आंत्रस्रजः क्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् १५

न तु भयोत्पादनाय १३ तत्तस्मादेषां भयपरिहाराय मन्युं यच्छ उपसंहर यदर्थमयं मन्युः स चासुरः साधूनां संतोषार्थं अद्य अधुनैव हतः अतः परं क्रोधेन कार्याभावात्तं नियच्छ नन्वन्येषां वधेन साधुः किं मोदेत तत्राह वृश्चिकादेः परोपद्रवकारिणोऽन्यतो जातया हत्या वधेन तस्यैव तद्वद्रं जातमिति साधुरपि मोदेतैव तर्हि बहूनां सुखावहत्वात् असुं क्रोधं न त्यजामीति चेत्तत्राह लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्राप्ताः संतः प्रतियंति क्रोधोपसंहारं प्रतीक्षंते तर्हि जनानां पुनर्भयाभावाय मन्युं धारयामीति चेत्तत्राह रूपमिति विभयाय भयनिवृत्त्यै एतद्रूपस्मरणादेव भयनिवृत्तेर्न मन्युधारणेन कृत्यमस्तीत्यर्थः १४ त्वं चेद्विभेषि तर्हि त्यजामीति चेत्तत्राह नाहमिति भो अजित ते अस्माद्रूपात् अहं न बिभेमि कथंभूतात् आस्यं च जिह्वा च अर्कसदृशनेत्राणि च भृकुटीनां रभस आटोपश्च उग्रा दंष्ट्राश्च एतानि भयानकानि यस्मिन् तस्मात् आंत्रमय्यः स्रजो यस्मिन् नृनदं त्रास कृत स्मान् क्षतजाक्ताः केसराः यस्मिन् शंकुवदुन्नतौ स्तब्धौ कर्णौ यस्मिन् तच्च तच्च तस्मात् निर्ह्रादेन भीता दिगिभा यस्मात् अरीन् भिंदंतीति अरिभिंदि तानि नखाग्राणि यस्मिन् एवंभूतादपि न रूपादहं न बिभेमि १५

महद्भयंत्वन्यदस्तीत्याह त्रस्तोऽस्मीति दुःसहं यदुग्रं संसारचक्रे कदनं दुःखं तस्मादहं त्रस्तोऽस्मि तत्रच ग्रसतां हिंस्राणां मध्ये स्वकर्मभिर्बद्धः सन्प्रणीतः निक्षिप्तोऽस्मि हे कृपणवत्सल हे उशत्तम कदानु त्वं प्रीतः सन् अपवर्गभूतं शरणं तवांघ्रिकमलं प्रति ह्वयसे मामाह्वयसि १६ दास्येसति महीतिरितिचेत्तर्हि नानायोनिषु क्लिश्यमानस्य मम दास्यज्ञानाभावात्त्वमेव तदुपदिशेति प्रार्थयते यस्मात्प्रियैरप्रियैश्च यथासंख्यं वियोगसंयोगाभ्यां जन्म यस्य तेन शोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानोऽस्मि दुःखस्य प्रतीकारः तदपि दुःखमेव एवमपि अतद्धियादेहाद्यभिमानेन भ्रमाम्यामि अतः हे भूमन्विभो मे तव दास्यरूपं योगं निस्तारोपायं वद १७ ननु दास्ययोगेन प्रवृत्तस्यापि तदंतरायभूतानां पूर्वोक्तनानादुःखानां कुतः परिहारस्तत्राह सोहं तव दासः सन् भो नृसिंह तव लीलाकथा अनुगृणन् दुर्गाणि महादुःखान्यंजसाति तर्मि तरामि नगणयिष्यामीत्यर्थः तत्र हेतुः गुणैरागादिभिर्विशेषेण प्रमुक्तः सन् तत्कुतः ते पदयुगमेवालयो येषां भक्तानां तएव हंसा ज्ञानिनः तैः संगो यस्य मम सोहम् कथं भूतस्य कथास्तत्राह प्रियस्येत्यादि कुतो ज्ञाताः विरिंच्येन गीताः तत्संप्रदायप्रवृत्ताः तथाचाथर्वणी श्रुतिः देवा ह वै प्रजापतिमब्रुवन्नित्यादि दास्ये प्रवृत्तस्य भगवदनुग्रहेण सत्संगः ततो वीतरागतया भगवद्गुणानुवर्णनं ततश्च दुःखाभिभवः स्यादिति वाक्यार्थः १८ ननु दुःखैस्तस्य तत्प्रतिकारो लोके प्र-

त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद्ग्रसतां प्रणीतः बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेंऽघ्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गशरणं ह्वयसे कदानु १६
यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानः दुःखौषधं तदपि दुःखमतद्धियाऽहं भूमन्भ्रमामि वद मे तव दा स्ययोगम् १७ सोऽहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिंच्यगीताः अंजस्तितर्म्यनुगृणन्गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पद युगालयहंससंगः १८ बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जतो नौः तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहांजसेष्टस्तावद्विभो तनुभृतां त्वदुपेक्षितानाम् १९ यस्मिन्यतो यर्हि येन च यस्य यस्माद्यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः सं चोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपम् २० सिद्धएव किमन्यद्दास्यादिनातत्राह बालस्येति भो नृसिंह तप्तस्य तत्प्रतिविधिः दुःखप्रतीकारः इहलोके योऽजसाइष्टः सत्वयोपेक्षितानां तावदेव क्षणमात्रमेव नत्वात्यंतिकः तदेवाह बालस्य पितरौ शरणं रक्षकाविह नभवतः ताभ्यां पाल्यमानस्यापि तस्य दुःखदर्शनात् क्वचिदजीगर्तादि सुताभ्यामेव तद्वधदर्शनाच्च नचार्त्तस्य रोगिणः अगदमौषधं शरणम् कृतेष्वौषधे मृत्युदर्शनात् नचोदन्वति समुद्रे मज्जतः पुंसो नौः शरणं तया सह मज्जनदर्शनात् अत स्त्वमेव शरणमित्यर्थः अथ चैवं काक्वा व्याख्येयम् तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इह तावत्प्रसिद्धः सत्वदुपेक्षितानां किमंजसेष्टः अपितु नेष्ट एव यद्वा यस्तावदिह प्रतिविधिः इष्टः सकिमंजसा नैवांजसेत्यादियोज्यम् बालस्येत्यादि पूर्ववदेव १९ ननु क्वचित्कुतश्चित् केनचित् कदाचित् कश्चित् रक्षकोऽपि दृश्यत एवेत्याशंक्य तत्रापि तत्तद्रूपे णत्वमेव रक्षक इत्युररीकृत्य तस्यैव सर्वात्मतामाह यस्मिन्निति अपरोऽर्वाचीनः पित्रादिः परो ब्रह्मादिर्वा भावः कर्तानत्तत्कारकैर्यद्यत्करोति तत्तत्सर्वं भवत एव स्वरूपं नतु पृथक् यस्मिन्नधिकरणे यतो निमित्तात् यर्हि यस्मिन्काले येन करणेन येन हेतुकर्त्रा संचोदितश्च यस्य संबंधि यस्मादुपादानात् यस्मै संप्रदानाय यदीप्सिततमम् यः कर्ते त्येवं सप्तविभक्त्यर्थाः यथा येन प्रकारेणेति क्रियाविशेषणभूतानामव्ययानामर्थाः पृथक्स्वभावः सत्वादिप्रकृतिः करोति उत्पादयति विकरोति रूपांतरं नयतीति २०

अतोऽन्यस्यरक्षकस्याभावात् संसारित्वाच्चनित्यमुक्तस्त्वमेवमांशरणागतंरक्षेतिप्रार्थयते मायेतिद्वाभ्याम् त्वदंशस्यपुंसोऽनुमतेनईक्षणरूपेणअनुग्रहेणमनः मनः
प्रधानंलिंगंमायासृजति कथंभूता कालचोदिताः क्षोभितागुणाः यस्याः कथंभूतंमनः कर्ममयंकुर्वद्रूपम् बलीयः दुर्जयम् छंदोमयंवेदोक्तकर्मप्रधानंच अजया
जीवस्याविद्ययातद्भोगार्थमर्पिताषोडशआराविकारायस्मिन् यदेवंभूतंसंसारचक्रात्मकंमनः तत्कोऽतितरेत् भोअजत्वदन्यःत्वत्तःपृथक्स्थितः त्वामभजन्नि
त्यर्थः २१ ननुममापिमायासंबंधात् कर्तृत्वाद्यविशेषाच्चत्वत्तःकोविशेषइत्यतआह सइति स्वधाम्नाचिच्छक्त्यानित्यंविजिताआत्मनोबुद्धेर्गुणायेनसहि
त्वंयतःकालःमायाप्रेरकःअतएववशीकृताविसृज्यानांकार्याणांविसर्गाणांसाधनानांचशक्तयोयेन अतःइक्षुदंडवन्निष्पीड्यमानंमामुपकर्षस्वसमीपंन
य २२ ननुतावल्लोकपालानांभोगान्भुंक्ष्व पित्र्यंवाराज्यमिदंदास्यामि किमितिसंसाराद्उद्विजसेतत्राह इष्टाइतित्रिभिः श्रियःसंपदःविभवउद्भवः आयुरा
दयोदृष्टाइतिकाकातुच्छत्वमुक्तम् तदेवाह येअस्मत्पितुःकोपहासविकृतभ्रूभंगमात्रेणविध्वस्ताःसच्चत्वयानिरस्तः २३ यस्मादेवंतस्मात् आशिषःभोगा

मायामनःसृजतिकर्ममयंबलीयः कालेननोदितगुणानुमतेनपुंसः छंदोमयंयदजयाऽर्पितषोडशारंसंसारचक्रमजकोऽतितरेत्त्व
दन्यः २१ सत्वंनिहत्यविजितात्मगुणःस्वधाम्ना कालोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः चक्रेविसृष्टमजयेश्वरषोडशारे निष्पीड्यमान
मुपकर्षविभोप्रपन्नम् २२ दृष्टामयादिविविभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुःश्रियोविभवइच्छतियान्जनोऽयम् येऽस्मत्पितुःकुपितहा
सविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेनलुलिताःसतुतेनिरस्तः २३ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषोज्ञआयुःश्रियंविभवमैंद्रियमाविरिंच्यात् ने
च्छामितेविलुलितानुरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमांनिजभृत्यपार्श्वम् २४ कुत्राशिषःश्रुतिसुखामृगतृष्णिरूपाः क्वेदंकलेवरमशे
षरुजांविरोहः निर्विद्यतेनतुजनोयदपीतिविद्वान्कामानलंमधुलवैःशमयन्दुरापैः २५ क्वाहंरजःप्रभवईशतमोऽधिकेस्मिन्जातः
सुरेतरकुलेक्वतवानुकंपा नब्रह्मणोनतुभवस्यनवैरमायायन्मेर्पितःशिरसिपद्मकरःप्रसादः २६

नृज्ञः तत्परिपाकंविद्वान् अहंऐंद्रियं
इंद्रियैर्भोग्यम् ब्रह्मणोभोगमभिव्याप्यकिमपिनेच्छामि तेकालात्मनाउरुविक्रमेण विलुलितान् विध्वस्तानणिमादीनपि २४ किंच वर्तमानकालेपिनभो
गार्हाइत्याह कुत्रेति श्रुतिःश्रवणंतदेवसुखंयासुताःमृगतृष्णिकावत् मिथ्याभूताश्चाशिषः क्व अशेषाणांरुजांरोगाणांविरोहःउद्भवस्थानं क्वचेदंकलेवरम् ए
वंचेत्सर्वोऽपिजनःकिंनविरज्यतेतत्राह यदपि यद्यपिइतिएवंविद्वानयंजनः तथाऽपिननिर्विद्यते विरक्तोनभवति कुतःकामएवानलःतंमधुतुल्यैःसुखलवैःदु
साध्यैरपिशमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्यनिर्वेदावकाशोनास्तीत्यर्थः यद्वा अचिंत्यमिदंत्वन्मायाचेष्टितमितिभावः २५ तर्हित्वंकथंनिर्विण्णोऽसि अत आह ऽपि
मयिप्रवृत्तत्वात्तत्कृपयैवेत्याशयेनाह क्वेति रजसैवप्रभवोजन्मयस्यसः सस्मयंतंवाकुलविशेषणम् तमोधिकंयस्मिन् तस्मिन् असुराणांकुलेजातोहं क्व क्वचत
वानुकंपा तामेवाह ब्रह्मादीनांशिरसि योनैवार्पितःसपद्मवत्सकलसंतापहरःकरःप्रसादः पुरुषार्थरूपोमेशिरसि अर्पितइतियत् यत्तयानुकंपयेतिवा २६

नचत्वयीदमतिचित्रमित्याह नैषेति एतेब्रह्मादयउत्तमा अयमस्फुरोनीचइत्येषापरावरमतिः जंतोः प्राकृतस्ययथातथाभवतोनैवस्यात् अत्रहेतुः जगतआत्मनः सुहृदश्च तर्हिसर्वत्रमत्प्रसादएवंरूपश्चकिंनस्यात्तत्राह संसेवयातवप्रसादोभवति तच्च सेवानुरूपंतत्तदिच्छानुसारेणधर्मादीनामुदयोभवति एवंसत्यपिवै षम्याभावेदृष्टांतः स्फुरतरुर्यथासेवकस्यैवसंकल्पानुसारेणफलंददाति नचविषमस्तद्वत् नपरावरत्वमत्रकारणमितिशेषः २७ एतच्चत्वद्भृत्यकृपयामयाप्राप्तमि तित्वद्भृत्यपार्श्वमेवमांनयेत्याशयेनाह एवमिति यथात्वयाऽनुकंपितोस्मि एवंनारदेनात्मसात्कृत्वापूर्वमनुगृहीतः सोऽहंकथंनुत्वद्भृत्यसेवांविसृजामि कथं भूतोऽनुगृहीतोऽस्मि प्रभवएवाहियुक्तः कूपस्तस्मिन्कामानभितःकामयमानंजनंनिपतितमनुतत्संगात् प्रपतन्योऽहम् तदेवंत्वद्भृत्यस्यश्रीनारद स्यानुग्रहेणत्वयाअत्यंतमनुकंपितोऽस्मि अयमेवचममपरमोऽनुग्रहः नपुनरिदमतितुच्छंमत्प्राणरक्षणादि २८नचेदंत्वयामदनुग्रहार्थंकृतंकिंतर्हि अन्यार्थमि- त्याह भोअनंतयदेतन्मत्प्राणरक्षणंमांहंतुमुद्यतस्यमत्पितुर्वधश्चतदुभयंस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंसत्यंविधातुमहमितिमन्ये कुतः यद्यस्मात् असत् अयुक्तं विधित्सुःखड्गंप्रगृह्यावोचत् किंमदपरोमद्व्यतिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्तितर्हित्वामिदानींअवतु तवकंशिरोऽहंहरामि इतिपाठांतरेऽप्ययमेवार्थः यद्यदा अवोच

नैषांपरावरमतिर्भवतोननुस्याज्जंतोर्यथात्मसुहृदोजगतस्तथाऽपि संसेवयासुरतरोरिवतेप्रसादःसेवानुरूपमुदयोनपरावरत्व म् २७ एवंजनंनिपतितंप्रभवाहिकूपेकामाभिकाममनुयःप्रपतन्प्रसंगात् कृत्वात्मसात्सुरर्षिणाभगवन्गृहीतः सोऽहंकथंनुविसृ जेतवभृत्यसेवाम् २८ मत्प्राणरक्षणमनंतपितुर्वधश्चमन्येस्वभृत्यऋषिवाक्यमृतंविधातुम् खड्गंप्रगृह्ययदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामी श्वरोमदपरोवतुकंहरामि२९ एकस्त्वमेवजगदेतदमुष्ययत्त्वमाद्यंतयोःपृथगवस्यसिमध्यतश्च सृष्ट्वागुणव्यतिकरंनिजमाययेदंनानेवतैरवसित स्तदनुप्रविष्टः ३० त्वंवाइदंसदसदीशभवांस्ततोऽन्योमायायदात्मपरबुद्धिरियंह्यपार्था यद्यस्यजन्मनिधनंस्थितिरीक्षणंचतद्वैतदेव वसुकालवदष्टितर्वोः ३१

त्तदामत्प्राणरक्षणमितिवान्वयः एतच्चसत्यंविधातुंनिजभृत्यभाषितमित्यत्रैवचबहुधाव्याख्यातम् २९ नचेदंपक्षपातेनरक्षणम्दै त्यहननंचत्वयिस्वाभाविकम् किंतुमायागुणोपाधिकम् सर्वात्मकेत्वयिस्वतस्तदयोगादित्याह एकइति एतच्चजगत् त्वमेवैकः यद्यतः अमुष्यआदावंतेचपृथगवस्यसि विरामंकरोषि सन्मात्रतयाकारणत्वेनावधित्वेनच वर्तसइत्यर्थः अतोमध्यतश्चत्वमेव कुतस्तर्हिभेदप्रतीतिस्तत्राह निजमाययागुणपरिणामात्मकमिदंजगत् सृष्ट्वात दनुप्रविष्टस्त्वंतैर्गुणैर्हेतुभूतैर्नानेवरक्षकइवहंतेवचअवसितः प्रतीतः तदुक्तंस्कंधोपक्रमे निर्गुणोऽप्यजोऽव्यक्तोभगवान्प्रकृतेःपरः स्वमायागुणमाविश्यबाध्यबाध कृतांगतइत्यादिना ३० ननुयद्येतज्जगदहमेवतर्हिजगतोवैषम्येणममवैषम्यमपिकिंनस्यादित्यतआहत्वंवैत्वमेवेदंसत् कार्यकारणात्मकंजगत् नतुत्वत्तः पृथक् भवांस्तु ततोऽन्यःआद्यंतयोःपृथगवस्थानात् यत् यस्मादेवमतोऽयमात्मीयःअयंपरइतियाबुद्धिःसाअपार्थामायाएवकार्यकारणाभेदेदृष्टांतेनसाधयति यद्यतः यस्यजन्मईक्षणं प्रकाशश्च यस्मिन्निधनंचस्थितिश्चतद्वैतदेव अष्टिर्बीजंकारणंतरुःकार्यंतयोर्यथावसुकालमात्रत्वम् अयमर्थः कालशब्देननीलत्वासाधारणयोगात्पृथ्वीवसुशब्देनवसुत्मा त्रंभूतसूक्ष्मम् तत्रतरोर्यथापृथ्वीमयबीजमात्रत्वम् तस्यचयथाभूतसूक्ष्ममात्रत्वम् एवंसर्वमपिकार्यकारणात्मकंजगत् परमकारणात्मकमेवेति तथाचपारमर्षंसूत्रम् त दनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइतिश्रुतिश्च वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यम् इति ३१ ॥

तत्रतावदंते पृथगवस्थानंदर्शयति न्यस्येदमिति इदंजगत् आत्मनैवात्मनि निक्षिप्य स्वस्वरूपमेवानुभवन्निष्क्रियः सन् प्रलयोदकमध्ये शयनंकरोषि तर्हि किंजीवस्येवम-
मापितमोवृत्तिरूपा निद्रास्ति नहिमाहि योगएवतुबहिर्दृत्य —— भावसाम्यान्निद्रोच्यत इत्याह योगेनमीलितेदृशौयेन आत्मनास्वरूपप्रकाशेन निपीतानिद्रायेन य
तस्तुर्ये अवस्थात्रयातिरिक्ते स्वरूपेस्थितस्त्वंनतुस्त्रमइवात्मनातमोजुषे नयोजयसिनपश्यसि नजाग्रत्स्वप्नयोरपिगुणान्विषयांश्चेत्यर्थः ३२ इदानींकारणत्वेनादा
वपिपृथगवस्थानंदर्शयन् मध्यतश्चत्वमेवेत्येतत्प्रपंचयति चतुर्भिः यस्त्वमंभसिशेषेतस्यैवते इदंजगत् वपुःस्वरूपंनान्यस्य यतस्त्वंमध्यतोपितस्य कथंभूतस्य नि
जयाकालशक्त्यासंचोदिताः प्रकृतेर्धर्माः सत्वादयोयेनस्वरूपत्वेहेतुः अनंतशयनात् शेषपर्यंकात् विरमत्समाधिर्यस्यतस्य तवनाभेः सकाशात् एकार्णवोदकेम
हाब्जंलोकपद्ममभूत् कथंभूतम् आत्मनित्वय्येवगूढंसत् स्वकर्णिकातः सूक्ष्माद्वटबीजात् महावटइव ३३ तदेवंकारणत्वेनानुगतः सन्मध्यतश्चत्वमेववर्तस

न्यस्येदमात्मनिजगद्विलयांबुमध्ये शेषेत्मनानिजसुखानुभवोनिरीहः योगेनमीलितदृगात्मनिपीतनिद्रस्तुर्येस्थितोनतुतमोनगुणांश्च
युंक्षे ३२ तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितप्रकृतिधर्मणआत्मगूढम् अंभस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत्स्वकणिकाव
टवन्महाऽब्जम् ३३ तत्संभवःकविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वांबीजमात्मनिततंस्वबहिर्विचिंत्य नाविंददब्दशतमप्सुनिमज्जमानोजातेऽं
कुरेकथमुहोपलभेतबीजम् ३४ सत्वात्मयोनिरतिविस्मितआस्थितोऽब्जंकालेनतीव्रतपसापरिशुद्धभावः त्वामात्मनीशभुविगंधमिवा
तिसूक्ष्मंभूतेंद्रियाशयमयेविततंददर्श ३५ एवंसहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् मायामयंसदुपल
क्षितसन्निवेशंदृष्ट्वामहापुरुषमापमुदंविरिंचः ३६ तस्मैभवान्हयशिरस्तनुवंचबिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौमधुकैटभाख्यौ हत्वाऽनयत्
श्रुतिगणांस्तुरजस्तमश्चसत्वंतवप्रियतमांतनुमामनंति ३७ इत्थंनृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसिहंसिजगत्प्रतीपान् ध
र्मंमहापुरुषपासियुगानुवृत्तंछन्नःकलौयदभवस्त्रियुगोऽथसत्वम् ३८

इत्युक्तमेतदेवशुद्धसत्वस्यब्रह्मणोनुभवेनस्फुटयितुंतस्यप्राक्तनीमवस्था
माह तस्मिन्नब्जेसंभवोयस्यसः कविर्ब्रह्मा अतः पद्मादन्यदपश्यन् बीजमुपादानकारणभूतंत्वांस्वस्मिन् व्याप्तंसंतमपिनाविंदत् युक्तंचैतत् उह अहो अंकुरेजातेस
तिबीजंतदनुगतंकारणंपृथक्कथंनामपुमान्पश्येत् ३४ भवदुपासनयातुस्वस्मिन्नेवदृष्टवानित्याह सत्वेति परावृत्त्याब्जमाश्रितःसन् तीव्रेणतपसाध्यानेन अनेनस
न्मात्ररूपेणोपपादनतयादर्शनमुक्तम् ३५ ईश्वरत्वेनचदृष्ट्वाकृतार्थोऽभवदित्याह एवमनेनप्रकारेणासहस्रमपरिमितानियानिवदनादीनितैराढ्यंसमृद्धम् मायामयं
मायाप्रधानम् सतांप्रपंचेनोपलक्षितः सन्निवेशःपादादिरचनायस्यसः ३६ तदाचभवांस्तस्यानुग्रहंकृतवानित्याह तस्माइति हयग्रीवमूर्तिंबिभ्रत्सन् रजस्तमोरूपौम
धुकैटभाख्यौहत्वातस्मैश्रुतिगणान्समर्पितवान् तत्रहेतुः सत्वमिति ३७ एकस्त्वमेवेत्यादिभिरष्टभिःश्लोकैर्यदुक्तंपक्षपातेनरक्षणंतद्विपक्षवधश्चसत्वोपाधिकोन
तुस्वतइति तदुपसंहरति इत्थमिति विभावयसि पालयसि हंसि घातयसि कलौतुतन्नकरोषि यतस्तदात्वंछन्नोऽभवः अतः त्रिष्वपियुगेष्वाविर्भावात्त्वमेवंभूतस्त्वंत्रि
युगइतिप्रसिद्धः ३८

तदेवंभगवतस्तत्त्वंनिरूप्यस्वस्यचतद्विचारायोग्यतांनिवेदयन्प्रार्थयतेनैतदितित्रिभिः असाधुबहिर्मुखम् तीव्रंदुर्धरम् हर्षशोकभयैरेषणात्रयेण चार्तंदुःखितमपित्व
त्कथासुनसंप्रीयते तस्मिन्नेवंभूतेमनसिसतिकथंतवतत्त्वंविचारयामि ३९ किंचजिह्वा अवितृप्तासतीमांअच्युतमामांयतोमधुरादिरसस्ततआकर्षति उदरंतुक्षु
धासंतमसत् सद्य एवयत्किंचिदाहारमात्रंप्रतिचपलादकृचक्षुः कर्मशक्तिः कर्मेंद्रियाणिलुनंतित्रोटयंति ४० नकेवलमहमेकएव एवंकष्टंदशामापन्नः किंतुमहा
जनोऽप्येवमेवक्लिश्यति अतः सर्वजनंपालयेतिप्रार्थयंते एवमिति भवः संसारएववैतरणीयमद्वारनदीतस्यामन्योऽन्यतोयानिजन्मादीनितेभ्योऽतिभीतंस्वेषां
परेषांचविग्रहेणयथायथंवैरंमैत्रंचयस्य एवंमूढंजनंपश्यन् त्वंहेपारचरतस्याः पारेस्थितनित्यमुक्त हंतेति अहोकष्टमित्येवमनुकंप्य अद्यापिएहि वैतरणीमुत्ता
र्यपालय ४१ एकेनमयाकथंसर्वोजनस्तारणीयइतिचेत्तत्राह कोन्विति कोनुते अत्रसर्वजनोत्तारणे प्रयासः नकोपिकुतः अस्यविश्वस्य भवसंभवलोपानामुत्पत्ति

नैतन्मनस्तवकथासुविकुंठनाथसंप्रीयतेदुरितदुष्टमसाधुतीव्रम् कामातुरंहर्षशोकभयैषणार्तंतस्मिन्कथंतवगतिंविमृशामिदीनः ३९
जिह्वैकतोऽच्युतविकर्षतिमावितृप्ताशिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरंश्रवणंकुतश्चित् घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्वचकर्मशक्तिर्बह्व्यःसपत्नइवगेहप
तिंलुनंति ४० एवंजनंनिपतितंभववैतरण्यामन्योऽन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् पश्यन्जनंस्वपरविग्रहवैरमैत्रंहंतेतिपारचरपीपृ
हिमूढमद्य ४१ कोन्वत्रतेऽखिलगुरोभगवन्प्रयासउत्तारणेऽस्यभवसंभवलोपहेतोः मूढेषुवैमहदनुग्रहआर्तबंधोकिंतेनतेप्रियजनान
नुसेवतांनः ४२ नैवोद्विजेपरदुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहाऽमृतमग्नचित्तः शोचेततोविमुखचेतसइंद्रियार्थमायासुखायभर
मुद्वहतोविमूढान् ४३ प्रायेणदेवमुनयःस्वविमुक्तिकामामौनंचरंतिविजनेनपरार्थनिष्ठाः नैतान्विहायकृपणान्विमुमुक्षएकोनान्यंत्व
दस्यशरणंभ्रमतोऽनुपश्ये ४४

स्थितिसंहाराणांहेतोः ततोऽपिकिम् एतत्दुष्करमितिभावः उचितंचैतदित्याह मूढेष्विति त्वांचत्वदीयांश्चतारयि-
ष्यामि इमंदुराग्रहंमाकृथाइतिचेत्तत्राह तवयेप्रियजनाः भक्ताःताननुसेवमानानांनोऽस्माकंतेनउत्तारणेनकिम् कोऽतिप्रयासोऽक्रूरबालकाहरेः कोऽन्वत्रते
ऽखिलगुरोभगवन्प्रयासः प्रह्लादइत्थमुपमंत्र्यमिथोनराणामीशेनसख्यमकरोदपनीयमायामिति ४२ वत्सप्रह्लादत्वांतावत्तारयिष्यामि तावतैवकृतार्थःस्याः
किमनेननिर्बंधेनेत्यतआह नैवेति हेपरसर्वोत्तम त्वद्वीर्यगायनमेवमहाऽमृतम् तस्मिन्मग्नंचित्तंयस्यसोऽहंभववैतरण्याःनैवोद्विजे किंतु विमूढान्शो-
चामि तानेवाह ततोमहाऽमृतात् विमुखंचेतोयेषाम् प्रत्युत इंद्रियार्थनिमित्तंयन्मायासुखंतदर्थंभरंकुटुंबादिभारमुद्वहतः ४३ त्वंतावन्मुक्तिंगृहाणतां
स्तुतत्त्वज्ञामुनयःउपदेक्ष्यंतिइतिचेत्तत्राह प्रायेणेति नविमुमुक्षेविमुक्तिंनेच्छामि तर्ह्यन्यंकमपिप्रार्थयमामेवकिमितिनिर्बध्नासिइतिचेदतआह त्वत्तोऽ
न्यमस्यजनस्यशरणंनपश्यामि ४४

छ छ छ छ

नन्वेते स्त्रीसंभोगादिना सुखिन एव न कृपणास्तत्राह यदिति करयोः कंडूयनेन संघर्षणेनेव दुःखं यस्मिन् तर्हि दुःखत्वादेव ततो निर्विद्य मुच्येरन् तत्राह कृपणाः कामुकाः बहुदुःखभाजोऽपि इह गृहमेधिसुखेन तृप्यंति अलमिति न मन्यंते कंडूतिवत्कामस्य दुःसहत्वात् ननु केचित्कंडूतिमपि सहंते कामं चेत्यत्राह त्वत्प्र-
सादात्तु कश्चिद्धीर एवं मनसिजं कामं विषहेत न तु सर्वे अत्रापि कंडूतिवदिति दृष्टांतः ४५ ननु मौनादिभिः मोक्षसाधनैः सुलभैव तेषामपि मुक्तिस्तत्राह मौ
नेति हे पुरुष अंतर्यामिन् ये मौनादयो दश आपवर्ग्याः अपवर्गहेतवः प्रसिद्धाः रहः विविक्तवासः तेषु प्रायशः अजितेंद्रियाणामिंद्रियभोगाद्यर्थं विक्रीणतां
वार्ताः जीवनोपाया भवंति दांभिकानां तु वार्ता अपि भवंति वा न वा दंभस्य अनियतफलत्वात् ४६ त्वज्ज्ञानं भक्तिं विना सकामैर्मौनादिभिर्न भवत्येवेत्याह रू
पे इति त्रिभिः बीजांकुरावि प्रवाहापन्ने इमे सदसती कार्यकारणे एव ते रूपे उपलक्षणभूते वेदेन सृष्टे प्रकाशिते न चान्यत् स्वसमवेतं गौरत्वादिकमिव देवद
त्तादेः कुतः अरूपकस्य प्राकृतरूपादिरहितस्य अतः युक्ताः संयता एव भक्तियोगेन प्रत्यक्षं त्वामुभयत्र कार्ये कारणे चानुगतं पश्यंति मथनेन दारुषु वह्निमि

यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि तुच्छं कंडूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् तृप्यंति नेह कृपणा बहुदुःखभाजः कंडूतिवन्मनसिजं विषहेत धी
रः ४५ मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः प्रायः परं पुरुष ते त्वजितेंद्रियाणां वार्ता भवंत्युत न वा
त्र तु दांभिकानाम् ४६ रूपे इमे सदसती तव वेदसृष्टे बीजांकुराविव न चान्यदरूपकस्य युक्ताः समक्षमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन व
ह्निमिव दारुषु नान्यतः स्यात् ४७ त्वं वायुरग्निरवनिर्वियदंबु मात्राः प्राणेंद्रियाणि हृदयं चिदनुग्रहश्च सर्वं त्वमेव सगुणो विगुणश्च
भूमन्नान्यत्त्वदस्त्यपि मनोवचसा निरुक्तम् ४८ नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनःप्रभृतयः सहदेवमर्त्याः आद्यंतवंत उरु
गाय विदंति हि त्वामेवं विमृश्य सुधियो विरमंति शब्दात् ४९ तत्तेऽर्हत्तम नमः स्तुतिकर्मपूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयोः श्रवणं कथायाम्
संसेवया त्वयि विनेति षडंगया किं भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत ५०

वनान्यतः स्यात् तज्ज्ञानमिति शेषः यद्वा एतदुभयमन्यतः प्रधानपरमा
ण्वादेर्न स्यात् स ऐक्षतेत्यादिश्रुतेः अतस्त्वमेव कारणत्वात्सर्वत्रानुस्यूत इति ४७ तदेवाह त्वं वायुरिति हृदयं मनः चित् चित्तम् अनुग्रहः अहंकारः देवता व
र्गो वा सगुणः स्थूलः विगुणः सूक्ष्मः मनश्च वचश्च मनोवचः तेन निरुक्तं प्रकाशितं किमपि त्वत्तोऽन्यन्नास्ति ४८ अभक्तास्तु स्वस्मिन्ननुगतमपि त्वां न जानंती
त्याह नैत इति नैते गुणाद्यभिमानिनो देवा आद्यंतवंतः जडोपाधित्वात् अनाद्यंतं निरुपाधिं त्वां न विदंति हि यस्मात् सुधियो विद्वांसः एवं विचार्य शब्दादध्य
यनादिव्यापारादुपरमंति त्वामेव समाधिनोपासत इत्यर्थः तथा च श्रुतिः किमर्था वयमध्येष्यामहे किमर्था वयं यक्ष्यामह इति नानुध्यायात् बहूञ्शब्दान्वा
चो विग्लापनं हि तत् इति स्मृतिश्च यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य चेत्यादि ४९ उपसंहरति तदिति हे अर्हत्तम
नमः स्तुति कर्म पूजाः प्रणिपातस्तुतिसर्वकर्मार्पणानि कर्म च परिचर्या चरणयोः स्मृतिश्च कथायां श्रवणं चेत्येवं षडंगया सम्यक्सेवया विना परमहंसानां गतौ
प्राप्ये त्वयि जनः कथं भक्तिं लभेत यस्मादेवं भक्तिं विना न मोक्षः न च भक्तिः संसेवया विना अतः प्राक् प्रार्थितं त्वद्दास्ययोगमेव देहीति प्रकरणार्थः ५०

एतावंतोवर्णितागुणायस्य यतमन्युःउपसंहृतकोपः ५१ कामान्पूरयतीतितथा यद्वा पुरुषार्थप्रवाहोस्मीत्यर्थः ५२ अप्रीणतः अप्रीणयतः तमुमपूर्णकामत्वेन
शोचितुम् ५३ प्रीणंति तोषयंति ५४ एकांतित्वात् निरुपाधिभक्तत्वात् ५५ इतिसप्तमेटीकायांनवमोऽध्यायः ९ दशमेतनुगृह्यासुंभक्रमंतर्हितेहरौ प्रसंगा
द्धरिणारुद्रेकृतोनुग्रहईर्यते १ तत्सर्वंवरजातम् १ उत्सत्यास्वभावेनैवासक्तं मांतेषांकामानांसंगाद्भीतः २ ननुकिमहंभक्तंप्रलोभयामि नहिकिंतुवरंवृणीष्वेति
वदतस्तवाभिप्रायोऽन्यएवेत्याह भृत्यलक्षणेति हृदयस्यग्रंथिवद्बंधकेषु अन्यथा अनर्थसाधनेप्रवर्त्तनंनघटेतेत्यर्थः ३ कथमेवंभृत्यलक्षणज्ञानंस्यात्तत्रा
ह यइति तेत्वत्तः ननुकामनयाऽपिसेव्यसेवकयोः स्वामिभृत्यभावः प्रसिद्धः सत्यम् सोपाधिकोऽसौनतुतात्त्विकइत्याह स्वामिन्यात्मनः आशिषोऽपेक्षमाणोनै

नारदउवाच एतावद्वर्णितगुणोभक्त्याभक्तेननिर्गुणः प्रह्लादंप्रणतंप्रीतोयतमन्युरभाषत ५१ श्रीभगवानुवाच प्रह्लादभद्र
भद्रंतेप्रीतोऽहंतेसुरोत्तम वरंवृणीष्वाभिमतंकामपूरोऽस्म्यहंनृणाम् ५२ मामप्रीणत आयुष्मन्दर्शनंदुर्लभंहिमे दृष्ट्वामांनपुनर्जंतु
रात्मानंतप्तुमर्हति ५३ प्रीणंतिह्यथमांधीराः सर्वभावेनसाधवः श्रेयस्कामामहाभागाः सर्वासामाशिषांपतिम् ५४ एवंप्रलोभ्यमानोऽपि
वरैर्लोकप्रलोभनैः एकांतित्वाद्भगवतिनैच्छत्तानसुरोत्तमः ५५ इतिश्रीभा० म० प्रह्लादचरितेभगवत्स्तवोनामनवमोऽध्यायः ९
नारदउवाच भक्तियोगस्यतत्सर्वमंतरायतयाऽर्भकः मन्यमानोहृषीकेशंस्मयमानउवाचह १ प्रह्लादउवाच मामांप्रलोभयो
त्पत्त्यासक्तंकामेषुतैर्वरैः तत्संगभीतोनिर्विण्णोमुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः २ भृत्यलक्षणजिज्ञासुर्भक्तंकामेष्वचोदयत् भवान्संसारबी
जेषुहृदयग्रंथिषुप्रभो नान्यथातेऽखिलगुरोघटेतकरुणात्मनः ३ यस्तआशिषआशास्तेनसभृत्यः सवैवणिक् आशासानोनवैभृ-
त्यःस्वामिन्याशिषआत्मनः नस्वामीभृत्यतः स्वाम्यमिच्छन्योरातिचाशिषः ४ अहंत्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वंचस्वाम्यनपाश्रयः नान्यथेहा
वयोरर्थोराजसेवकयोरिव ५ यदिरासीशमेकामान्वरांस्त्वंवरदर्षभ कामानांहृद्यसंरोहंभवतस्तुवृणेवरम् ६ इंद्रियाणिमनः प्राणआ
त्माधर्मोधृतिर्मतिः ह्रीःश्रीस्तेजः स्मृतिःसत्यंयस्यनश्यंतिजन्मना ७ विमुंचतियदाकामान्मानवोमनसिस्थितान् तर्ह्येवपुंडरीकाक्ष-
भगवत्त्वायकल्पते ८

वभृत्यःभृत्यहेतुकमात्मनःस्वाम्यमिच्छन् योभृत्यायददातिसचनैवस्वामी ४ आवयोस्तुतात्त्विकोऽसावित्याह अहंत्विति
अनपाश्रयोनिरभिसंधिः अन्यथा कामाद्यनभिसंधिंविना अर्थः प्रयोजनंनास्ति ५ ननुतथापिपरमोदारस्यममसंतोषार्थंकिमपिवृणीष्वेतिचेदत आह
यदीति कामांकुराणामसंरोहमनुत्पत्तिंभवतः सकाशात् ६ ननुकामोत्पत्तौसत्यांकोदोषस्तत्राह इंद्रियादीनि यस्यजन्मनानश्यंतीति आत्मादेहः ७ का
मात्यागेगुणमाह विमुंचतीति भगवत्त्वायत्वत्समानैश्वर्याय तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंते कामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मस
मश्नुतइति ८ छ छ छ छ छ

निर्दोषान्कामान् दातुमिच्छंतं प्रत्याख्यास्यन्नमस्यति नमइति ९ सत्यमेकांतभक्तस्त्वं तथापि मदाज्ञाकरणीयेत्याह नेति मेएकांतिनः कदाचिदपिइहामुत्रचम-
य्याशिषोनवांच्छंत्येव तथाऽप्येतन्मन्वंतरमात्रं भोगान्भुंक्ष्व १० ननुतर्हि बंधः स्यादित्यतआह कथाइतिद्वाभ्याम् सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशं यज्ञाधिष्ठातारं मा
मात्मन्यावेश्ययजस्व तर्ह्यनेनैवापिकर्मणाबंधः स्यान्नेत्याह योगेनमय्यर्पणेनकर्महिन्वन्त्यजन्यजस्व ११ किंच भोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धं पुण्यं हित्वा
मुक्तबंधः सन् लोकानुग्रहार्थं कीर्तिंचविस्तार्यमांप्राप्स्यसि कुशलेनपुण्याचरणेनपापं हित्वेति विभाषामात्रम् अन्यथातस्यराज्येऽप्रवृत्तेः ननुतस्यप्राचीनं पा
पमस्ति तदधिगमे उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौतद्व्यपदेशादितिन्यायात् तत्कृतदुष्कृतेविधुनुतइतिश्रुतेश्च नचेदंप्रारब्धपापाभिप्रायंतस्य भोगेनैवक्षया
त् कुशलेनहित्वेतिवचनानुपपत्तेः नचासावविद्वानितिवाच्यम् भगवतैव कृतार्थत्वस्यानंतरंवक्ष्यमाणत्वात् अतएवयोगेनकर्महिन्वन्नितीदमपिलोकसंग्रहा-

नमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहात्मने हरयेद्भुतसिंहायब्रह्मणेपरमात्मने ९ नृसिंहउवाच नैकांतिनोमेमयिजात्विहाशिषआशासतेऽ
मुत्रचयेभवद्विधाः अथाऽपिमन्वंतरमेतदत्रदैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्वभोगान् १० कथामदीयाजुषमाणः प्रियास्त्वमावेश्यमात्मात्मनिसं
तमेकम् सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोगेनचकर्महिन्वन् ११ भोगेनपुण्यंकुशलेनपापं कलेवरंकालजवेनहित्वा कीर्तिंविशुद्धांसुर-
लोकगीतांवितायमामेष्यसिमुक्तबंधः १२ यएतत्कीर्तयेन्मह्यंत्वयागीतमिदंनरः त्वांचमांचस्मरन्लोकेकर्मबंधात्प्रमुच्यते १३ प्रह्लाद
उवाच वरंवरयएतत्तेवरदेशान्महेश्वर यदनिंदत्पितामेत्वामविद्वांस्तेजऐश्वरम् १४ विद्धामर्षाशयः साक्षात्सर्वलोकगुरुंप्रभुम् भ्रातृ
हेतिमृषादृष्टिस्त्वद्भक्तेमयिचाघवान् १५ तस्मात्पितामेपूयेतदुरंताद्दुस्तरादघात् पूतस्तेऽपांगसंदृष्टस्तदाकृपणवत्सल १६ श्रीभगवा
नुवाच त्रिःसप्तभिःपितापूतःपितृभिःसहतेऽनघ यत्साधोऽस्यगृहेजातोभवान्वैकुलपावनः १७ यत्रयत्रचमद्भक्ताःप्रशांताःसमद
र्शिनः साधवः समुदाचारास्तेपूयंत्यपिकीटकाः १८ सर्वात्मनानहिंसंतिभूतग्रामेषुकिंचन उच्चावचेषुदैत्येंद्रमद्भावेनगतस्पृहाः
१९ भवंतिपुरुषालोकेमद्भक्तास्त्वामनुव्रताः भवान्मेखलुभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् २०

र्थंकर्मणिप्रवर्तितस्यानुद्वेगमात्रार्थेतिसर्वम
नवद्यम् १२ किंच यइति त्वांचमांचइदंमच्चरित्रंचस्मरन् एतत्स्तोत्रंयःकीर्तयेत् सोऽपिकर्मबंधात्प्रमुच्यते कुतस्तवबंधशंकेत्यर्थः १३ ईश्वराज्ञाप्राप्तक
र्माधिकारः सन् पितुर्निष्कृतिंप्रार्थयतेत्रिभिः वरंवरणीयमेतदपरंवृणेत्वत्तः १४ विद्धोमर्षेणक्रोधेनआशयोयस्य १५ तेअपांगेनसंदृष्टः अतः पूतएव
तथापिभोकृपणवत्सल कार्पण्येनप्रार्थयइत्यर्थः १६ यद्यपिकश्यपोमरीचिर्ब्रह्माचेतितन्पितुस्त्रयएवपूर्वजास्तथाऽपित्रिःसप्तभिःसहेतिप्राक्कल्प
गतपित्रभिप्रायेणोक्तम् यत् यस्मात् १७ सम्यगुत्तम आचारोयेषांतेकीकटाअपिदेशाः तत्तुल्यावंश्याश्चपूयंतेशुद्धाभवंति १८ ननुत्वद्भक्तानामयंम
हिमेतिनचित्रम् अहंतुनादृशोनभवामीतिचेत्तत्राह सर्वात्मनेतिद्वाभ्याम् मद्भावेनमद्भक्त्याविगतास्पृहायेषाम् १९ त्वामनुगतायेकेचित्पुरुषाः तेऽप्ये
वंलक्षणाः संतोमद्भक्ताभवंति अतः भवान् मेभक्तानांसर्वेषांप्रतिरूपधृक् उपमानास्पदंश्रेष्ठः खल्वित्यर्थः २०

मदंगस्पर्शनेन सर्वशः पूतस्यते पितुः पापशंकैवनास्ति केवलं पुत्रकृत्यानि प्रेतकार्याणि कुरु २१ ब्रह्मवादिभिः वेदवादिभिरुक्तमनतिक्रम्य मत्परः सन् कर्माणि कुरु २२ २३ २४ २५ ममसृष्टिभिर्मयासृष्टैः भूतैः समस्तान्निगमान् धर्मानित्यर्थः अहन् हतवान् सत्वयाहतः एतद्दिष्ट्याभद्रम् २६ एतद्दिष्ट्यासमितः सम्यक्प्राप्तः २७ सर्वतः संत्रासात् गोप्तृरक्षकम् २८ एवंवरस्त्वयानप्रदेयः क्रूरोनिसर्गः स्वभावोयेषाम् अमृतं क्षीरम् २९ ३० ३१ ३२ ३३ शिशुपालदंतवक्त्रयोर्द्विषतोः श्रीकृष्णसायुज्यंकथमिति यत्पृष्टं तद्देवतयोः पूर्वजन्मकथनादिभिरुपपादितमुपसंहरति एवमिति सप्तभिः दितेः पुत्रत्वं प्रापितौ विप्रशापेनेत्युत्तरस्था

कुरुत्वंप्रेतकार्याणिपितुः पूर्वस्यसर्वशः मदंगस्पर्शनेनांगलोकान्यास्यतिसुप्रजाः २१ पित्र्यंचस्थानमातिष्ठयथोक्तंब्रह्मवादिभिः मय्यावेश्यमनस्तातकुरुकर्माणिमत्परः २२ श्रीशुकउवाच प्रह्लादोऽपितथाचक्रेपितुर्यत्सांपराधिकम् यथाहभगवान्राजन्नभिषिक्तोद्विजोत्तमैः २३ प्रसादसुमुखंदृष्ट्वाब्रह्मानरहरिंहरिम् स्तुत्वावाग्भिः पवित्राभिः प्राहदेवादिभिर्वृतः २४ ब्रह्मोवाच देवदेवाखिलाध्यक्षभूतभावनपूर्वज दिष्ट्यातेनिहतः पापोलोकसंतापनोऽसुरः २५ योऽसौलब्धवरोमत्तोनवध्योममसृष्टिभिः तपोयोगबलोन्नद्धः समस्तनिगमानहन् २६ दिष्ट्यास्यतनयः साधुर्महाभागवतोऽर्भकः त्वयाविमोचितोमृत्योर्दिष्ट्यात्वांसमितोऽधुना २७ एतद्वपुस्तेभगवन्ध्यायतः परमात्मनः सर्वतोगोप्तृसंत्रासान्मृत्योरपिजिघांसतः २८ नृसिंहउवाच मैवंवरोऽसुराणांतेप्रदेयः पद्मसंभवः वरः क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतंयथा २९ नारदउवाच इत्युक्त्वाभगवान्राजंस्तत्रैवांतर्दधेहरिः अदृश्यः सर्वभूतानांपूजितः परमेष्ठिना ३० ततः संपूज्यशिरसाववंदेपरमेष्ठिनम् भवंप्रजापतीन्देवान्प्रह्लादोभगवत्कलाः ३१ ततः काव्यादिभिः सार्द्धंमुनिभिः कमलासनः दैत्यानांदानवानांचप्रह्लादमकरोत्पतिम् ३२ प्रतिनंद्यततोदेवाःप्रयुज्यपरमाशिषः स्वधामानिययूराजन्ब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ३३ एवंतौपार्षदौविष्णोःपुत्रत्वंप्रापितौदितेः हृदिस्थितेनहरिणावैरभावेनतौहतौ ३४ पुनश्चविप्रशापेनराक्षसौतौबभूवतुः कुंभकर्णदशग्रीवौहतौतौरामविक्रमैः ३५ शयानौयुधिनिर्भिन्नहृदयौरामसायकैः तच्चित्तौजहतुर्देहंयथाप्राक्तनजन्मनि ३६ ताविहाथपुनर्जातौशिशुपालकरूषजौ हरौवैरानुबंधेनपश्यतस्तेसमीयतुः ३७ एनः पूर्वकृतंयत्तद्राजानःकृष्णवैरिणः जहुस्त्वंतेतदात्मानःकीटःपेशस्कृतोयथा ३८ यथायथाभगवतोभक्त्यापरमयाभिदा नृपाश्चैद्यादयःसात्म्यंहरेस्तच्चिंतयाययुः ३९ आख्यातंसर्वमेतत्तेयन्मांत्वंपरिपृष्टवान् दमघोषसुतादीनांहरेःसात्म्यमपिद्विषाम् ४० एषाब्रह्मण्यदेवस्यकृष्णस्यचमहात्मनः अवतारकथापुण्यावधोयत्रादिदैत्ययोः ४१

नुषंगः ३४ ३५ तच्चित्तौ श्रीरामंचिंतयंतौ ३६ करूषजोदंतवक्त्रः हरौसायुज्यंसमीयतुः ३७ कृष्णनिंदादिनापूर्वकृतंचयत् एनः पापंतत् ध्यानेनतदात्मानः संतोजहुः तदात्मत्वेदृष्टांतः कीटः पेशस्कृतोध्यानेनयथातदात्माभवतीति ३८ अभिदाभेददर्शनशून्ययाहरेः सात्म्यंसारूप्यं ३९ ४० प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एषेतिचतुर्भिः अवतारः श्रीनृसिंहरूपस्तस्यकथाआख्यातेतिशेषः ४१

प्रह्लादस्यानुचरितमित्यादेः समाम्नातमितितृतीयेनान्वयः अस्येत्यनेनोक्तं सर्गस्थित्यप्ययानामीशस्य हरेर्याथात्म्यं तत्त्वं ४२ अनेन कृतं हरेर्गुणकर्मानुवर्णनं चे
त्यर्थः परावरेषां देवदैत्यादीनां यानि स्थानानि व्यत्ययो विपर्यासः ४३ आध्यात्मिकमात्मानात्मविवेकादि ४४ एतच्छ्रवणादिफलमाह यइति द्वाभ्यां एतच्छ्रु
त्वायः कीर्तयेत् ४५ एतत् एतां मृगेंद्रस्य लीलाम् तामेवाह दैत्येंद्रस्य यूथपानां च वधं यः शुचिः सन् पठेत् पुण्यमनुभावं प्रभावं गतिनिश्चयं वा लोकं वैकुंठम् ४६
अहो प्रह्लादस्य भाग्यम् येन देवो दृष्टः वयं तु मंदभाग्या इति विषीदंतं प्रत्याह यूयमिति त्रिभिः येषां युष्माकं गृहान् मुनयोऽभियंति सर्वतः समायांति तत्कस्य हेतोः
येषु गृहेषु नराकारं गूढं सत् श्रीकृष्णाख्यं परं ब्रह्म साक्षाद्वसतीति ४७ ननु कृष्णोऽस्माकं मातुलेयः कथं ब्रह्मेत्युच्यते तत्राह सवाइति सोऽयं ब्रह्मैव कथंभूतः मह
द्भिर्विमृग्यम् यत्कैवल्यं निर्वाणसुखं निरुपाधिः परमानंदः तदनुभूतिरूपः वः युष्माकं खलु प्रियः सुहृदित्यादिरूपो भवति विधिकृत् आज्ञानुवर्ती ४८ ननु प

प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरेः ४२ सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् पराव
रेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् ४३ धर्मो भागवतानां च भगवान्येन गम्यते आख्यानेऽस्मिन् समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ४४ ए
तत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशाद्विमुच्यते ४५ एतद्य आदिपुरुषस्य मृगेंद्रलीलां दैत्येंद्रयूथप
वधं प्रयतः पठेत दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वानुभावमकुतोभयमेति लोकम् ४६ यूयं नृलोके बत भूरिभागा लोकं पुनाना मु
नयोऽभियंति येषां गृहानावसतीति साक्षात् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगम् ४७ स वा अयं ब्रह्म महद्विमृग्यं कैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियः
सुहृद्वः खलु मातुलेय आत्मार्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ४८ न यस्य साक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् मौनेन भक्त्योपश
मेन पूजितः प्रसीदतामेष स सात्वतां पतिः ४९ स एष भगवान् राजन्व्यतनोद्विहतं यशः पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानंतमायिना ५० राजोवा
च कस्मिन्कर्मणि देवस्य मयोऽहन् जगदीशितुः यथा चोपचिता कीर्तिः कृष्णेनानेन कथ्यताम् ५१ नारद उवाच निर्जिता असु
रा देवैर्युद्धेनेनोपबृंहितैः मायिनां परमाचार्यं मयं शरणमाययुः ५२

रं ब्रह्म चेत्कथं द्व्यष्टसहस्रस्त्रीषु रतिः कथं वा धर्माद्याचरणं तस्येत्यत आह नयस्य रूपं तत्त्वं भवादिभिरपि धिया स्वबुद्ध्या वस्तुतया इदमित्थमिति साक्षान्नोपवर्णितम्
स युष्माकं स्वयमेव प्रसन्नः अस्माकं तु मौनादिसाधनैस्तत्प्रसादः प्रार्थनीय एवेत्याह मौनेनेति स एषः सात्वतां पतिः नः प्रसीदतु नहि प्रह्लादस्य गृहेषु परं ब्रह्म वस
ति न च तद्दर्शनाय मुनयस्तद्गृहानभियंति न च तस्य मातुलेयादिरूपेण वर्तते न च स्वयमेव प्रसन्नः अतो यूयमेव ततोऽपि अस्मत्तोऽपि भूरिभागा इति भावः ४९
ननु अन्यैर्दुष्करं त्रिपुरभेदादिकं श्रीरुद्रः कृतवान् स एवंभूत ईश्वरोऽपि अस्य तत्त्वं न जानातीति कथमित्यपेक्षायां तस्यापि तत्साहाय्याद्देवासौ प्रभावो न केवलस्येति
वक्तुमाख्यानमुपक्षिपति स एष इति ५० राजा युधिष्ठिर उवाच जगदीशितुर्देवस्य कीर्तिं कस्मिन्कर्मणि मयो हतवान् ५१ अनेन श्रीकृष्णेनोपबृंहितैः स
वर्द्धितैः ५२

हैमीचरौप्यान्वायसीचेतितिनिस्त्रः पुरोनिर्मायतेभ्योददाविति शेषः दुर्लक्ष्योअपायसंयोगोगमनागमनेयासाम् दुर्वितर्क्याः परिच्छदायासम् ५३ सेनान्यः सेनापत
यः पूर्ववैरंस्मरंतः ५४ ५५ अस्त्रमभिमंत्रितंशरंपुरेषुव्यमुंचत ५६ ततः शरात् सूर्यमंडलात् मयूखसंदोहाः रश्मिसमूहाइव यतः येभ्यः ५७ कूपरसे-
स्वयंनिर्मितकूपामृते ५८ वज्रसाराः वज्रवत् दृढांगाः महौजसोमहाबलाः मेघदलनाः मेघभेदिनोविद्युद्रूपावन्हयइव ६९ ६० कालेमध्यान्हे ६१ ६२

सनिर्मायपुरस्तिस्रोहैमीरौप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यापायसंयोगादुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ५३ ताभिस्तेऽसुरसेनान्योलोकांस्त्रीन्सेश्वरान्नृप
स्मरंतोनाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलक्षिताः ५४ ततस्तेसेश्वरालोकाउपासाद्येश्वरंविभो त्राहिनस्तावकान्देवविनष्टांस्त्रिपुरालयैः ५५ अ
थानुगृह्यभगवान्माभैष्टेतिसुरान्विभुः शरंधनुषिसंधायपुरेष्वस्त्रंव्यमुंचत ५६ ततोऽग्निवर्णाइषवउत्पेतुः सूर्यमंडलात् यथामयूख
संदोहानादृश्यतपुरोयतः ५७ तैः स्पृष्टाव्यसवः सर्वेनिपेतुः स्मपुरौकसः तानानीयमहायोगीमयः कूपरसेऽक्षिपत् ५८ सिद्धामृतरसस्पृ
ष्टावज्रसारामहौजसः उत्तस्थुर्मेघदलनावैद्युताइववन्हयः ५९ विलोक्यभग्नसंकल्पंविमनस्कंवृषध्वजम् तदाऽयंभगवान्विष्णुस्तत्रो
पायमकल्पयत् ६० वत्सआसीत्तदाब्रह्मास्वयंविष्णुरयंहिगौः प्रविश्यत्रिपुरंकालेरसकूपामृतंपपौ तेऽसुराह्यपिपश्यंतोनन्यषेधन्वि
मोहिताः ६१ तद्विज्ञायमहायोगीरसपालानिदंजगौ स्वयंविशोकः शोकार्तान्स्मरन्दैवगतिंचताम् ६२ देवोऽसुरोनरोऽन्योवानेश्वरोस्तीह
कश्चन आत्मनोऽन्यस्यवादिष्टंदैवेनापोहितुंद्वयोः ६३ अथासौशक्तिभिः स्वाभिः शंभोः प्राधानिकंव्यधात् धर्मज्ञानविरक्त्यर्धितपोवि
द्याक्रियादिभिः ६४ रथंसूतंध्वजंवाहान्धनुर्वर्मशरादियत् सन्नद्धोरथमास्थायशरंधनुरुपाददे ६५ शरंधनुषिसंधायमुहूर्तेभिजितीश्वरः
ददाहतेनदुर्भेद्याहरोऽथत्रिपुरोनृप ६६ दिविदुंदुभयोनेदुर्विमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेशाजयेतिकुसुमोत्करैः अवाकिरन्जगुर्हृ
ष्टाननृतुश्चाप्सरोगणाः ६७ एवंदग्ध्वापुरस्तिस्रोभगवान्पुरहानृप ब्रह्मादिभिः स्तूयमानः स्वधामप्रत्यपद्यत ६८ एवंविधान्यस्यहरेः स्वमा
ययाविडंबमानस्यनृलोकमात्मनः वीर्याणिगीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरंवदामिकिम् ६९ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेसप्तमस्कंधेयुधिष्ठिरनारदसंवादेत्रिपुरविजयोनामदशमोऽध्यायः १०

आत्मनोवा अन्यस्यवाद्वयोरपिवादैवेनदिष्टमुपकल्पितमपोहितुंपरिहर्तुमिहकश्चिदपीश्वरः समर्थोनास्ति ६३ असौश्रीकृष्णः प्रधनंसंग्रामस्तत्साधनम् -
६४ ६५ अभिजितिमध्यान्हे ६६ विमानशतानिसंकुलानिसंकीर्णानियेषांतेदेवादयः ६७ ६८ आदितआरभ्यस्कंधार्थेनिगमयति एवंविधानीति नृलो
कंनराकारमात्मनोविडंबमानस्य अनुकुर्वतः ६९ इतिसप्तमेटीकायांदशमोऽध्यायः १०

एकादशेनृणांधर्माःसाधारण्येनवर्णिताः विशेषेणचवर्णानांमुख्यामुख्याश्रयोषिताम् १ तदेवंदशभिर्ज्ञानभक्तियोगावुदीरितौ अथपंचभिरध्यायैः कर्मयोगोऽनु
वर्ण्यते २ दैत्यपतेःप्रल्हादस्यसाधूनांसभासुसभाजितंसत्कृतमीहितंचरितंश्रुत्वापुनर्नारदंपप्रच्छ कथंभूतस्येहितम् महत्तमानामग्रण्यःमुख्यस्तस्यतत्रहेतुःउ
रुक्रमे आत्मामनोयस्य १ श्रवणेच्छायांहेतुः यत्यतोधर्मात् अनुष्ठितात् परंज्ञानंभक्तिंचविंदति २ ३ ननुस्मृतिकारैर्धर्मउक्तएवतत्राह नारायणपराइ
ति ४ अजायश्रीनारायणाय तस्यैवमुखाच्छ्रुतम् ५ तन्मुखादात्मनःश्रवणंसंभावयन्विशिनष्टि यइति ६ प्रथमंतावद्धर्मेप्रमाणमाह धर्मेति धर्मस्यमू
लंप्रमाणंस्मृतंचस्मृतिः तद्विदांवेदविदां येनचात्मामनःप्रसीदति तुष्यतिच तथाचयाज्ञवल्क्यः श्रुतिःस्मृतिः सदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः सम्यक्संकल्प

श्रीशुकउवाच श्रुत्वेहितंसाधुसभासभाजितंमहत्तमाग्रण्यउरुक्रमात्मनः युधिष्ठिरोदैत्यपतेर्मुदायुतःपप्रच्छभूयस्तनयंस्वयं
भुवः १ युधिष्ठिरउवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामिनृणांधर्मंसनातनम् वर्णाश्रमाचारयुतंयत्पुमान्विंदतेपरम् २ भवान्प्रजापतेःसा
क्षादात्मजःपरमेष्ठिनः सुतानांसंमतोब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ३ नारायणपराविप्राधर्मंगुह्यंपरंविदुः करुणाःसाधवःशांतास्त्वद्वि-
धानतथापरे ४ नारदउवाच नत्वाभगवतेऽजायलोकानांधर्महेतवे वक्ष्येसनातनंधर्मंनारायणमुखाच्छ्रुतम् ५ योऽवतीर्यात्म
नोंशेनदाक्षायण्यांतुधर्मतः लोकानांस्वस्तयेध्यास्तेतपोबदरिकाश्रमे ६ धर्ममूलंहिभगवान्सर्ववेदमयोहरिः स्मृतंचतद्विदांराजन्-
येनचात्माप्रसीदति ७ सत्यंदयातपःशौचंतितिक्षेक्षाशमोदमः अहिंसाब्रह्मचर्यंचत्यागःस्वाध्यायआर्जवम् ८ संतोषःसमदृक्से
वाग्राम्येहोपरमःशनैः नृणांविपर्ययेहेक्षामौनमात्मविमर्शनम् ९ अन्नाद्यादेःसंविभागोभूतेभ्यश्चयथार्हतः तेष्वात्मदेवताबुद्धिः
सुतरांनृषुपांडव १० श्रवणंकीर्तनंचास्यस्मरणंमहतांगतेः सेवेज्यावनतिर्दास्यंसख्यमात्मसमर्पणम् ११ नृणामयंपरोधर्मःसर्वे
षांसमुदाहृतः त्रिंशल्लक्षणवान्राजन्सर्वात्मायेनतुष्यति १२

जः कामोधर्ममूलमिदंस्मृतमिति मनुश्चवेदोखिलोधर्ममूलंस्मृतिशीलेचतद्विदां आचारश्चैवसाधूनामात्मनस्तुष्टिरेवचेति ७ तत्रतावन्नरमात्रसाधारण
धर्ममाह सत्यमितिपंचभिः तपएकादश्युपवासादि ईक्षायुक्तायुक्तविवेकः शमोमनसःसंयमः दमोबाह्येंद्रियाणांत्यागोदानम् स्वाध्यायोयथोचितजपः ८
संतोषोदैवलब्धेनालंबुद्धिः समदृशांमहतांसेवाग्राम्येहोपरमः प्रवृत्तकर्मभ्योनिवृत्तिः विपर्ययेहेक्षानिष्फलक्रियाणामीक्षणंमौनंवृथालापनिवृत्तिः आ
त्मविमर्शनंदेहादिव्यतिरिक्तात्मानुसंधानम् ९ आत्मेतिदेवतेतिचबुद्धिः १० अस्यश्रीकृष्णस्यश्रवणादयोनव इज्याअर्चनम् ११ एवंत्रिंशल्लक्ष
णवान् १२

इदानींवर्णधर्मान्वक्तुंद्विजानांलक्षणमाह संस्कारामंत्रवंतोगर्भाधानादयोयस्मिन्नविच्छिन्नाः सद्विजः तर्हिशूद्रस्यापिसंस्काराविच्छेदेसतिद्विजत्वंस्यात्तत्राह अजो
ब्रह्मायमेवंभूतंसंस्कारयुक्तंजगाद सद्विजः शूद्रंतुनमंत्रवत्संस्कारयुक्तंजगाद नचोपनयनवंतमतोनासौद्विजः तथाचस्मृतिः विवाहमात्रसंस्कारंशूद्रोपिल
भतांसदा नकेनचित्समसृजच्छंदसातंप्रजापतिरिति श्रुतिश्च गायत्र्याब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभाराजन्यंजगत्यावैश्यंनकेनचिच्छूद्रमिति अतोविवाहव्यतिरिक्तसं
स्कारस्यानावश्यकत्वात् उपनयनस्यतुसर्वथानिषेधान्नतस्यद्विजत्वमित्यर्थः सद्विजोवैदिकादयइतिपाठेवैदिकादयइतिगर्भाधानादयइत्यर्थः त्रैवर्णिकानामा
वश्यकान्धर्मानाह इज्येति जन्मनाविशुद्धेनकुलेनकर्मणाचआचारेणअवदातानांशुद्धानांदुष्कुलानांदुराचाराणांचनैतानिविहितानीत्यर्थः ब्रह्मचर्याद्याश्रमवि
हिताःक्रियाश्च शूद्रस्यतुवर्णधर्माएव आश्रमभेदकृतविशेषाभावात् १३ ब्राह्मणादीनांचतुर्णामपिवृत्तिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येतिसार्द्धैस्त्रिभिः विप्रस्यषट्कर्मा
णिविहितानीत्यनुषंगः तत्रत्वध्यापनंयाजनंप्रतिग्रहश्चजीविका यथाहमनुः षण्णांतुकर्मणामस्यत्रीणिकर्माणिजीविका याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतिग्रह

संस्कारायत्राविच्छिन्नाः सद्विजो ऽजोजगादयम् इज्याध्ययनदानानिविहितानिद्विजन्मनाम् जन्मकर्मावदातानांक्रियाश्चाश्रमचोदिताः
१३ विप्रस्याध्ययनादीनिषडन्यस्याप्रतिग्रहः राज्ञोवृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वाकरादिभिः १४ वैश्यस्तुवार्तावृत्तिश्चनित्यंब्रह्मकुलानुगः शू
द्रस्यद्विजशुश्रूषावृत्तिश्चस्वामिनोभवेत् १५ वार्ताविचित्राशालीनयायावरशिलोंच्छनम् विप्रवृत्तिश्चतुर्द्धेयंश्रेयसीचोत्तरोत्तरा १६ जघ
न्योनोत्तमांवृत्तिमनापदिभजेन्नरः ऋतेराजन्यमापत्सुसर्वेषामपिसर्वशः १७ ऋतामृताभ्यांजीवेतमृतेनप्रमृतेनवा सत्यानृताभ्यांजीवेत
नश्ववृत्त्याकथंचन १८ ऋतमुंच्छशिलंप्रोक्तममृतंयदयाचितम् मृतंतुनित्ययाच्ञास्यात्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् १९ सत्यानृतंतुवाणिज्यंश्ववृ
त्तिर्नीचसेवनम् वर्जयेत्तांसदाविप्रोराजन्यश्चजुगुप्सिताम् सर्ववेदमयोविप्रः सर्वदेवमयोनृपः २० शमोदमस्तपःशौचंसंतोषः क्षांतिरार्ज
वम् ज्ञानंदयाच्युतात्मत्वंसत्यंचब्रह्मलक्षणम् २१

इति अन्यस्यक्षत्रियस्यअप्रतिग्रहइतिप्रतिग्रहातिरिक्तंयाजनमध्यापनंचापद्यनुजानाति वृत्त्य
तिचानंतरमेवऋतेराजन्यमिति श्रूयतेच अश्वपतिकेकयप्रभृतीनांक्षत्रियाणामुपदेष्टृत्वादि प्रजापालनेधिकृतस्यक्षत्रियस्यवृत्त्यंतरमाह राज्ञइति आदिशब्दे
नदंडशुल्कादि १४ वार्ताकृषिवाणिज्यादिलक्षणावृत्तिर्यस्य शूद्रस्यद्विजानांशुश्रूषाविहिता स्वामिनोद्विजस्यतुशुश्रूषावृत्तिश्चभवेत् १५ विप्रस्यमु
ख्यावृत्तिःकल्पभेदेनयुगभेदेनवृत्त्यंतराण्याह वार्तेति वार्ताविचित्राकृष्यादिरूपा शालीनंधार्ष्ट्यविनैवप्राप्तमयाचितम् यायावरंप्रत्यहंधान्ययाच्ञा शीलंशालिस्त
त्रादौस्वामित्यक्तकणिशोपादानं उंच्छनमापणादिपतितकणोपादानं शिलोंच्छनंद्वयमेकीकृत्यचतुर्द्धेत्युक्तम् श्रेयसीउत्तमा १६ वृत्तिष्वेवव्यवस्थांदर्शयन्न
आपद्वृत्तीराह जघन्योनीचः उत्तमामध्यापनादिरूपामृतेराजन्यं क्षत्रियस्तुप्रतिग्रहादन्यांभजेत् १७ चतुर्विधांपूर्वोक्तांविप्रवृत्तिमितरेषामपिदर्शयन्ना
ह ऋतामृताभ्यामिति १८ श्लोकांतरेणश्लोकंव्याचष्टे ऋतमिति १९ तयोस्त्वर्जने हेतुमाह सर्ववेदमयइति २० वर्णानामभिव्यंजकरूपान्धर्माना
ह शमइतिचतुर्भिः अच्युतात्मत्वंश्रीविष्णुपरत्वं सर्वेषाम् २१

छ छ छ छ

शौर्यंयुद्धोत्साहः वीर्यंप्रभावः तेजःप्रागल्भ्यं त्यागोदानम् आत्मनोमनसोजयः २२ २३ अमंत्रयज्ञः नमस्कारेणैवपंचयज्ञानुष्ठानं तथाचयाज्ञवल्क्यः नमस्कारे णमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेत् आमान्नेनघृतेनैवपक्वान्नंतुविवर्जयेत्इति २४ स्त्रीधर्मानाह स्त्रीणामितिपंचभिः पतिरेवदेवोयासाम् तस्यपत्युरेवशुश्रूषा पादसंवाहनादिभिः तदनुकूलताचहिताचरणं तस्यचव्रतंनियमस्तस्यधारणमाचरणम् एतच्चतुष्टयंपतिव्रतानांलक्षणंधर्मश्च २५ किंच संमार्जनोपलेपा भ्यामित्यादेः पतिंभजेदित्युत्तरेणान्वयः परिमृष्टाउद्वर्तनादिनानिर्मलीकृताः परिच्छदागृहोपकरणानियया २६ २७ किंच संतुष्टायथालाभेनतावन्मात्रभो गेऽप्यलोलुपादक्षाअनलसाप्रियासत्याचवाग्यस्याः सर्वत्रापिअप्रमत्ताअवहिताअपतितंमहापातकशून्यं यथाहयाज्ञवल्क्यः आशुद्धेःसंप्रतीक्ष्योहि महापातकदूषितइति २८ तत्परासतीभजेत श्रीर्हरिमिव हर्यात्मनापत्यासह २९ प्रतिलोमजानुलोमजानांवृत्तिमाह वृत्तिरिति तत्तत्कुलकृताकुलपर

शौर्यंवीर्यंधृतिस्तेजस्त्याग आत्मजयः क्षमा ब्रह्मण्यताप्रसादश्चरक्षाचक्षत्रलक्षणम् २२ देवगुर्वच्युतेभक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् आस्तिक्यमुद्यमोनित्यंनैपुण्यंवैश्यलक्षणम् २३ शूद्रस्यसन्नतिः शौचंसेवास्वामिन्यमायया अमंत्रयज्ञोह्यस्तेयंसत्यंगोविप्ररक्षणम् २४ स्त्रीणांचपतिदेवानांतच्छुश्रूषानुकूलता तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्चनित्यंतद्व्रतधारणम् २५ संमार्जनोपलेपाभ्यांगृहमंडलवर्तनैः स्व यंचमंडितानित्यंपरिमृष्टपरिच्छेदा २६ कामैरुच्चावचैःसाध्वीप्रश्रयेणदमेनच वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णाकालेकालेभजेत्पतिम् २७ संतुष्टालोलुपादक्षाधर्मज्ञाप्रियसत्यवाक् अप्रमत्ताशुचिस्निग्धा पतिंत्वपतितंभजेत् २८ यापतिंहरिभावेनभजेच्छ्रीरिवतत्परा ह र्यात्मनाहरेर्लोकेपत्याश्रीरिवमोदते २९ वृत्तिः संकरजातीनांतत्तत्कुलकृताभवेत् अचौराणामपापानामंत्यजांतेऽवसायिनाम् ३० प्रायः स्वभावविहितोनृणांधर्मोयुगेयुगे वेददृग्भिः स्मृतोराजन्प्रेत्यचेहचशर्मकृत् ३१ वृत्त्यास्वभावकृतयावर्तमानः स्वकर्मकृत् हित्वास्वभावजंकर्मशनैर्निर्गुणतामियात् ३२ उप्यमानंबहुक्षेत्रंस्वयंनिर्वीर्यतामियात् नकल्पतेपुनः सूत्याउप्तंबीजंचनश्यति ३३

पराप्राप्ता परंपराप्राप्तमपिचौर्यहिंसादिकंचप्रतिषेधति अचौराणामपापानांचेति तत्तत्प्रदर्शनार्थंकांश्चित्प्रतिलोमजविशेषानाह अंत्यजेति रजकश्च र्मकारश्चनटोबुरुडएवच कैवर्तमेदभिल्लाश्चसप्तैतेचांत्यजाः स्मृताः अंतेवसायिनस्तुचांडालपुल्कसमातंगादयः तेषांपरंपराप्राप्तैववस्त्रनिर्णेजनादिवृ- त्तिरित्यर्थः ३० श्रेष्ठादपिपरधर्मान्नीचोऽपिस्वधर्मएवश्रेयानित्याह प्रायइति स्वभावेनसत्त्वादिप्रकृत्याविहितोधर्मः शर्मकृत् सुखहेतुः स्मृतः कैःवेद एवदृक्चक्षुर्येषांतैः भगवताचोक्तम् श्रेयान्स्वधर्मोविगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितादिति ३१ ननुस्वाभाविकस्यकर्मणोबंधहेतुत्वात्कथंसुखहेतुत्वंतत्राह वृत्त्येति ३२ ननुकाम्यानिकर्माणिकुर्वतस्तत्फलभोगपरस्यकथंनैर्गुण्यंस्यात् तदुक्तम् प्रह्लादेन औपस्थ्यजैह्व्यंबहुमन्यमानः कथंविरज्येत दुरंतमोह इत्यादि तत्राधिकारिभेदेनव्यवस्थांसदृष्टांतामाह उप्यमानमितिद्वाभ्याम् पुनः सूत्यैसस्यप्रसवाय ३३ ७

कामा आशीरते वासनारूपेण यस्मिंस्तत् अयंभावः उत्कटवासनाविष्टस्य सहसैव कामत्यागासंभवाद्देदोक्तनियमेन बहुशः कामान्भुंजानस्यैव नित्यनैमित्ति कैर्विशुद्धचेतसस्तद्दोषदर्शनेन यथा तिसौभरिप्रभृतीनामिव शनैर्विरागो भवति यथा सवीर्यक्षेत्रं शनैर्निर्वीर्यं भवति यथा च प्रज्वलितोऽग्निर्नघृतबिंदुभिः शा म्यति किंतु महता तु घृतपूरेण शाम्यत्येव तद्वत् प्रह्लादकृतस्तुतौ कौमार एव निवृत्त्युपदेशो मंदवासनानामधिकारेण तदुक्तं तत्रैव बालानदूषितधियो द्वंद्वा रामेरितेहितैरिति अतः सर्वमनवद्यम् ३४ शमादिभिरेव ब्राह्मणादिव्यवहारो मुख्यः नजातिमात्रादित्याह यस्येति यत् यदि अन्यत्र वर्णांतरेऽपि दृश्येत तद्वर्णांतरं तेनैव लक्षणनिमित्तेनैव विनिर्दिशेत् नतज्जातिनिमित्तेनेत्यर्थः ३५ इतिसप्तमेटीकायामेकादशोऽध्यायः ११ द्वादशेवर्ण्यतेधर्मोब्र ह्मचारिवनस्थयोः चतुर्णामाश्रमाणांच साधारण्येनकश्चन १ वर्णादीनांधर्माउक्ताः इदानीमाश्रमधर्माउच्यंते तत्रास्मिन्द्वादशेऽध्याये ब्रह्मचारिवानप्रस्थ

एवंकामाशयंचित्तंकामानामतिसेवया विरज्येत यथा राजन्नाग्निवत्कामबिंदुभिः ३४ यस्य यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिव्यंजकम् यद न्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ३५ इतिश्रीभा॰म॰ सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नाम एकादशोऽध्यायः ११ नारदउवाच ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दांतो गुरोर्हितम् आचरन्दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौहृदः १ सायंप्रातरुपासीत गुर्वग्न्यर्कसुरो त्तमान् उभे संध्ये च यतवाक् जपन्ब्रह्म समाहितः २ छंदांस्यधीयीत गुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः उपक्रमेऽवसाने च चरणौ शिरसा नमेत् ३ मेखलाजिनवासांसि जटादंडकमंडलून् बिभृयादुपवीतं च दर्भपाणिर्यथोदितम् ४ सायंप्रातश्चरेद्भैक्षं गुरवे तन्निवेदयेत् भुंजी त यद्यनुज्ञातो नो चेदुपवसेत्क्वचित् ५ सुशीलो मितभुग्दक्षः श्रद्दधानो जितेंद्रियः यावदर्थं व्यवहरेत्स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ६ वर्ज येत्प्रमदागाथामगृहस्थो बृहद्व्रतः इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंत्यपि यतेर्मनः ७ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् गुरुस्त्रीभि र्युवतिभिः कारयेन्नात्मनो युवा ८ नन्वग्निः प्रमदा नाम घृतकुंभसमः पुमान् सुतामपि रहो जह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ९ कल्पयि त्वात्मना यावदाभासमिदमीश्वरः द्वैतं तावन्न विरमेत्ततो ह्यस्य विपर्ययः १०

योरसाधारणाश्चोच्यंते त्रयोदशे यतेर्धर्माः चतुर्दशे गृहस्थस्य पंचदशे सर्वधर्मसारसंग्रहः ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन् गुर्वादीनुपासीतेत्युत्तरेणान्वयः १ तानाह सायमिति ब्रह्म गायत्रीं जपन् संध्यात्रयमुपासीत उभे संध्ये तु यतवा क् सायंप्रातः संध्याकालनिमित्तं मौनं कुर्यादित्यर्थः २ उपक्रमे आदौ अवसाने अंते गुरोश्चरणौ नमेत् ३ यथोदितमिति पालाशो दंडो ब्राह्मणस्येत्यादिनियमम नतिक्रम्य जटाधारणं तु केशप्रसाधनाभावमात्रम् ४ ५ यावदर्थं यथोपयोगमेव भिक्षाग्रहणपर्यंतम् ६ बृहद्व्रतः ब्रह्मचर्यवान् गृहस्थव्यतिरिक्तः सर्वोऽपि प्रमदागा थाम् वर्जयेत् तत्र हेतुः इंद्रियाणीति इंद्रियाणि बलवंति संयतस्यापि मनो हरंतीति ७ ८ नकारयेदित्यत्र हेतुः नन्विति रहः एकांते अन्यदा केशप्रसाधनादिव्यति रिक्तावसरे अनेकांतावसरे वा यावदर्थं तदुक्तं कुर्यात् ९ ननु मिथ्यात्वादति कश्मलत्वाच्च स्वयं त्यक्तप्रायं स्त्र्यादि जह्यादिति कोऽयमतिनिर्बंधस्तत्राह कल्पयि त्वेति आत्मनास्वरूपसाक्षात्कारेण इदं देहेंद्रियादि आभासमात्रं कल्पयित्वा निश्चित्य यावदसौ जीव ईश्वरः स्वतंत्रो न भवेत् तावद्द्वैतमयं पुमानयं स्त्रीत्यादिभे दो न विरमेत् ततः किमत आह ततो हि द्वैतात् विपर्ययः गुणाध्यासेन भोग्यताबुद्धिः अतो जह्यादेवेत्यर्थः १०

एतत्सर्वं स्त्रूशीलइत्याद्युक्तं गृहस्थस्य विशेषमाह गुरुवृत्तिरिति ११ अंजनादीनामामिषांतानां द्वंद्वैकवद्भावः अंजनं शरीरस्य अभ्यंजनं शिरसः स्त्रियं च अवलेखनं वा चित्रकर्मस्थीणां कुड्यादौ लेखनं वा तन्निरीक्षणं वा अत्राभ्यंगादिस्वरूपतो निषिध्यते पूर्वं तु कथंचिदापदि प्राप्तमपि स्त्रीकर्तृकं निषिद्धमिति भेदः १२ अंगैः शिक्षादिभिरुपनिषद्भिश्च सहितां वेदत्रयीमधीत्य अवबुद्ध्य च तदर्थं च विचार्य यावदर्थं स्वाधिकारानुसारेण १३ यदीश्वरः शक्तः तर्हि गुरोः काममपेक्षितं वरं दत्वा यथाधिकारं गृहस्थाद्याश्रमं स्वीकुर्यात् प्रव्रजेत वा तत्रैव वा वसेत् नैष्ठिकः स्यादित्यर्थः १४ स्वधामभिः स्वाश्रयैर्भूतैर्जीवैः सह तन्नियंतृतया १५ चरन् एवमाचरन् विदितं विज्ञानं विज्ञेयं येन सः १६ ऋषिलोकं महर्लोकम् १७ अकृष्टमकृष्टपच्यमश्नीयात् अकालतः पाककालात्पूर्वमेव निष्पन्नमित्यर्थः अ

एतत्सर्वं गृहस्थस्य समाम्नातं यतेरपि गुरुवृत्तिर्विकल्पेन गृहस्थस्यर्तुगामिनः ११ अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषं मधु स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्ये धृतव्रताः १२ उषित्वैवं गुरुकुले द्विजोऽधीत्यावबुध्य च त्रयीं सांगोपनिषदं यावदर्थं यथाबलम् १३ दत्वा वरमनुज्ञातो गुरोः कामं यदीश्वरः गृहं वनं वा प्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्र वा वसेत् १४ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजम् भूतैः स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् १५ एवंविधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही चरन्विदितविज्ञानः परं ब्रह्माधिगच्छति १६ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिसंमतान् यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा १७ न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमुताहरेत् १८ वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालनोदितान् लब्धे नवे नवेऽन्नाद्ये पुराणं तु परित्यजेत् १९ अग्न्यर्थमेव शरणमुटजं वाद्रिकंदराम् श्रयेत हिमवाय्वग्निवर्षार्कातपषाट् स्वयम् २० केशरोमनखश्मश्रुमलानि जटिलो दधत् कमंडल्वजिने दंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् २१ चरेद्वने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः द्वावेकं वा यथा बुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः २२ यदाऽकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाथवा आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम् २३ आत्मन्यग्नीन्समारोप्य संन्यस्याहं ममात्मताम् कारणेषु न्यसेत्सम्यक्संघातं तु यथार्हतः २४ खे खानि वायौ निश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान् अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्भवम् २५

कपक्वं फलादि अग्निपक्वमन्नादि आमं वा आहरेत् अश्नीयात् १८ वन्यैर्नीवारादिभिः चरुपुरोडाशान् कालनोदितान् नित्यान् पुराणं पूर्वसंचितम् १९ हिमादीन् सहत इति तथा २० केशादीन् मलं चाप्रक्षालनेन धारयन् कमंडल्वादींश्च दधत् धारयेदित्यर्थः २१ कृच्छ्रतः तपःक्लेशात् यथा बुद्धिर्न नश्येत्तथा चरेत् २२ द्वादशाब्दाद्यनंतरमपि यदि धर्मानुष्ठाने शक्तस्तर्हि वन एव वसेत् यदि तु ज्ञानाभ्यासे योग्यस्तर्हि संन्यसेदित्युत्तराध्याये वक्ष्यति तदुभयरहितस्य तु यत्कर्तव्यं तदाह यदा अकल्पः असमर्थः आन्वीक्षिक्यां ज्ञानाभ्यासे २३ अनशनादि करिष्यतः पूर्वकृत्यमाह आत्मनीत्यादि यावत्समाप्ति यथार्हतः यथायोग्यं स्वकारणेष्वाकाशादिषु संघातं देहं न्यसेत् प्रविलापयेत् २५ तदेव विभज्य दर्शयति खे आकाशे खानि देहगतच्छिद्राणि आत्मवान् धीमान् शेषमस्थिमांसादि कठिनांशम् २५

एवंस्थूलशरीरस्यलयमुक्त्वालिंगशरीररूपस्याध्यात्मादित्रयस्यलयमाह वाचमित्यादिना तत्रयद्यपियथोद्भवंलयस्युक्तत्वादध्यात्मादीनांस्वस्वकारणेषुरा
जसाहंकारादिषुलयोवाच्यः तथाऽपीहतेषांलयभावनेयमहितीयात्मप्रतिपत्तिपरेति यथाकथंचिल्लयेभाव्येदेवतानांप्रवर्त्तकत्वेनप्राधान्यादिंद्रियतद्वि
षययोर्देवतासुलयः कथ्यतेवक्तव्यसहितांवाचमग्नौन्यसेत् एवंसर्वत्र पदानिपादौवयसिविष्णौ २६ सनादेनशब्देनसह अध्यात्मनिवायौ अध्यात्म
विदितिपाठेवायाविति ज्ञातव्यम् २७ ज्योतिषिआदित्येरूपाणिरसगंधयोस्त्विंद्रियाद्याकर्षकत्वेनप्राधान्यविवक्षयादेवतासहितस्यविषयेलयमाह प्र
चेतसासहजिव्हांरसनमप्सुरसरूपासुघ्राणशब्देनाश्विनोरप्युपलक्षणम् अश्विभ्यांसहघ्राणंग्रंथेगंधेरूपलक्षितायांक्षिताविवत्यर्थः २८ परेकवौब्र
ह्मणि अध्यात्मनाअहंकारेणअध्यात्मतामितिपाठेकर्माण्यहंकारंचेत्यर्थः कथंभूतेरुद्रेयद्यस्मादहंममतापूर्विकाक्रियाभवतितस्मिन् सत्वेनचेतन

वाचमग्नौसवक्तव्यामिंद्रेशिल्पंकरावपि पदानिगत्यावयसिरत्योपस्थंप्रजापतौ २६ मृत्यौपायुंविसर्गंचयथास्थानंविनिर्दिशेत् -
दिक्षुश्रोत्रंसनादेनस्पर्शमध्यात्मनित्वचम् २७ रूपाणिचक्षुषाराजन्ज्योतिष्यभिनिवेशयेत् अप्सुप्रचेतसाजिव्हांघ्रेयैर्घ्राणंक्षितौ
न्यसेत् २८ मनोमनोरथैश्चंद्रेबुद्धिंबोध्यैःकवौपरे कर्माण्यध्यात्मनारुद्रेयदहंममताक्रिया सत्त्वेनचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणैर्वैकारिकंपरे २९
अप्सुक्षितिमपोज्योतिष्यदोवायौनभस्यमुम् कूटस्थेतच्चमहतितदव्यक्तेऽक्षरेचतत् ३० इत्यक्षरतयात्मानंचिन्मात्रमवशेषितम्
ज्ञात्वाद्वयोऽथविरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेस॰ द्वादशोऽध्यायः १२ नारदउवाच कल्पस्त्वेवं
परिव्रज्यदेहमात्रावशेषितः ग्रामैकरात्रविधिनानिरपेक्षश्चरेन्महीम् १ बिभृयाद्यद्यसौवासः कौपीनाच्छादनंपरम् त्यक्तंनदंडलिं-
गादेरन्यत्किंचिदनापदि २ एकएवचरेद्भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः सर्वभूतसुहृच्छांतोनारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदोवि-
श्वंपरेसदसतोऽव्यये आत्मानंचपरंब्रह्मसर्वत्रसदसन्मये ४

यागुणैः गुणकार्यैः प्रागवशिष्टैर्देवैः सहयद्वासत्त्वादिभिर्गुणैः हेतुभूतैः वैकारिकं
भोक्तृत्वादिविकारवंतंक्षेत्रज्ञंपरेनिर्विकारेब्रह्मणि २९ ननुविकारवतः कथंपरे अविकारेलयःस्यात् विकारहेतूनांसर्वोपाधीनांलयद्वारेणेत्याह अप्स्विति
अदोज्योतिः तच्चनभः कूटस्थेअहंतत्वेतच्चकूटस्थंमहतिमहत्तत्वेप्रधानेतच्चाव्यक्तमक्षरेपरमात्मनि ३० इतिसर्वोपाधिलयाद्धेतोः अवशेषितंचिन्मात्र
मात्मानंक्षेत्रज्ञं अक्षरतयाज्ञात्वा अद्वयःसन्विरमेत् दग्धकाष्ठोयथाऽनलः ३१ इतिसप्तमेटीकायांद्वादशोऽध्यायः १२ त्रयोदशेयतेर्धर्मःसा
धकस्योच्यतेमहान् अवधूतेतिहासेनसिद्धावस्थाचवर्ण्यते १ एवंध्यात्वाअकल्पःअनशनादिकंकुर्यात् आन्वीक्षिक्यांकल्पस्त्वेवंध्यात्वापरिव्रज्येति
संबंधः कियदत्रत्याज्यम् देहव्यतिरिक्तंसर्वमित्याह देहमात्रेति तस्यधर्मानाह ग्रामैकरात्रेतिनवभिः १ कौपीनंगुह्यमाच्छाद्यतेयावतातावन्मात्रंप
रंकेवलम् अन्यदितिवात्यक्तंप्रैषोच्चारणात्पूर्वमेव २ ३ सदसतः परेकार्यकारणव्यतिरिक्ते ४

मन्वात्मानंपरंब्रह्मेतिकथंसामानाधिकरण्यनिर्देशः नहिबद्धमुक्तयोरैक्यंसंभवतितत्राह सुप्तेति सुषुप्तौहितमसावृतमात्मतत्त्वंजागृत्स्वप्नयोस्तुविक्षिप्तंप्रकाशते संधौतुनतमोनापिविक्षेपः अतस्तदा आत्मदृक् आत्मानंलक्षीकृत्यस्थितः सन् आत्मनोगतिंतत्त्वंपश्यन् अतएवबंधंमोक्षंचमायामात्रंपश्यन् आत्मानंपरंब्रह्मसर्वत्रपश्येदित्यन्वयः तदुक्तंयोगग्रंथे निद्रादौजागरस्यांतेयोभावउपजायते तंभावंभावयन्नित्यंमुच्यतेनेतरोयतिरिति ५ अस्यदेहस्यप्रभवोऽप्ययश्चयस्मात् तंकालम् ६ असच्छास्त्रेषु अनात्मपरेषु नाटकादिषुजीविकांनक्षत्रविद्यादिवृत्तिम् वादवादान्जल्पवितंडनिष्ठान् कंचनमपिपक्षंनिर्बंधेननसंश्रयेत् ७ शिष्यान्नानुबध्नीतप्रलोभनादिनाबलान्नापादयेत् आरंभान्मठादिव्यापारान् नकुर्यादिति ८ परमहंसस्यविशेषमाह नयतेराश्रमोधर्मार्थः कथंभूतस्ययतेः महात्मनः तस्यलक्षणं शांतस्येत्यादि प्रायइत्यस्यायंभावः ज्ञानोत्पत्तिपर्यंतंबहूदकादिलिंगमाश्रित्यसत्त्वशुद्ध्यर्थंयमान्नियमांश्चा

सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनोगतिमात्मदृक् पश्यन्बंधंचमोक्षंचमायामात्रंनवस्तुतः ५ नाभिनंदेद्ध्रुवंमृत्युमध्रुवंवास्यजीवितम् कालंपरंप्रतीक्षेतभूतानांप्रभवाप्ययम् ६ नासच्छास्त्रेषुसज्जेतनोपजीवेतजीविकाम् वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षंकंचनसंश्रयेत् ७ नशिष्याननुबध्नीतग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् नव्याख्यामुपयुंजीतनारंभानारभेत्क्वचित् ८ नयतेराश्रमः प्रायोधर्महेतुर्महात्मनः शांतस्यसमचित्तस्यबिभृयादुतवात्यजेत् ९ अव्यक्तलिंगोव्यक्तार्थोमनीष्युन्मत्तबालवत् कविर्मूकवदात्मानंसदृष्ट्यादर्शयेन्नृणाम् १० अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् प्रल्हादस्यचसंवादंमुनेराजगरस्यच ११ तंशयानंधरोपस्थेकावेर्यांसह्यसानुनि रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् १२ ददर्शलोकान्विचरल्लोकतत्त्वविवित्सया वृतोमात्यैःकतिपयैःप्रल्हादोभगवत्प्रियः १३ कर्मणाकृतिभिर्वाचालिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः नविदंतिजनायंवैसोऽसावितिनवेतिच १४ तन्नत्वाभ्यर्च्यविधिवत्पादयोःशिरसास्पृशन् विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः १५ बिभर्षिकायंपीवानंसोद्यमोभोगवान्यथा वित्तंचैवोद्यमवतांभोगोवित्तवतामिह १६

चरन्नेवज्ञानोत्पत्त्यैयतेतउत्पन्नेतुज्ञानेननियमैः कृत्यमस्तियमाश्चस्वतएवस्युः अतस्तदालिंगादिभिः प्रयोजनाभावाल्लोकसंग्रहार्थंधारयेद्वात्यजेद्वेति ९ तस्यैवज्ञानदार्ढ्याभावेयोगभ्रंशपरिहारार्थमाह नबहिर्व्यक्तंलिंगंयस्य व्यक्तोऽर्थः प्रयोजनमात्मानुसंधानंयस्यसः मनीष्यपिउन्मत्तवत् बालवच्चकविरपिमूकवदात्मानंनृणांदृष्ट्यादर्शयेत् तेयथोन्मत्तादिरूपंमन्येरन्तथावर्तेत स्वदृष्ट्येतिपाठेबाह्यानुसंधानाभावेनेत्यर्थः १० परमहंसधर्ममेवेतिहासेनस्फुटयति अत्रापीतियावदध्यायसमाप्ति अजगरवृत्तस्यमुनेश्च अजगरवृत्तंनामएकत्रस्थित्याप्रारब्धकर्मभोगः ११ धरोपस्थेभूपृष्ठेसह्याद्रेस्तटेरजोभिर्धूसरैः तनूदेशैर्देहावयवैर्निगूढममलंतेजोयस्यतम् १२ १३ कर्मादिभिर्जनायंनविदुः तंपादयोःशिरसास्पृशन्नत्वा अप्राक्षीदित्युत्तरेणान्वयः १४ १५ उद्यमसहितइवभोगवानिवपीवानंस्थूलंदेहंधारयसि तत्रहेतुंवदेतितृतीयेनान्वयः १६ ध ध ध

उद्यमंविनैवममभोगोऽस्तीतिचेत्तत्राह विर्त्तचेति नुइतिनिश्चये हइतिप्रसिद्धो तवार्थोनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थः यतोऽर्थादेवयतोहेतोः पीवाक्षमंयोग्यंचेत् १७
किंच वित्तार्जनाद्यसमर्थोप्ययंजनस्तदर्थमुद्यमंकरोति त्वंतुसमर्थोऽपिकिमितिनकरोषीत्याह कविर्विद्वान् कल्पोदक्षः निपुणदृक्चतुरः चित्राः प्रियाः लोकरं-
जनाः कथाः यस्य तथाऽपिलोकस्यकर्मकुर्वतः सतः शेषेतदीक्षितापितावत्सर्वंपश्यन्नपि पाठांतरेनदेक्षि तत्कर्मनदेक्षिनौषिवा नचकरोषीत्यर्थः १८ तस्यवा
गेवामृतंतेनयंत्रितोवशीकृतः सन्प्राह १९ अध्यात्मचक्षुषाअंतर्दृष्ट्याभवान्वेदेव आर्याणांज्ञानिनांसंमतोननुभवान् इदमितियदुक्तंतदेवाह नृणामीहो
परमयोः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः पदानिस्थानानि फलानीत्यर्थः २० वेदेत्यत्रहेतुः यस्येति हृदिप्रविष्टः सन्नज्ञानंधुनोतिनाशयति अर्कोयथाबहिर्ध्वांतम् २१ यथा
श्रुतमित्यौद्धत्यपरिहारायोक्तम् २२ लोकः कर्मसुप्रवर्तते त्वंतुनिवृत्तः सन् किंशेषेइतियदुक्तंतत्राह तृष्णयेतिचतुर्भिः भवप्रवाहकारिण्यायथोचितैरपिवि

भोगिनांखलुदेहोयंपीवाभवतिनान्यथा नतेशयानस्यनिरुद्यमस्यब्रह्मन्नुहार्थोयतएवभोगः अभोगिनोऽयंतवविप्रदेहः पीवाय
तस्तद्वदनः क्षमंचेत् १७ कविः कल्योनिपुणदृक्चित्रप्रियकथः समः लोकस्यकुर्वतः कर्मशेषेतदीक्षिताऽपिवा १८ नारदउवाच
सइत्थंदैत्यपतिनापरिपृष्टोमहामुनिः स्मयमानस्तमभ्याहतद्वागमृतयंत्रितः १९ ब्राह्मणउवाच वेदेदमसुरश्रेष्ठभवान्नन्वार्य-
संमतः ईहोपरमयोर्नृणांपदान्यध्यात्मचक्षुषा २० यस्यनारायणोदेवोभगवान्हृद्गतःसदा भक्त्याकेवलयाऽज्ञानंधुनोतिध्वांतमर्कव
त् २१ अथापिब्रूहिमेप्रश्नांस्त्वराजन्यथाश्रुतम् संभावनीयोहिभवानात्मनः शुद्धिमिच्छताम् २२ तृष्णयाभववाहिन्यायोग्यैः कामैर
पूरया कर्माणिकार्यमाणोऽहंनानायोनिषुयोजितः २३ यदृच्छयालोकमिमंप्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंतिरश्चांपुनर-
स्यच २४ अत्रापिदंपतीनांचसुखायान्यापनुत्तये कर्माणिकुर्वतांदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मिविपर्ययम् २५ सुखमस्यात्मनोरूपंसर्वेहोपरति
स्तनुः मनःसंस्पर्शजान्दृष्ट्वाभोगान्स्वप्स्यामिसंविशन् २६ इत्येतदात्मनःस्वार्थंसंतंविस्मृत्यवैपुमान् विचित्रामसतिद्वैतेघोरामा
प्नोतिसंसृतिम् २७

षयैः पूरयितुमशक्ययातृष्णयाकर्मसुप्रवर्त्यमानोऽहंपूर्वंनानायोनिषुप्रवेशितः २३ तयैवतृष्णयाइमंलोकंमनुष्यदेहंयदृच्छ
याप्रापितः कथंभूतंलोकम् धर्मेणस्वर्गस्यद्वारंसाधनं अधर्मेणतिरश्चांश्वानसूकरादियोनेर्द्वारम् मिश्राभ्यांताभ्यांपुण्यापुण्याभ्यांपुनरप्यस्यमनुष्यत्वस्य
द्वारम् सर्वतोनिवृत्त्याअपवर्गस्यद्वारमित्यर्थः २४ अत्रापिमनुष्यत्वेऽपि अन्यापनुत्तयेदुःखनिवृत्त्यै विपर्ययंदृष्ट्वानिवृत्तोऽस्मि २५ ननुप्रवृत्त्याकदाचि
त्सुखंस्यान्निवृत्यातुकिंस्यादितिचेत्तत्राह सुखमस्यजीवस्यस्वरूपमेव तर्हिकिंनप्रकाशतेतत्राह सर्वेति तनोतीतितनुः सर्वक्रियानिवृत्तौस्वतए
वप्रकाशतइत्यर्थः भोगांश्चमनःसंस्पर्शजान् मनोरथमात्रजान् अशाश्वतान् दृष्ट्वास्वप्स्यामि निरुद्यमोऽस्मीत्यर्थः तर्हिकदाचित्कथंभुंक्षेतत्राह सं
विशन् प्रारब्धभोगान्भुंजानइत्यर्थः २६ एवंचेत्कोपिसंसारंनप्राप्नुयात्तत्राह इत्येतदात्मनः सुखात्मकंरूपंस्वार्थंस्वस्मिन्नेवसंतंपुरुषार्थंविस्मृ
त्यअसत्यपिद्वैते २७ ध ध ध

एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति जलमिति तदुद्भवैः तृणशैवालादिभिः जलकाम्यया जलेच्छया स्वतः आत्मस्वरूपादन्यत्र पुरुषार्थं पश्यन् २८ एवंस्वस्यानिरु द्यमत्वेकारणमुक्त्वा विपर्ययं दृष्टेति यदुक्तं तद्विवृणोति देहादिभिरितिपंचभिः ईहतः इच्छतः अनीशस्यनिर्दैवस्य पुनःपुनःप्रारब्धाः क्रियामोघाविफलाए वभवंति २९ क्रियाणां सफलत्वेपिफलस्यानुपयोगमाह आध्यात्मिकादिभिरिति मर्त्यस्यमरिष्यतः कृच्छ्रेणदुःखेनोपनतैःप्राप्तैः ३० कृच्छ्रंविनैवप्राप्तेः प्यर्थैर्दुःखंतदवस्थमित्याह पश्यामीति ३१ भयंप्रपंचयति राजतइति स्वस्मात् भक्तएवकथंचित्यागभोगविस्मरणादिनानाशःस्यादिति प्राणवतामर्थव तांचभयंनित्यम् ३२ अतोऽनर्थहेतुत्वात् प्राणेजीवने अर्थेचस्पृहानकार्येत्याह शोकेति ३३ नन्वेवमनर्थाननुभवंतोऽपि नकेचिद्विरज्यंतेनचयथालाभे

जलंतदुद्भवैश्छन्नंहित्वाऽज्ञोजलकाम्यया मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक्स्वतः २८ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनःसुखमीहतः दुःखात्ययंचानीशस्यक्रियामोघाःकृताःकृताः २९ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्यकर्हिचित् मर्त्यस्यकृच्छ्रोपनतैरर्थैःकामैःक्रि येतकिम् ३० पश्यामिधनिनांक्लेशंलुब्धानामजितात्मनाम् भयादलब्धनिद्राणांसर्वतोभिविशंकिनाम् ३१ राजतश्चोरतःशत्रोःस्वज नात्पशुपक्षितः अर्थिभ्यःकालतःस्वस्मान्नित्यंप्राणार्थवद्भयम् ३२ शोकमोहभयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः यन्मूलाःस्युर्नृणांजह्या त्स्पृहांप्राणार्थयोर्बुधः ३३ मधुकारमहासर्पौलोकेऽस्मिन्नोगुरूत्तमौ वैराग्यंपरितोषंचप्राप्तायच्छिक्षयावयम् ३४ विरागःसर्वकाम भ्यःशिक्षितोमेमधुव्रतात् कृच्छ्राप्तंमधुवद्वित्तंहत्वाप्यन्योहरेत्पतिम् ३५ अनीहःपरितुष्टात्मायदृच्छोपनतादहम् नोचेच्छयेबह्वहा निमहाहिरिवसत्त्ववान् ३६ क्वचिदल्पंक्वचिद्भूरिभुंजेन्नंस्वाद्वस्वादुवा क्वचिद्भूरिगुणोपेतंगुणहीनमुतक्वचित् ३७ श्रद्धयोपाहृतंक्वापि कदाचिन्मानवर्जितम् भुंजेभुक्त्वाऽथकस्मिंश्चित्दिवानक्तंयदृच्छया ३८ क्षौमंदुकूलमजिनंचीरंवल्कलमेववा वसेऽन्यदपिसंप्राप्तंदि ष्टभुक्तुष्टधीरहम् ३९ क्वचिच्छयेधरोपस्थतृणपर्णाश्मभस्मसु क्वचित्प्रासादपर्यंकेकशिपौवापरेच्छया ४० क्वचित्स्नातोनुलिप्तांगः सुवासाःस्रग्व्यलंकृतः रथेभाश्वैश्चरेक्वापिदिग्वासाग्रहवद्विभो ४१ नाहंनिंदेनचस्तौमिस्वभावविषमंजनम् एतेषांश्रेयआशासेउ तैकात्म्यंमहात्मनि ४२ विकल्पंजुहुयाच्चित्तौतांमनस्यर्थविभ्रमे मनोवैकारिकेहुत्वातन्मायायांजुहोत्यनु ४३

नतुष्यंति तंतुकथंवैराग्यादि कंप्राप्तोऽसितत्राह मधुकारेति मधुमक्षिका अजगरोययोःशिक्षयावृत्तपर्यालोचनया ३४ मधुकराच्छिक्षितमाह विरागइति वित्तपतिंहत्वाऽन्योवित्तंहरेदित्ये वम् ३५ अजगराच्छिक्षितमाह अनीहइति सत्त्ववान् धैर्यवान् ३६ पीनत्वेहेतुंवदन् यदृच्छयाप्राप्तात्परितोषंप्रपंचयति क्वचिदल्पमितिषड्भिः ३७ ३८ ची रंजीर्णवस्त्रखंडम् वसेपरिदधे दिष्टभुक्प्रारब्धकर्मफलभोगी ३९ प्रासादमध्येपर्यंकेतत्रापिकशिपौतूलिकायाम् ४० चरेविचरामि क्वचिद्ग्रहवद्दिगंबरोवि चरामि ४१ नचमानापमानकर्तृषुममवैषम्यमित्याह नाहमिति नाहंनिंदामि नचस्तौमिमहात्मनिविष्णौ ४२ एवंभूतत्वेनस्थितावुपायमाह विकल्पमितिद्वा भ्याम् चित्तौभेदग्राहकमनोवृत्तौ अर्थरूपोविभ्रमोयस्मिन्मनसितन्मनोवैकारिकेअहंकारेतत् अहंकारमनु अनंतरंमहत्तत्त्वद्वारेणेत्यर्थः ४३ ७

सत्यमेवपश्यतीतितथा ४४ मंदहस्यालोकशास्त्राभ्यांव्यपेतंनतुतत्त्वदृष्ट्यायतोभवान्भगवत्परः ४५ ४६ इतिसप्तमेटीकायांत्रयोदशोऽध्यायः १३ च
तुर्दशेगृहस्थस्यपरमोधर्मईर्यते देशकालादिभेदेनपुनःश्रेयोविशेषकृत् १ गृहस्थमुल्लंघ्यमोक्षंप्रति अंतरंगत्वेनप्रथमंवनस्थयतिधर्मेष्वभिहितेषुतर्हिगृ
हस्थस्यमोक्षोनस्यादितिशंकितचित्तःपृच्छति गृहस्थइति १ तस्यमोक्षधर्मानाह गृहेष्वित्यादियावदध्यायसमाप्ति साक्षाद्वासुदेवार्पणंयथाभवत्येवं
कुर्वन्नुपासीत २ ३ स्वयमेवमुच्यमानेषुवियुज्यमानेषुयथास्वप्नादुत्थितःपुमान् स्वप्नदृष्टेषुपुत्रादिषुसंगंविमुंचतितद्वत् ४ नन्वेवंभूतस्यदुर्जनैरभिभू
यमानस्यकुतोगृहोचिताःक्रियाःस्युस्तत्राह यावदर्थमिति अंतस्त्वनासक्तः बहिस्त्वासक्तइवनृलोकेजनमध्येनरतांमनुष्यतांन्यसेत् पुरुषकारमाविष्कु
र्यादित्यर्थः ५ आग्रहंतुक्वापिनकुर्यादित्याह ज्ञातयइति ६ नन्वेवंसर्वानुमोदनेवित्तक्षयप्रसंगात्कुतोवाजीवनंकुतोवाकर्मकरणंतत्राह दिव्यंदृष्ट्यादिभि

आत्मानुभूतोतांमायांजुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ततोनिरीहोविरमेत्स्वानुभूत्यात्मनिस्थितः ४४ स्वात्मवृत्तंमयेत्थंतेसुगुप्तमपिवर्णितम्
व्यपेतंलोकशास्त्राभ्यांभवान्हिभगवत्प्रियः ४५ नारदउवाच धर्मंपारमहंस्यंवैमुनेःश्रुत्वासुरेश्वरः पूजयित्वाततःप्रीतआमंत्र्यप्र
ययौगृहम् ४६ इतिश्रीभागवतेम० स० युधिष्ठिरनारदसंवादेयतिधर्मेत्रयोदशोऽध्यायः १३ युधिष्ठिरउवाच गृहस्थएतांपदवीं
विधिनायेनचांजसा यातिदेवऋषेब्रूहिमादृशोगृहमूढधीः १ नारदउवाच गृहेष्ववस्थितोराजन्क्रियाःकुर्वन्यथोचिताः वासु
देवार्पणंसाक्षादुपासीतमहामुनीन् २ शृण्वन्भगवतोभीक्ष्णामवतारकथामृतम् श्रद्दधानोयथाकालमुपशांतजनावृतः ३ सत्सं
गाच्छनकैःसंगमात्मजायात्मजादिषु विमुच्येन्मुच्यमानेषुस्वयंस्वप्नवदुत्थितः ४ यावदर्थमुपासीनोदेहेगेहेचपंडितः विरक्तोरक्तवत्त
त्रनृलोकेनरतांन्यसेत् ५ ज्ञातयःपितरौपुत्राभ्रातरःसुहृदोपरे यद्वदंतियदिच्छंतिचानुमोदेतनिर्ममः ६ दिव्यंभौमंचांतरिक्षंवित्तम
च्युतनिर्मितम् तत्सर्वमुपभुंजानएतत्कुर्यात्स्वतोबुधः ७ यावद्भ्रियेतजठरंतावत्स्वत्वंहिदेहिनाम् अधिकंयोऽभिमन्येतसस्तेनोदंडमर्ह
ति ८ मृगोष्ट्रखरमर्काखुसरीसृप्खगमक्षिकाः आत्मनःपुत्रवत्पश्येत्तैरेषामंतरंकियत् ९ त्रिवर्गंनातिकृच्छ्रेणभजेतगृहमेध्यपि यथादेशं
यथाकालंयावद्दैवोपपादितम् १० आश्वाघांतेवसायिभ्यःकामान्संविभजेद्यथा अप्येकामात्मनोदारांनृणांस्वत्वग्रहोयतः ११

र्जातंधान्यादि भौमंनिधानादि अंतरिक्षमकस्मादेवप्राप्तम् एवंस्वतएवअच्युतनिर्मितंदैवलब्धंयत् एतत्पूर्वोक्तंकर्मादि ७ दैवाद्भूरिलाभेजातेऽपितत्राभिमानोनका-
र्यइत्याह यावदितिभ्रियेतपूर्येत ८ अतएवपंकमपिस्वगृहंक्षेत्रंवाप्रविश्यभुंजानंननिवारयेदित्याह मृगेति मर्कोमर्कटः सरीसृप्सर्पः मक्षिकाश्चतैःपुत्रैःएषांमृ
गादीनांकियदंतरम् ९ अतिकृच्छ्रेणापाद्यनभजेत् किंतु यावद्दैवप्रापितंतावदेवभजेत् १० श्वानश्चअघाश्चपतिताः अंतेऽवसायिनश्चांडालादयः तानभिव्या
प्ययथार्हंकामान्संविभजेत् स्वभोग्यानिविभज्यदद्यात् यद्यप्येकैवात्मनोदाराभार्यातस्यामतिथिशुश्रूषणेनियुक्तायांस्वस्यशुश्रूषाहीयेत यस्यांचनृणांस्वत्वग्र
हः ममैवेयमित्याग्रहः तामेकामपिसंविभजेत् अतिथिशुश्रूषणेनियुंजीतेत्यर्थः नन्वन्यथामंतव्यंयथार्हंविभजेदित्युक्तत्वात् ११ छ

एवंचेत्तेनेश्वरोवशीकृतः स्यादित्याह जत्यादिति यदर्थेयन्निमित्तम् अन्यैरजितोपीश्वरस्तेनजितएव १२ ननुकथमेवंतस्यांस्वत्वाभिमानोहातुंशक्यः तत्वविचारेणे
त्याह कृमिविड्भस्मरूपनिष्ठापर्यवसानमंतेयस्य तदीयादेहार्थारतिर्यस्यांसास्वमहिम्नानमोः पिच्छादयतीतितथा १३ किंच सिद्धैः दैवलब्धैः यज्ञावशिष्टार्थैः पंच
यज्ञशेषैः अन्नादिभिः महतांनिवृत्तानांपरमहंसानाम् १४ एतद्विवृण्वन्नाह देवादीन् पंचयज्ञदेवताः आत्मानंच एवंपृथक्पुरुषमंतर्यामिणमेवयजेत १५।१६
नपुनरतिनिर्बंधोयज्ञार्थंकार्यइत्याह नहीति विप्रमुखेहुतैरन्नादिभिर्यथाइज्येत पूज्येत नतथाअग्निमुखतोहविषाइज्येत १७ ब्राह्मणेषुचदेवेषुपंचयज्ञदे
वतासुचमर्त्यादिष्वन्येष्वपिनरेषुपश्वादिषुचक्षेत्रज्ञमंतर्यामिणम् ब्राह्मणाननुमर्त्यादियजनेब्राह्मणयजनानंतरमन्येषुयजस्व पाठांतरेब्राह्मणाआननंयस्य

जत्याद्यदर्थेस्वप्राणान्हन्याद्वापितरंगुरुम् तस्यांस्वत्वंस्त्रियांजत्याद्यस्तेनत्याजितोजितः १२ कृमिविड्भस्मनिष्ठांतंकेदंतुच्छंकलेवरम् क्व
तदीयरतिर्भार्याक्वायमात्मानभश्छदिः १३ सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैः कल्पयेद्वृत्तिमात्मनः शेषेस्वत्वंत्यजन्प्राज्ञः पदवींमहतामियात् १४ दे
वानृषीन्नृभूतानिपितॄनात्मानमन्वहन् स्ववृत्त्यागतवित्तेनयजेतपुरुषंपृथक् १५यर्ह्यात्मनोधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसंपदः वैतानिकेनवि
धिनाअग्निहोत्रादिनायजेत् १६ नत्यग्निमुखतोयंवैभगवान्सर्वयज्ञभुक् इज्यतेहविषाराजन्यथाविप्रमुखेहुतैः १७ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषु
मर्त्यादिषुयथार्हतः तैस्तैः कामैर्यजस्वैनंक्षेत्रज्ञंब्राह्मणाननु १८ कुर्यादापरपक्षीयंमासिप्रौष्ठपदेद्विजः श्राद्धंपित्रोर्यथावित्तंतद्बंधूनांचवि
त्तवान् १९अयनेविषुवेकुर्याद्व्यतीपातेदिनक्षये चंद्रादित्योपरागेचद्वादशीश्रवणेषुच २० तृतीयायांमासिशुक्लेनवम्यामथकार्तिके चतसृ
ष्वप्यष्टकासु हेमंतेशिशिरेतथा २१माघेचसितसप्तम्यांमघाराकासमागमे राकयाचानुमत्यावामासर्क्षाणियुतान्यपि २२ द्वादश्यामनुराधास्या
च्छ्रवणस्तिस्रउत्तराः तिसृष्वेकादशीवासु जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् २३ तएतेश्रेयसः कालानृणांश्रेयोविवर्धनाः कुर्यात्सर्वात्मनैतेषुश्रेयोमोघं
तदायुषः २४ एषुस्नानंजपोहोमोव्रतंदेवद्विजार्चनम् पितृदेवनृभूतेभ्योयद्दत्तंतद्ध्यनश्वरम् २५ संस्कारकालोजायायाअपत्यस्यात्मनस्तथा
प्रेतसंस्थामृताहश्चकर्मण्यभ्युदयेनृप २६

नम् १८ प्रौष्ठपदेभाद्रपदे १९ २० शुक्लेमासिवैशाखशुक्लेपक्षे अक्षय्यतृतीयायामित्यर्थः हेमंतशिशिरेचमार्ग
शीर्षादिमासचतुष्टये ः पियाश्चतस्रअष्टकास्तासु २१ संपूर्णचंद्रापौर्णमासीराका न्यूनचंद्रासैवानुमतिः तथामासर्क्षाणितत्तन्मासनामप्रवृत्तिनिमित्तानिनक्ष
त्राणियुतानियदास्युः तदा तदुक्तंत्रिकांडाम् पुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीमासेतुयत्रसा नाम्नासपौषोमाघाद्याश्चैवमेकादशापरइति २२ अनुराधाश्रवणउत्तराफा
ल्गुनीउत्तराषाढाउत्तराभाद्रपदावाद्वादश्यांयदास्यात् आसुउत्तरासुत्रिषुएकादशीवायदास्यात् तदाचजन्मर्क्षश्रोणयोगयुक्जन्मनक्षत्रस्यश्रवणस्यवायोगेनयुक्तं
दिनंयदातदा योगग्रहणंसंबंधबाहुल्यार्थम् २३ नकेवलंश्राद्धस्यैवैतेकालाः किंतु धर्ममात्रस्येत्याह तएतइतिद्वाभ्याम् नदष आयुषः अमोघसाफल्यमित्यर्थः २४ २५
संस्कारकालइति जायायाः पुंसवनादि अपत्यस्यजातकर्मादि आत्मनोयज्ञदीक्षादि प्रेतस्यसंस्थादहनादि मृताहश्चसांवत्सरिकं यदा अन्यस्मिन्नपि अभ्युदयार्थेकर्मणिश्रे
यः कुर्यादित्सनुषंगः २६

यत्रयस्मिन्नेतच्चराचरमस्ति तस्यभगवतोबिंबंरूपंसत्पात्रंयत्रलभ्यतेसर्वेपुण्यतमोदेशः २८ २९ अर्हैरुत्तमैः आश्रितानि ३० ३१ सीतायारामस्यचाश्रमआ
दिर्येषाम् द्वयोः पृथक्ग्रहणंवियोगकालाभिप्रायेण ३२ अर्चाश्रि ताश्चस्थिरप्रतिमाश्रिताः पूर्वंतुशालग्रामशिलाद्यर्चनदेश उक्तइत्यपौनरुक्त्यम् अत्र एषुदेशे
षुईहितः कृतः सहस्रगुणमधिकस्यफलस्यउदयोयस्मात्सतथा ३३ अथपात्रमाह हरिरेवपात्रंनिरुक्तंनिर्णीतम् ३४ तदेवाह देवेषुचऋषिषुच अर्हत्सुचतपो
योगादिसिद्धेषु ब्रह्मात्मजादिषुसनकादिष्वपिसत्सुतत्रत्वदीयेराजसूयेयद्यस्मादच्युतएवपात्रतयासंमतः ३५ संमतत्वेहेतुमाह जीवराशिभिर्व्याप्तोब्रह्मांड
कोशएवयोंऽघ्रिपः सर्वजीवानामात्मनश्चतर्पणम् ३६ एतदेवपुरुषनामनिरुक्त्याद्रढयति पुराणीति नृतिर्यगादिरूपाणिपुराणिशरीराणितेष्वंतर्यामिरूपेण

अथदेशान्प्रवक्ष्यामिधर्मादिश्रेयआवहान् सर्वेपुण्यतमोदेशः सत्पात्रंयत्रलभ्यते २७ बिंबंभगवतोयत्रसर्वमेतच्चराचरम् यत्रहब्रा
ह्मणकुलंतपोविद्यादयान्वितम् २८ यत्रयत्रहरेरर्चासदेशःश्रेयसांपदम् यत्रगंगादयोनद्यःपुराणेषुचविश्रुताः २९ सरांसिपुष्करादी
निक्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत कुरुक्षेत्रंगयशिरः प्रयागःपुलहाश्रमः ३० नैमिषंफाल्गुनंसेतुःप्रभासोऽथकुशस्थली वाराणसीमधुपुरीपंपाबिं
दुसरस्तथा ३१ नारायणाश्रमोनंदासीतारामाश्रमादयः सर्वेकुलाचलाराजन्महेंद्रमलयादयः ३२ एतेपुण्यतमादेशाहरेरर्चाश्रिताश्च
ये एतान्देशान्निषेवेतश्रेयस्कामोह्यभीक्ष्णशः धर्मोह्यत्रेहितःपुंसांसहस्राधिफलोदयः ३३ हरिरेवैकउर्वीशयन्मयंवैचराचरम् पात्रंत्वत्र
निरुक्तंवैकविभिःपात्रवित्तमैः ३४ देवर्ष्यर्हत्सुवैसत्सु तत्रब्रह्मात्मजादिषु राजन्यदग्रपूजायामतःपात्रतयाऽच्युतः ३५ जीवराशिभिरा
कीर्णआंडकोशांघ्रिपोमहान् तन्मूलत्वादच्युतेज्यासर्वजीवात्मतर्पणम् ३६ पुराण्यनेनसृष्टानिनृतिर्यगृषिदेवताः शेतेजीवेनरूपेणपुरेषु
पुरुषोह्यसौ ३७ तेष्वेषुभगवान्राजंस्तारतम्येनवर्तते तस्मात्पात्रंहिपुरुषोयावानात्मायथेयते ३८ दृष्ट्वातेषांमिथोनृणामवज्ञानात्मतां
नृप त्रेतादिषुहरेरर्चाक्रियायैकविभिः कृता ३९ ततोऽर्चायांहरिंकेचित्संश्रद्धायसपर्यया उपासतउपास्तापिनार्थदापुरुषद्विषाम् ४० पु
रुषेष्वपिराजेंद्रसुपात्रंब्राह्मणंविदुः तपसाविद्ययातुष्ट्याधत्तेवेदंहरेस्तनुम् ४१ नन्वस्यब्राह्मणाराजन्कृष्णस्यजगदात्मनः पुनंतःपा
दरजसात्रिलोकींदैवतंमहत् ४२ इतिश्रीभाग॰ महा॰ सप्तमस्कंधेसदाचारनिर्णयेचतुर्दशोऽध्यायः १४

प्रत्यगंशेनचयतःशेते अतःपुरुषइ
तिप्रसिद्धः ३७ तारतम्येनतिर्यगादिभ्यःपुरुषे यस्मादाधिक्येनवर्ततेतस्मात्पुरुषः पात्रंतत्रापियावानात्माज्ञानांशः यथायथाईयतेतप आदियोगेनयत्रयत्रप्रती
यतेतथातथाऽसौपात्रमित्यर्थः तथाचश्रुतिः पुरुषत्वेचाविस्तरामात्मेत्यादि ३८ तर्हिप्रतिमादौहरेः किमितिवापूजांकुर्वंतितत्राह दृष्ट्वेतिद्वाभ्याम् मिथोऽवज्ञान
मसन्मानस्तस्मिन्नात्माबुद्धिर्येषांतेषांभावंदृष्ट्वाक्रियायैपूजाद्यर्थम् ३९ हरिमुपासतेउपासिताऽप्यर्चापुरुषद्वेषिणांअर्थदानभवति पुरुषेषुद्वेषंहित्वाऽर्चि
तासतीसाऽपिमंदाधिकारिणांपुरुषार्थप्रदाभवत्येवेत्यर्थः ४० पुरुषेष्वेवजात्यातपआदिभिश्चपुनर्विशेषांतरमाह पुरुषेष्वपीति योधत्तेतंसुपात्रंविदुः ४१
एतदेवकैमुत्यन्यायेनद्रढयति नन्वस्येति ४२ इतिसप्तमेटीकायांचतुर्दशोऽध्यायः १४ छ छ

ततः पंचदशे सर्ववर्णाश्रमनिबंधनम् सारतः संग्रहेणाथ वर्ण्यते मोक्षलक्षणम् १ सर्वेषामपि मोक्षधर्माणां सारसंग्रहार्थमध्यायारंभः तत्रश्राद्धगतान्विशेषानाह कर्मनिष्ठाइति स्वाध्यायादिषु परिनिष्ठिताइतिशेषः १ कव्यानि पितॄनुद्दिश्यदेयानि दैवेचहव्यान्यपितस्मैदेयानि यथाऽर्हतइतिसर्वत्रज्ञानादितारतम्येन २ ३ ननुविस्तरः कुतः प्राप्तोयेन निषिध्यतेतत्राह स्वजनानामर्पणात् जामातात्वेन्निमंत्र्यते तद्भ्रात्रादयः कथंवर्ज्याइत्येवंप्रासाद्विस्तरादित्यर्थः ४ मुन्यन्नमारण्यंव्रीह्यादि हरिदैवतं हरयेनिवेदितंसत् ५ पुरुषात्मकमीश्वरस्वरूपम् ६ ७ दंडस्यन्यासः हिंसायास्त्यागोयः एतादृशोऽन्योनास्ति ८ अतएवोत्तमाधिकारिणो बाह्यानि कर्माणित्यजंतीत्याह एकइति अनीहानिष्कामाः ज्ञानदीपिते आत्मस्फूर्तिमति आत्मसंयमनेजुव्हति मनोनियमस्तदंतरायतयात्यजंतीत्यर्थः तदुक्तं सर्वज्ञसूक्तेः प्रत्यक्स्फूर्तिरसत्स्फूर्तिस्तत्तुनिष्ठाविघातकम् संलक्ष्यसंत्यजेत्कर्मत्यजन्विघ्नहतोन्यथेति ९ मामामेषः ध्रुवंहन्यादिति कुतः अकरुणः तत्कुतः असुतृप्प्राणत

नारदउवाच कर्मनिष्ठाद्विजाः केचित्तपोनिष्ठानृपापरे स्वाध्यायेऽन्येप्रवचनेयेकेचिज्ज्ञानयोगयोः १ ज्ञाननिष्ठायदेयानि कव्यान्यानंत्यमिच्छता दैवेचतदभावेस्यादितरेभ्योयथार्हतः २ द्वौदैवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा भोजयेत्सुसमृद्धोपिश्राद्धेकुर्यान्नविस्तरम् ३ देशकालोचिताश्रद्धाद्रव्यपात्रार्हणानिच सम्यग्भवंतिनैतानि विस्तरात्स्वजनार्पणात् ४ देशेकालेचसंप्राप्ते मुन्यन्नंहरिदैवतम् श्रद्धयाविधिवत्पात्रेन्यस्तंकामधुगक्षयम् ५ देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मनेस्वजनायच अन्नंसंविभजन्पश्येत्सर्वंतत्पुरुषात्मकम् ६ नदद्यादामिषंश्राद्धेनचाद्याद्धर्मतत्त्ववित् मुन्यन्नैः स्यात्पराप्रीतिर्यथानपशुहिंसया ७ नैतादृशः परोधर्मोनृणांसद्धर्ममिच्छताम् न्यासोदंडस्यभूतेषुमनोवाक्कायजस्ययः ८ एकेकर्ममयान्यज्ञान्ज्ञानिनोयज्ञवित्तमाः आत्मसंयमनेनीहाजुव्हतिज्ञानदीपिते ९ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणंदृष्ट्वाभूतानिबिभ्यति एषमाऽकरुणोहन्यादतज्ज्ञोह्यसुतृप्ध्रुवम् १० तस्माद्दैवोपपन्नेनमुन्यन्नेनापिधर्मवित् संतुष्टोहरहः कुर्यान्नित्यनैमित्तिकीः क्रियाः ११ विधर्मः परधर्मश्च आभासउपमाछलः अधर्मशाखाः पंचेमाधर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् १२ धर्मबाधोविधर्मः स्यात्परधर्मोऽन्यचोदितः उपधर्मस्तुपाखंडोदंभोवाशब्दभिच्छलः १३ यस्त्विच्छयाकृतः पुंभिराभासोह्याश्रमात्पृथक् स्वभावविहितोधर्मः कस्यनेष्टः प्रशांतये १४

र्पकः तत्किम् अतज्ज्ञः आत्मतत्त्वानभिज्ञः तथाचश्रुतिः नतंविदाथयइमाजजानान्यद्युष्माकमंतरंबभूव नीहारेणप्रावृताजल्प्याचासुतृपउक्थशासश्चरंतीति १० प्रस्तुतमनुवर्तयति तस्मादिति ११ अधर्मवत् साक्षान्निषिद्धवत् १२ क्रममनादृत्यपंचापिव्याचष्टे धर्मबाधः धर्मबुद्ध्याऽपियस्मिन्क्रियमाणेस्वधर्मबाधः अन्यस्यचोदितोन्यस्यपरधर्मः उपमेतिव्याचष्टे उपधर्मस्त्विति शब्दस्यभित्भेदः अन्यथाव्याख्यानंयस्मिन् यथादशावरान्भोजयेदित्युक्तेदशभ्योऽवरानिति शब्दभृदितिपाठेधर्मशब्दमात्रंबिभर्तीति तथा यथागांदद्यादित्युक्तेमरिष्यंत्यागोर्दानम् १३ स्वधर्मानुष्ठानानंतरंधर्मभूयस्त्वादपिपरधर्मोनानुष्ठेयः अनुपयोगादित्याह स्वभावविहितइति १४ छ छ छ

किंच अधनोधमार्थंधनंनेहेत धनार्थमव्याप्रियेतेतिवा दैवोपपन्नेनैवस्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् यत्राऽर्थमपिनेहेतइति एतत्प्रपंचयति अनीहेतिसार्द्धैः षड्भिः १५ १६
उपानहौपादयोर्यस्यसउपानत्पात्तस्य १७ गृहपालः श्वातद्वदाचरति १८ १९ क्षुधातृषाचजनःकामस्यांतंयाति अन्नोदकातिरिक्तकामांतराभावात् क्रोधस्य
वाऽतंयाति एतस्यक्रोधस्ययत्फलंहिंसातस्योदयान्निष्पत्तेः दिशोजित्वाऽपिभुवोभुक्त्वाऽपिलोभस्यनैवांतंयातीत्यर्थः २० २१ इदानींकामादिजयोपायानाह अ
संकल्पादितिचतुर्भिः जयेदितियथापेक्षमन्वेति अर्थअनर्थदर्शनेनतत्त्वावमर्शनात् अद्वैतानुसंधानेन २२ आन्वीक्षिक्याआत्मानात्मविवेकेन महतांसात्त्वि
कानांसेवयायोगस्यांतरायान् लोकवार्तादीन् २३ येभ्योभूतेभ्योभयंजायेत तेष्वेवकृपयाहिताचरणेन दैवंदैवोपसर्गनिमित्तंदुःखंमनःपीडादि तदुक्तंयाज्ञव
ल्क्येन विमनाविफलारंभःसंसीदत्यनिमित्ततइति आत्मजंदेहजंयोगवीर्येणप्राणायामादिबलेनसत्त्वनिषेवयासात्त्विकाहारादिना २४ २५ ननुकथंगुरौभ

धर्मार्थमपिनेहेतयात्रार्थंवाऽधनोधनम् अनीहानीहमानस्यमहाहेरिववृत्तिदा १५ संतुष्टस्यनिरीहस्यस्वात्मारामस्ययत्सुखम् कुतस्त
त्कामलोभेनधावतोऽर्थेहयादिशः १६ सदासंतुष्टमनसः सर्वाः सुखमयादिशः शर्कराकंटकादिभ्योयथोपानत्पदः शिवम् १७ संतुष्टः केन
वाराजन्नवर्तेतापिवारिणा औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद्गृहपालायतेजनः १८ असंतुष्टस्यविप्रस्यतेजोविद्यातपोयशः स्रवंतींद्रियलौल्येन
ज्ञानंचैवावकीर्यते १९ कामस्यांतंचक्षुत्तृड्भ्यांक्रोधस्यैतत्फलोदयात् जनोयातिनलोभस्यजित्वाभुक्त्वादिशोभुवः २० पंडिताबहवोराजन्
बहुज्ञाः संशयच्छिदः सदसस्पतयोप्येके असंतोषात्पतंत्यधः २१ असंकल्पाज्जयेत्कामं क्रोधंकामविवर्जनात् अर्थानर्थेक्षयालोभंभयंतत्त्वा
वमर्शनात् २२ आन्वीक्षिक्याशोकमोहौ दंभंमहदुपासया योगांतरायान्मौनेनहिंसांकामाद्यनीहया २३ कृपयाभूतजंदुःखंदैवंजह्यात्समा-
धिना आत्मजंयोगवीर्येणनिद्रांसत्त्वनिषेवया २४ रजस्तमश्चसत्त्वेनसत्त्वंचोपशमेनच एतत्सर्वंगुरौभक्त्यापुरुषोह्यंजसाजयेत् २५ यस्यसा
क्षाद्भगवतिज्ञानदीपप्रदेगुरौ मर्त्यासद्धीः श्रुतंतस्यसर्वंकुंजरशौचवत् २६ एषवैभगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रि-
र्लोकोयंमन्यतेनरम् २७ षड्वर्गसंयमैकांताः सर्वानियमचोदनाः तदंतायदिनोयोगानावहेयुःश्रमावहाः २८

क्त्यासर्वस्यजयः स्यात्तस्यापिमनुष्यत्वेनतदवस्थत्वात्तत्राह यस्येति मर्त्यासद्धीः मनुष्यइतिदुर्बुद्धिः तस्यशास्त्रश्रवणंकुंजरस्नानवत् व्यर्थम् -
२६ ननुगुरोरपिपुत्रादयस्तंनरमेवमन्यंते अतआह एषगुरुः साक्षात्भगवानेवभवेत् लोकस्यनरोऽसावितिबुद्धिर्भ्रांतिरित्यर्थः यद्वा नहित
त्पुत्रादेर्मनुष्यबुद्ध्याप्रतीयमानोऽपिगुरुः भगवान् भवेत् यथैषः श्रीकृष्णइत्यर्थः २७ एवंसर्वैरुपायैः कामादिवेगंजित्वानियतेंद्रियोभूत्वाध्या
नपरोभवेत् अन्यथातंप्रतिशब्दशास्त्रवैफल्यंस्यादित्याह षड्वर्गेति सर्वाअपिनियमचोदनाः इष्टापूर्तादिविषयाः षडिंद्रियवर्गस्ययः संयमः
तस्मिन्नेवैकस्मिन्नंतोयासांतदेकपराइत्यर्थः नचतावताऽपिचरितार्थाइत्याह तदंताः सत्योऽपियदियोगान् धारणाध्यानसमाधीन् नोआवहे
युः नसाधयेयुस्तर्हि केवलंश्रमावहाएवेत्यर्थः २८

एतदेवदृष्टांतेनाह यथावार्तादयः कृष्यादयः अर्थाः तत्फलानिच योगस्यार्थं मोक्षंनसाधयंति प्रत्युत अनर्थाय संसारायैव असतोबहिर्मुखस्यइष्टापूर्त्ताद्यपितथा
२९ एवंयोगंयुंजतोपियस्यकुटुंबादिसंगेनचित्तंविक्षिप्येततस्यकृत्यमाह यश्चित्तस्यविजयेयत्तउद्युक्तः सभिक्षुःस्यात् संन्यसेत् तथाचस्मृतिः दंद्वाहतस्यगा
र्हस्थ्यंध्यानभंगादिकारणंलक्षयित्वागृहीस्पष्टंसन्यसेद्विचारयन्निति भिक्षयाप्राप्तंमितमशनंयस्यसः ३० ऋजुसममंगंयस्यसः ऋजुकायथाभवत्येवमासीत
ओमित्युच्चारयन्निति शेषः ३१ ३२ ३३ एवमनिशमभ्यसतस्तस्ययतेश्चित्तंनिर्वाणंशांतिंयाति ३४ नचपुनर्विक्षिप्येतेत्याह कामादिभिरक्षुभितंयच्चित्तंतन्नोत्ति
ष्ठेत् यतः प्रशांता अखिला वृत्तयोयस्यकुतः ब्रह्मसुखेनस्पृष्टम् ३५ यस्तुप्रव्रज्यांकृत्वापिभोगमभिलिप्सुःस्यात् तन्निंदति यइति त्रयाणांधर्मादीनांवर्गः आसमं
तादुप्यतेयस्मिन् तस्माद्गृहात् तान्धर्मादीन्वांताशी छर्दितभोजीनिर्लज्जश्चसः ३६ नचेदमघटितंदृष्टत्वादित्याह यैः पूर्वंस्वदेहः अनात्मादिरूपः स्मृतः चिंतितः

यथावार्तादयोह्यर्थायोगस्यार्थंनबिभ्रति अनर्थायभवेयुस्तेपूर्तमिष्टंतथाऽसतः २९ यश्चित्तविजयेयत्तः स्यान्निःसंगोऽपरिग्रहः ए
कोविविक्तशरणोभिक्षुर्भैक्षामिताशनः ३० देशेशुचौसमेराजन्संस्थाप्यासनमात्मनः स्थिरंसमंसुखंतस्मिन्नासीतर्ज्वंगओमिति ३१
प्राणापानौसंनिरुंध्यात्पूरकुंभकरेचकैः यावन्मनस्त्यजेत्कामान्स्वनासाग्रनिरीक्षणः ३२ यतोयतोनिःसरतिमनःकामहतंभ्रमत् ततः
स्ततउपाहृत्यतद्हृदिरुंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंकालेनाल्पीयसायतेः अनिशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिंधनवह्निवत् ३४ कामादिभि
रनाविद्धंप्रशांताखिलवृत्तियत् चित्तंब्रह्मसुखस्पृष्टंनैवोत्तिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यः प्रव्रज्यगृहात्पूर्वंत्रिवर्गावपनात्पुनः यदिसेवेततान्
भिक्षुः सवैवांताश्यपत्रपः ३६ यैः स्वदेहः स्मृतोनात्मामर्त्योविट्कृमिभस्मसात् तएनमात्मसात्कृत्वाश्लाघयंतिह्यसत्तमाः ३७ गृहस्थस्य
क्रियात्यागोव्रतत्यागोबटोरपि तपस्विनोग्रामसेवाभिक्षोरिंद्रियलोल्यता ३८ आश्रमापसदाह्येतेखल्वाश्रमविडंबकाः देवमायाविमू
ढांस्तानुपेक्षेतानुकंपया ३९ आत्मानंचेद्विजानीयात्परंज्ञानधुताशयः किमिच्छन्कस्यवाहेतोर्देहंपुष्णातिलंपटः ४० आहुः शरीरंरथमिं
द्रियाणिहयानभीषून्मनइंद्रियेशम् वर्त्मानिमात्राधिषणांचसूतंसत्वंबृहद्बंधुरमीशसृष्टम् ४१

तएवपुनरेवमात्मेतिमत्वाश्लाघयंतिस्तावयंतिहि ३७ यतिमुपलक्षणीकृत्यान्यानपिस्वधर्मत्यागिनोनिंदति गृहस्थस्येतिद्वाभ्याम् ३८ ३९ नन्वात्मतत्वज्ञस्यभि
क्षोरिंद्रियलोल्येपिकोदोषस्तत्राह आत्मानंपरंब्रह्मचेज्जानीयात् ज्ञानेनधुतानिरस्ता आशयावासनायस्यतस्यज्ञानिनोलौल्यमेवनसंभवतीत्यर्थः तथाच
श्रुतिः आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदिति ४० अज्ञस्यतुलौल्येननरकपातापत्तेरप्रमत्तेनसदात
त्वज्ञानेयतितव्यमितीममर्थमात्मानंरथिनंविद्धि शरीरंरथमेवचेत्यादिश्रुत्युक्तरथरूपकद्वारेणाह आहुरितिषड्भिः इंद्रियेशंमनोऽभीषून्रश्मीनाहुः मा
त्राः शब्दादीन्वर्त्मानिगंतव्यदेशानाहुः सत्वंचित्तम् बृहद्देहव्यापिबंधुरंबंधनम् चित्तंविनात्मनिबद्धमिवशरीरंभवति ईशसृष्टमिति बंधनकर्तोपीश
एवेत्यर्थः ४१॥ श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः ॥ ॥ ॥ ॥

प्राणादयः पंचनागकूर्मश्चकृकलोदेवदत्तोधनंजयइत्येवंदशविधंप्राणमक्षम् अभिमानंसाहंकारंजीवंरथिनम् शुद्धंजीवंशरम् परंब्रह्मलक्ष्यम् यथाधनुषा शरोलक्ष्येनिपात्यते तथाप्रणवेनजीवोब्रह्मणिनिपात्यतइत्यर्थः ४२ रागादयोजेतव्याःशत्रवः ४३ तत्ररजोभिनिवेशः क्वचित् आरूढसमाधेःसत्त्वप्रकृत योऽपिपरोपकारादिप्रवृत्तयः शत्रवः ४४ नृकायरूपंरथम् आत्मवशःउपकल्प्यइंद्रियादिपरिकरोयस्मिन् तथाभूतंयावद्धत्तेतावदेवगरिष्ठानांगुरूणांचरणसे वयानिशितंज्ञानखड्गंबिभ्रत् अच्युताश्रयः सन्निरस्तशत्रुरुपशांतःस्वानंदेनतुष्टोभूत्वाइदंरथादिकमुपेक्षेतइत्यर्थः ४५ अच्युताश्रयाभावेबाधकमाह नोचेदिति असंतोबहिर्मुखायेइंद्रियवाजिनः सूतश्चतेउत्पथंप्रवृत्तिमार्गंनीत्वाविषयाख्येषुदस्युषुनिक्षिपंति हयैःसूतेनचसहवर्तमानम् तमोऽधेतमसा व्याप्तेउरुमृत्युभयंयस्मिन् ४६ ननुवेदविहितेष्टापूर्तादिकारिणःपुंसःकथमेवमनर्थप्राप्तिःस्यात्इत्याशंक्यवेदोक्तकर्मणांद्वैविध्यंदर्शयन्फलभेदमाह- प्रवृत्तंचेतिदशभिः ४७ हिंस्रंश्येनादिकर्मअशांतिदमत्यासक्तियुक्तम् आदिशब्दार्थविवरणम् दर्शश्चेति पशुःपशुयागः सुतःसोमयागः ४८ हुतंवैश्वदेवं

अक्षंदशप्राणमधर्मधर्मौचक्रेऽभिमानंरथिनंचजीवम् धनुर्हितस्यप्रणवंपठंतिशरंतुजीवंपरमेवलक्ष्यम् ४२ रागोद्वेषश्चलोभश्चशो कमोहौभयंमदः मानोऽवमानोसूयाचमायाहिंसाचमत्सरः ४३ रजःप्रमादःक्षुन्निद्राशत्रवस्त्वेवमादयः रजस्तमःप्रकृतयः सत्त्वप्रकृत यःक्वचित् ४४ यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्प्यंधत्तेगरिष्ठचरणार्चनयानिशातम् ज्ञानासिमच्युतबलोदधदस्तशत्रुःस्वाराज्यतुष्टउप शांतइदंविजह्यात् ४५ नोचेत्प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथंविषयदस्युषुक्षिपंति तेदस्यवः सहयसूतममुंतमोऽधेसंसारकू पउरुमृत्युभयेक्षिपंति ४६ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकम् आवर्त्ततप्रवृत्तेननिवृत्तेनाश्नुतेमृतम् ४७ हिंस्रंद्रव्यमयंकाम्यम ग्निहोत्राद्यशांतिदम् दर्शश्चपूर्णमासश्चचातुर्मास्यंपशुःसुतः ४८ एतदिष्टंप्रवृत्ताख्यंहुतंप्रहुतमेवच पूर्तंसुरालयारामकूपाजीव्या दिलक्षणम् ४९ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्चधूमोरात्रिरपक्षयः अयनंदक्षिणंसोमोदर्शओषधिवीरुधः ५०

प्रहुतंबलिहरणं एतत्सर्वमिष्टमुच्यते एतदेवयदिकाम्यम् अशांतिदंचतर्हिप्रवृत्ताख्यमपीत्यर्थः आजीव्यंप्रपादि ४९ प्रवृत्तेनकर्मणाआरोहावरोहाभ्यामा वृत्तिप्रकारमाह द्रव्यस्यचरुपुरोडाशादेः सूक्ष्मोविपाकः परिणामोदेहांतरारंभकः येनसंपरिष्वक्तोगच्छतियएवश्रुतौ अपशब्देनोक्तः इतितुपंचम्यामाहु तावापः पुरुषवचसोभवंतीति पाठांतरेद्रव्यशब्देनतेजोमात्राशब्दोक्तानींद्रियाणिसूक्ष्मविपाकशब्देनत्हृदयाग्रप्रद्योतः तथाचश्रुतिः सइमास्तेजोमात्राः समभ्याददानोहृदयमेवान्वक्रामतीति तथातस्यहैतस्यहृदयाग्रंप्रद्योततेतेनैव आत्मानिष्क्रामतीति धूमादिशब्दैस्तत्तदभिमानिन्योदेवताः तत्रापक्षयः कृष्णपक्षः सोमः सोमलोकः तत्रभुक्तभोगस्यावरोहणप्रकारमाह दर्शइत्यादि विपरीतलक्षणयाविशिष्टभोगक्षयशोकाग्निनादेहलयेनादर्शन मुच्यते एतदुक्तंभवति भूतसूक्ष्मयुक्तोधूमाद्यातिवाहकदेवताभिः तद्भोगावसाने विलीनदेहोवृष्टिद्वारेणौषधिवीरुधादिसाम्यापत्तिक्रमेणजायते एवंपुनर्भवहेतुः पितृयानेप्रवृत्तकर्ममार्गइति ५०

क्षेशे हे भूपते पुनर्भवमेवाह एकैकश्येन प्रत्येकंक्रमेण भूत्वानन्तत्सान्निध्यं प्राप्येह भूमौ जायते ५१ तत्राधिकारिणमाह निषेकादिति अन्यस्त्विष्टादिकार्यप्येवं जन्मन लभत इत्यर्थः निवृत्तकर्मनिष्ठस्योपासनादिविशेषमुपदिशन्नर्चिरादिमार्गेण ब्रह्मलोकप्राप्तिमाह इंद्रियेष्वित्यादिना यद्वा द्रव्ययज्ञेषु हिंसायादुर्निवारत्वादिति मुख्यं निवृत्तं कर्मैव दर्शयन्नाह ज्ञानेन दीप्यंत इति तथा तेषु इंद्रियव्यापाराणां इष्टापूर्तादीनामिंद्रियनावन्मात्रतां भावयंतीत्यर्थः एवमुत्तरत्रापि ५२ ऊर्मौ दर्शनादि संकल्परूपे मनसि वैकारिकं विकारयुक्तं मनो वाचि विध्यादिलक्षणया वाचा हि मनः कर्तृत्वादि विकारं भजति वर्णानां समाम्नाये समुदाये तद्विशेषत्वाद्वाचः स्वरे अ-कारादिस्वरत्रयात्मके ५३ ओंकारं बिंदौ तं च नादे प्राणे सूत्रात्मनि महति ब्रह्मणि अग्निरिति तत्तदभिमानिन्यो देवताः प्राप्नोतीति पूर्ववत् दिवाह्नः प्राह्णस्तस्यैवांतः राकाशुक्लपक्षस्यांतः यद्वा प्राह्णो राकाइति च पुराणमतम् उत्तरं त्वयनम् स्वराट् ब्रह्मा एवं ब्रह्मलोकं गतस्य भोगावसाने मोक्षप्रकारमाह विश्वइति विश्वः स्थूलोपा

अन्तरे तइति क्षेमेशपितृयानं पुनर्भवः एकैकश्येनानुपूर्वं भूत्वा भूत्वेह जायते ५१ निषेकादिश्मशानांतैः संस्कारैः संस्कृतो द्विजः इंद्रिये षु क्रियायज्ञान् ज्ञानदीपेषु जुह्वति ५२ इंद्रियाणि मनस्यूर्मौ वाचि वैकारिकं मनः वाचं वर्णसमाम्नाये तमोंकारे स्वरे न्यसेत् ५३ ओंकारं बिंदौ नादे तं तं तु प्राणे महत्यमुम् अग्निः सूर्यो दिवा प्राह्णः शुक्लो राकोत्तरं स्वराट् विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा समन्वयात् ५४ देवया नमिदं प्राहुर्भूत्वा भूत्वानुपूर्वशः आत्मयाज्युपशांतात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते ५५ य एते पितृदेवानामयने वेदनिर्मिते शास्त्रेण चक्षु षा वेद जनस्थोऽपि न मुह्यति ५६ आदावंते जनानां सद्बहिरंतः परावरम् ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं तमो ज्योतिस्त्वयं स्वयम् ५७ अबा धितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः दुर्घटत्वादैंद्रियकं तद्वदर्थविकल्पितम् ५८

धिः सः स्थूलसूक्ष्मौ विलाप्य सूक्ष्मोपाधिस्तैजसो भवति सूक्ष्मं का रणे विलाप्य कारणोपाधिः प्राज्ञो भवति कारणं च सर्वसाक्षित्वेनान्वयात् साक्षिस्वरूपे विलाप्य तुर्यो भवति तेषां च व्यभिचारिणां साक्ष्याणां लये शुद्ध आत्मा भवति मुच्यत इत्य र्थः ५४ यस्त्वेतरो भूत्वा निवर्तते तथा न निवर्तत इत्यर्थः ५५ वेदेन निर्मिते ते धूममभिसंभवंतीत्यादिना ते अर्चिरभिसंभवंतीत्यादिना च निश्चयेव विविच्य ज्ञात्वापि ने त्यर्थः जनस्थोऽपि देहस्थोऽपि न मुह्यति ५६ तत्र हेतुमाह आदाविति जनानां देहानामादौ कारणत्वेन अंते वा अवधित्वेन यत्सत् तथा बहिर्भोग्यमंतर्भोक्तृ परम वरं च उच्चनीचम् तमोऽप्रकाशः ननु सर्वमयं ज्ञानी स्वयमेव न तस्माद्व्यतिरिक्तं वस्तु किंचिदस्ति येन मुह्येदित्यर्थः ५७ ननु तर्हि पृथगर्थस्तस्यापि प्रतीयते तत्राह अबा धितः तर्कविरोधेन सर्वतो बाधितोऽपि आभासः प्रतिबिंबादिः वस्तुतया स्मृतः तद्वदैंद्रियकं सर्वमर्थत्वेन विकल्पितम् न तु परमार्थतः दुर्घटत्वात् ५८ श्रील क्ष्मीनारायणाभ्यां नमः ५ ६ ७ ५

तदेवाह क्षित्यादीनांपंचभूतानांछायाऐक्यबुद्ध्यालंबनरूपंदेहादिसंघातारंभपरिणामानांमध्येकतमाऽपिनभवति नतावत्तेषांसंघातः वृक्षाणामिववनम् एकदे
शाकर्षणेसर्वाकर्षणानुपपत्तेः नह्येकस्मिन्वृक्षआकृष्टेसर्वंवनमाकृष्यते नचविकारः आरब्धोअवयवीअपिशब्दान्नपरिणामोऽपिकुतः सकिंस्वावयवेभ्यःपरिण
तेभ्योवापृथक्कृतदन्वितोवा नतावदत्यंतंपृथक्कुतथाअप्रतीतेः नचान्वितः सकिंप्रत्यवयवंसर्वोऽपिअन्वेतिअंशेनवा आद्येअंगुलिमात्रेऽपिदेहबुद्धिःस्यात् द्वि
तीयेतस्याप्यंशांगीकारेसत्यनवस्थास्यात् अतोमृषैवेत्यर्थः ५९ एवंदेहादेर्मिथ्यात्वंउक्त्वातद्धेतूनांक्षित्यादीनामपिमिथ्यात्वमाह धारयंतीति धातवोमहाभूता
नितन्मात्रैः सूक्ष्मैरवयवैर्विनानस्युः अवयवित्वात्तेषामपि तर्ह्यवयवाः सत्यइतिचेत्तत्राह उक्तप्रकारेणावयविन्यसति अवयवोऽप्यंततोऽसन्नेवस्यात् अवयविप्र
तीत्यन्यथानुपपत्तिंविनातत्सद्भावेप्रमाणाभावादित्यर्थः तदुक्तंपंचमस्कंधे एवंनिरुक्तंक्षितिशब्दवृत्तमित्यादि ६० ननुअवयविनोऽभावे आगमापायिषुबा
ल्यादिषुसोयंदेवदत्तइतिप्रत्यभिज्ञानंनस्यात् तदुक्तंभट्टैः आविर्भावतिरोभावधर्मकेष्वनपायियत् तद्धर्मीतितत्राह स्यादिति वस्तुनः परमात्मनोविकल्पेभे

क्षित्यादीनामिहार्थानांछायानकतमाऽपिहि नसंघातोविकारोऽपिनपृथङ्नान्वितोमृषा ५९ धातवोऽवयवित्वाच्चतन्मात्रावयवैर्वि-
ना नस्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोंऽततः ६० स्यात्सादृश्यभ्रमस्तावद्विकल्पेसतिवस्तुनः जाग्रत्स्वापौयथास्वप्नेतथाविधिनिषेधता
६१ भावाद्वैतंक्रियाद्वैतंद्रव्याद्वैतंतथात्मनः वर्तयन्स्वानुभूत्येहत्रीन्स्वप्नान्धुनुतेमुनिः ६२ कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनंपटतंतुवत् अ
वस्तुत्वाद्विकल्पस्यभावाद्वैतंतदुच्यते ६३ यद्ब्रह्मणिपरेसाक्षात्सर्वकर्मसमर्पणम् मनोवाक्तनुभिः पार्थक्रियाद्वैतंतदुच्यते ६४ आत्म
जायासुतादीनामन्येषांसर्वदेहिनाम् यत्स्वार्थकामयोरैक्यंद्रव्याद्वैतंतदुच्यते ६५ यद्यस्यवानिषिद्धंस्याद्येनयत्रयतोनृप सतेनेहेतक
र्माणिनरोनान्यैरनापदि ६६ एतैरन्यैश्चवेदोक्तैर्वर्तमानःस्वकर्मभिः गृहेऽप्यस्यगतिंयायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ्नरः ६७

देअसतियद्वावस्तुनोऽविद्ययाविकल्पेसति पूर्वपूर्वारोपसादृश्यात् सएवेतिभ्रमः स्यात् सचतावदेवयावदविद्यानिवृत्तिः ननुसर्वमिथ्यात्वेशास्त्रस्यविधिनिषेध
कत्वंकथंतत्राह स्वप्नमध्येजागृत्स्वापव्यवस्थायथेति ६१ इदानींमुक्तमेवाद्वैतंभावनात्रयोपदेशेनदृढीकरोति भावाद्वैतमितिचतुर्भिः वर्तयन् आलोचयन्स्वा
नुभूत्याआत्मतत्त्वानुभवेनत्रीन्जाग्रदादीन्त्रयआवसथास्त्रयःस्वप्नाइतिश्रुतेः यद्वावस्तुभेदबुद्धिरेकःस्वप्नः ततस्तत्तदधिकारभेदेनकर्मभेदबुद्धिः द्विती
यः ततोमत्कर्मसाधितमेतत्फलंममैवभोग्यमितितृतीयः तान्धुनुतेनिवर्तयति ६२ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यस्यमर्शनमालोचनंतंतुरेवनपटइति ६३ मनोवा
क्तनुभिः कृतानांकर्मणांसमर्पणंतैः समर्पणमितिवाउद्देश्यफलभेदोहिक्रियाभेदेहेतुः ईश्वरार्पणेचतदभावात्क्रियाणामद्वैतम् ६४ आत्मनः स्वस्यजा
यादीनांचस्वार्थश्चकामश्चतयोः देहादीनांपंचभूतात्मकत्वेनभोक्तुश्चपरमात्मत्वेनाभेदालोचनेनार्थकामयोर्यदैक्यदर्शनमित्यर्थः ६५ उक्तानाश्रमधर्मान्संक्षिप्याह यदिति यत् द्रव्यम् येनोपायेनयतःसकाशात् ६६ प्रस्तुतमुपसंहरति एतैरिति अस्यश्रीकृष्णस्यगतिम् तद्भक्तिभाक्तस्यभक्तः ६७ ७

एतत्सर्वसाधारणमुक्तम् भक्तस्यतुभक्तिरेवसर्वपुरुषार्थहेतुरितिपांडवानेवलक्षीकृत्याह यथाहीति हेनृपदेवनृपैर्देवैश्चसहायैर्दुरत्ययजादितिवा आत्मनःश्री कृष्णादेवप्रभोर्हेतोः अडभावआर्षः उत्कर्षेणातरतेत्यर्थः यथायथावत् तमेवभजतेतिशेषः यद्वायथाआपद्गणादुत्तीर्णास्तस्मात् तथाचक्रतून्हार्षीत् तथाश्रीकृ- ष्णादेवनारकान् संसारादप्युत्तरेत्यर्थः ६८ श्रीकृष्णसेवामहतामवज्ञयाभ्रश्यति तत्कृपयाचसिध्यतीतिदर्शयन्पूर्ववृत्तांतमाह अहमितिसार्द्धैःपंचभिः ना

यथाहियूयंनृपदेवदुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनःप्रभोः यत्पादपंकेरुहसेवयाभवानहारषीन्निर्जितदिग्गजःक्रतून् ६८ अहंपुराः भवंकश्चिद्गंधर्वउपबर्हणः नाम्नातीतेमहाकल्पेगंधर्वाणांसुसंमतः ६९ रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः स्त्रीणांप्रियतमोनित्यं मत्तस्तुपुरुलंपटः ७० एकदादेवसत्रेतुगंधर्वाप्सरसांगणाः उपहूताविश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ७१ अहंचगायंस्तद्विद्वान्स्त्रीभिः परिवृतोगतः ज्ञात्वाविश्वसृजस्तन्मेहेलनंशेपुरोजसा याहित्वंशूद्रतामाशुनष्टश्रीःकृतहेलनः ७२ तावद्दास्यामहंजज्ञेतत्रापिब्रह्मवादि नाम् शुश्रूषयानुषंगेणप्राप्तोहंब्रह्मपुत्रताम् ७३ धर्मस्तेगृहमेधीयोवर्णितःपापनाशनः गृहस्थोयेनपदवीमंजसान्यासिनामियात् ७४ यूयंनृलोकेबतभूरिभागालोकंपुनानामुनयोऽभियंति येषांगृहानावसतीतिसाक्षाद्गूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगम् ७५ सवाअयंब्रह्मम हद्विमृग्यकैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः प्रियःसुहृद्वःखलुमातुलेयआत्मार्हणीयोविधिकृद्गुरुश्च ७६ नयस्यसाक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपंधियावस्तुतयोपवर्णितम् मौनेनभक्त्योपशमेनपूजितःप्रसीदतामेषससात्वतांपतिः ७७ श्रीशुकउवाच इतिदेवर्षिणा- प्रोक्तंनिशम्यभरतर्षभः पूजयामाससुप्रीतःकृष्णंचप्रेमविह्वलः ७८ कृष्णपार्थावुपामंत्र्यपूजितःप्रययौमुनिः श्रुत्वाकृष्णंपरंब्रह्म पार्थःपरमविस्मितः ७९ इतिदाक्षायणीनांतेपृथग्वंशाःप्रकीर्तिताः देवासुरमनुष्याद्यालोकायत्रचराचराः ८० इतिश्रीभागव तेमहापुराणेसप्तमस्कंधेप्रह्लादानुचरितेयुधिष्ठिरनारदसंवादेसदाचारनिर्णयोनामपंचदशोऽध्यायः १५ श्रीकृष्णार्पणमस्तु

म्नाउपबर्हणः ६९ पेशलंसौकुमार्यम् रूपादिभिःप्रियंदर्शनंयस्य ७० ७१ तदाह्वानंविद्वान् उन्मत्तःसन् गायन्नेवगतः ७२ ७३ ७४ त्वंतुकृतार्थएवेतिह र्षेणपुनःपूर्वश्लोकानेवपठति यूयमिति शेषंस्पष्टम् ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० सप्तमस्कंधगूढार्थपद्भावार्थदीपिका संसेव्यतांसदासद्भिर्यतिश्रीधरनि र्मिता १ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेसप्तमस्कंधेश्रीधरस्वामिविरचितायांभागवतभावार्थदीपिकायांपंचदशोऽध्यायः १५

इतिश्रीमद्भागवतसप्तमस्कंधःसमाप्तः

[OrderDescription]
,CREATED=02.03.20 14:32
,TRANSFERRED=2020/03/02 at 14:42:13
,PAGES=68
,TYPE=STD
,NAME=S0002947
,Book Name=M-2857-SHRIMAD BHAGWAT SAPTAM SKANDH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF

FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF

FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,